

TRENTAK KAD JE MENI POČEO RAT

TRENUTAK

KAD JE

MENI

POČEO RAT

priređili: Vladimir Arsenić i Ana Pejović

Committed
to Peace
2022

Ana Pejović i Vladimir Arsenić

- 7 **UVOD**
Merima Aranitović
- 11 **ZVEZDA HOTELA LUTAJUĆIH DUŠA**
Selvedin Avdić
- 19 **NA BRDIMA NEMA ŽIVE DUŠE**
Muharem Bazdulj
- 25 **IZMEĐU**
Lamija Begagić
- 33 **JUTRO KAD JE PAO DOBOJ**
Andrej Blatnik
- 39 **ZEMLJOTRES**
Stefan Bošković
- 47 **TATA, MORAM DA PIŠAM**
Dejan Dukovski
- 53 **S DRUGE STRANE MOSTA**
Mirjana Đurđević
- 61 **ANA I LAŽNE UZBUNE**
Zoran Ferić
- 71 **LJUDI POD ZEMLJOM**
Franjo Frančič
- 85 **JLA**
Emir Imamović Pirke
- 97 **RAT GOVORI POŽURI**
Željko Ivanji
- 105 **MATIJA**
Lejla Kalamujić
- 113 **KUĆA CVIJEĆA**

- Marija Krtinić Veckov
- 119 **POZIV**
Ildiko Lovaš
- 127 **VOJVODINA I ROMANIJA**
Anja Maksić Japundžić
- 135 **TRENUTAK KAD JE SANJI POČEO RAT**
Đorđe Majstorović
- 143 **MANJAK SAMOGLASNIKA**
Boris Mandić
- 151 **JA VOLIM SVE**
Tanja Mravak
- 157 **NAJČEŠĆE CIVILNE RANE**
Aleksandar Novaković
- 165 **KUDA IDEMO**
Branimir Perić
- 173 **UBADAČI**
Bojan Radanović
- 179 **ZOKI**
Olja Savičević Ivančević
- 185 **GORKIH ŠESNAEST**
Špetim Seljmani
- 195 **STARKE**
Srđan Srdić
- 203 **ONI VIŠE NISU STAJALI**
Tanja Stupar Trifunović
- 211 **NIKO NAM NIJE REKAO DA JE POČEO RAT**
Aleksandra Vujisić
- 219 **TINTA**
- 227 **BIOGRAFIJE AUTORA**

UVOD

Ana Pejović i Vladimir Arsenić

Književnost ima tu osobinu da izaziva emotivne reakcije. Ona uz pomoć identifikacije može da dovede do katarze, odnosno do procesa (samo)razumevanja bez kojeg nije moguće poći dalje. Ako ne čujemo sebe i ako ne razumemo sebe, onda nikada nećemo moći da prevladamo užase koji su se dogodili, nećemo imati razumevanja za žrtve, nećemo moći da se pogledamo u ogledalo i da preuzmемо odgovornost za zločine koji su činjeni u naše ime. Odgovornost ne znači krivicu, štaviše.

Književnost ne nudi odgovore. Ona postavlja pitanja. Kroz narative ona pokušava da razume zbog čega su se neki ljudi poneli na određeni način u datim okolnostima i, kao što ćete videti, zbog čega su mnogi od tih ljudi, zapravo, bili naivni – nisu verovali da je rat moguć. A on je počeo i trajao i imao užasne posledice. Desetine hiljada ljudi je izgubilo živote, počinjeni su užasni zločini, među njima i genocid, pokušano je, a ponegde i izvršeno etničko čišćenje, stotine hiljada ljudi su izgubili svoje domove i imovinu. Rat je, kako kaže Prever, velika svinjarija, a većina junaka ovih priča nije verovala da njihovi sugrađani, često i susedi, mogu da se pretvore u krvoločne zveri.

Knjiga koja je pred vama je pokušaj da dvadeset sedam spisateljica i pisaca (petnaest po pozivu i dvanaest prema rezultatima anonimnog konkursa) ispriča svoju priču o trenutku kada je njoj/njemu počeo rat. Priče su lične, pretočene u književnost, one ne plediraju za istorijskom istinom, niti za pravdom. One beleže one trenutke u kojima junaci priča shvataju da nema dalje, da se nalaze u ratnom stanju. Istovremeno, baš zato što su lične, one su tačke sa kojih je moguće stupiti u dijalog – iz ličnog preći u opšte, iz fikcionalnog u istorijsko, a zatim nastaviti onaj proces koji na ovim prostorima neprekidno kreće, a nikad se ne odvija – proces pomirenja.

Ova knjiga predstavlja važan korak ka boljem negovanju kulture sećanja. Naši životi su ubrzani na brutalan način i ne dozvoljavaju nam da stanemo i da se okrenemo, da razmislimo i da proradimo traumatična stanja kroz koja smo prošli. Početak rata je trauma najvišeg stepena. Ako ne negujemo kulturu sećanja na nju, ako je gurnemo pod tepih ili potisnemo na bilo koji način, ona će, kao u mehanici fluida koja je Frojdu bila omiljena metafora za psihičke procese, pronaći način da izbije i da nam se vrati kao bumerang, samo neporedivo razornija. Ako, dakle, ne pokušamo da osvetlimo kroz narative početak rata, onda može da nam se desi da početak narednog ne prepoznamo. Ili bi trebalo da kažemo da ga nismo prepoznali.

Ove antologije ne bi bilo bez autorki i autora koji su lako i brzo pristali da sa svojim čitaocima podele vrlo lične i često krajnje neprijatne trenutke. Priče su stigle u zaista rekordnom roku i kao što ćete se uveriti, izuzetno su emotivne.

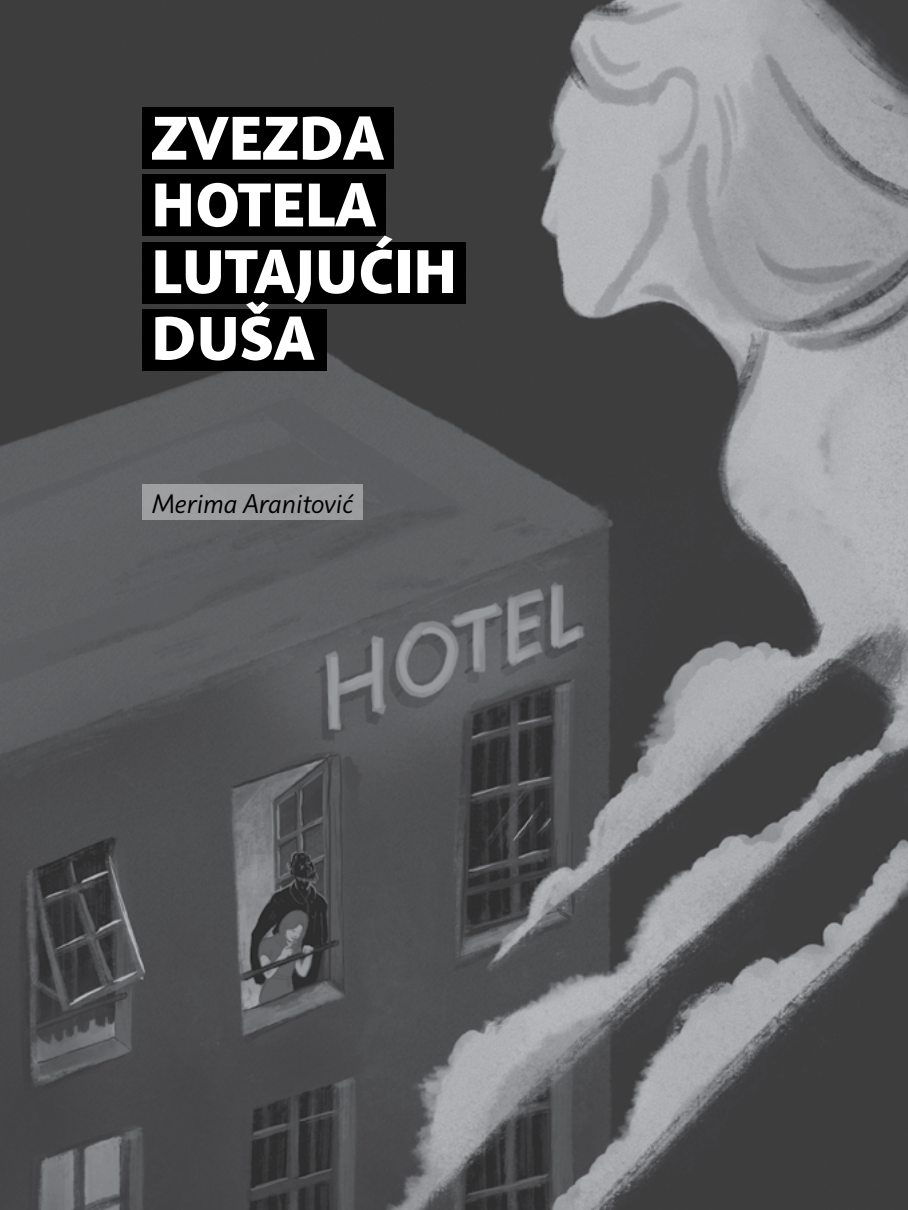

Želimo da se zahvalimo Kruni Lokotaru, koji je i kum ove antologije, kao i Senki Marić čiji je dobri duh lebdeo nad radom žirija. Njihov posao je bio od izuzetnog značaja jer bez njih ne bismo imali dvanaest odličnih priča koje pariraju onim koje su stigle po pozivu, odnosno narudžbini. Veliko hvala i Slavenu Raškoviću koji je pristao na ulogu sekretara čitavog projekta i bez čije agilnosti knjiga ni upola ne bi bila ovako kvalitetna. Veliko hvala docentkinji (i dizajnerki naše knjige) Oliveri Batajić Sretenović i njenim studentima sa Fakulteta primenjenih umetnosti u Beogradu: Aleksandru Spasiću, Anki Arsenić, Isidori Vulić, Danici Stojanović, Vanji Bajović, Diani Dimitrijević, Marku Šereru, Verici Petrović i Ognjenu Boškoviću koji su knjigu likovno uobličili i dali joj sopstveni vizuelni pečat. Konačno, hvala Nataši Govedarici, direktorki Foruma ZFD Srbija koja je imala poverenje u ovaj tim i bez koje ništa od ovoga ne bi bilo moguće. Svi oni su zaslužni što je knjiga ovako upečatljiva i važna, ipak odgovornost za sve moguće greške je samo naša.

U Beogradu, 22. 5. 2022. godine.

ZVEZDA HOTELA LUTAJUĆIH DUŠA

Merima Aranitović

Dva puta sam ga sreo.
Prvi put u zabranjenom gradu.
Od njega sam prvi put i čuo za duše koje lutaju ovim svetom tražeći stalno druge duše da ih prevezu na onu stranu gde stanuje sreća. Alma je bila jedna od putnica. On je bio jedan od onih kojima je suđeno da pomažu u tom večitom traganju. Njihovo putovanje je počelo nekoliko noći pred naš prvi susret.

Pričao mi je da je te noći isplakala svoje, nastavila da roni suze bratovljeve, negde na ratištu ostavljene, majčine za sinom što ode, očeve, za čitavom porodicom, koja se raspadala njemu na oči, kao što se raspadala zemlja u koju je verovao i zbog koje se i sam na kraju povukao u planine, da više ni sa kim ni reč ne progovori.

Dažd iz njenih svetloplavih očiju nije prestao do jutra. Setila se šta su joj tetke govorile – kad suze neće da stanu – a ti se pogledaj u ogledalo i umah ih biti neće, ali ovaj put ni to nije bilo od pomoći. Otići, pobeći, napustiti, sreću sustići, mantrala je i dalje plakala.

Kad je zarudilo jutro, Alma uze telefon.
– Trudna sam...

– Što plačeš, to je divno. Idi do klinike da to potvrdiš pa ćemo se venčati.

– Znao sam šta je grize – reče mi Slaviša.

Alma je stalno bila barem pet koraka ispred sadašnjeg trenutka. Sada je mislila na to šta će reći majka. Otac više ništa nije govorio. On je sa svima raskrstio kad je majka, u besmislu u kom su živeli, odabrala stranu, i kad im je ta strana oduzela sina.

Stari je Alminu majku video jednog davnog proleća. U to vreme nisu se slutile neke buduće nevolje, osim, onih koje se vekovima prenose tiho, od usta do usta. Ne mešaj krv, biće krvi.

No, on je u tom mešanju video samo izmešanu radost života.

Umela je ona da podvuče s vremena na vreme – oni moji, pa javili oni naši, te nešto se priča među našima... Ali on bi takve stvari na jedno uho primao, a na drugo propuštao. Nismo se mi za vaše i naše borili. Za nekog ko se zakleo da brine o redu i miru, nije smelo da bude strana.

Sve dok im njeni nisu odveli sina. Sve dok se stara nije okomila na ćerku koja se zaljubila u njegovog. Od pretnji i ucena, od uterivanja straha u kosti, dete mu se gubilo.

A kad su jedne noći javili da su njegovi krivi za smrt njegovog sina, bilo mu je jasno šta su mu to o krvi šaputali davno. Spakovao se i otišao iz kuće. I nadao se da će i Alma uskoro naći izlaz. Mlada je i lepa.

Znao je Slaviša da stari tako misli. Slutio je da je on taj Almin peti korak pred majčinim grdnjama i kletvama. Zato je i rešio da se ženi.

Slaviša začu kucanje na vratima. Bila je to Alma, sada već skoro providna od suza koje je lila.

– Što sada plačeš? Jesmo se dogovorili...

– Nisam trudna, Slaviša, sad me nećeš oženiti... – izusti i samo se stušiti u dovratok. U njoj više nije bilo ni grama snage.

Prijatelju moj, gledao sam u nju i znao sam da grešim. Setio sam se kad mi je njen stari pričao kako su njega upozoravali da ne meša krv, a on neka razmisli... Studirao sam hemiju, i znao sam kakvo čudo može da se desi ako se pogrešne stvari pokušaju spojiti. No, rekoh joj samo: Ustaj, ljubice moja, ustaj i trči majci da joj javiš da se udaješ!

Njene svetloplave oči, upile su se u njegove.

– Obećavaš?

– Jesam ja tebe ikad izdao?

Razumeću ove njegove reči, koju godinu kasnije.

Nakon venčanja, ostala je u drugom stanju. Slaviša je živio čistu radost. Brinuo je o Almi i Astri. Alma nije bila srećna. Nije plakala, ali je tonula u sebe. Ponekad bi, dok je u dugim noćima bdio nad usnulom Astrom, čuo tihe jecaje Almine duše. U ovoj kući, i ovoj priči nije njena sreća.

Kad je u zabranjenom gradu postalo suviše nesigurno, izdao je sebe, i izabrao stranu u ratu koji nije bio njegov. Ovaj grad je bio sasvim slučajan izbor. Imao je fakultet prirodnih nauka. Sve je trebalo da bude mladalački prolazno i grad, i neka poznanstva i ljubavi. Ali, nije mu tako bilo pisano. Slutio je to, kad su mu dali pušku u ruke, u zamenu da mu Almu i Astru puste kod njegovih. Samo je trebalo da je prevedu preko te nevidljive linije i da stigne tamo gde je prividno sve bilo dobro.

Zbogom, oružje – pomisli posle nekoliko meseci i on, žureći do rodne kuće u koju je poslao ženu i ćerku.

– Nisu tu, sine – kroz suze reče majka – pitala da ode do ujaka... I ja sam se složila. Nisam je sama mogla sačuvati. Znaš oca i brata... A, ujak je, rano moja, posla tamo gore. Zvala je da mi kaže da će se tek tamo osećati sigurno. Među njenima... I šta sam mogla. A, sada, sine, samo mogu da ti kažem, nemoj se ni raspakivati, idi za Astrom. Devojčici treba otac...

Drugi put sam Slavišu video u jednoj od zemalja Beneluksa gde smo imali sastanak u vezi sa raseljenim licima. U prvom trenutku nisam bio siguran da li je to on. Na bankini, pored puta, sedela je senka od čoveka. Palio je opuške cigara, skupljenih ko zna gde, jedan na drugi. Ličio je, pomalo, na razigranog mladića koji me je pre samo koju godinu uveo na

koncert rasne Italijanke koja je tih devedesetih bila san svih napaćenih mladića na Balkanu.

Zamolio sam policajca koji je bio u našoj pratnji da mu priđe i proveri da li je to on.

– Sačekajte samo da pozovem kolegu – reče nam policajac posle dužeg razgovora s čovekom na bankini. Ubrzo je stigao drugi uniformisani na biciklu. Podigao je stvari čoveka s banke na volan, ovaj je seo na šipku i odvezoše se duboko u noć.

Onda nam prvi policajac dovršio priču. – Čovek je s Balkana, teško smo se sporazumeli jer on govori ruski od stranih jezika, i kaže da je naučio malo nemačkog u izbegličkom kampu u Belgiji.

– Izbeglica? – upitah.

– Ne, nije, ali takva je procedura. Svi s tih prostora moraju da čekaju da im se reši status. Njegova situacija je posebno interesantna. Imao je pasoš dve države iz vašeg regiona. S jednim uopšte ne bi mogao da uđe jer iz nje nema razloga da se beži. S ovim drugim bi ušao u trenu, na listi je onih koji više u toj državi nisu bezbedni. Tako on sada s ovim trećim pasošem može bilo gde na ovom svetu osim tamo...

– Pitao sam ga – nastavi on – jesi li pucao?

– Jesam... – odgovori bez emocija.

– Jesi nekog ubio?

– To nikad ne pitaj čoveka koji beži od tuđih ratova...

Tad podiže pogled i ja ugledah najtoplije ljudske oči. U njima su istovremeno bile izmešane sve emocije koje čovek

može da oseća. Ovo je prva noć, kako neće spavati u kampu. Ovo je prva noć u kojoj više nije Balkanac već Belgijanac. Prva noć kako je tu istu državu napustio u potrazi za svojom zvezdom, ovde, kod nas. Noć u kojoj je, kako kaže, u istom trenutku pomislio da bi lakše bilo da je ostao tamo na ratištu, a s druge strane, istovremeno je bio preplavljen i srećom i strahom što je tako blizu svom cilju.

Kaže da je u kampu, od ljudi koje je upoznao u poslednjih pola godine, čuo da tu vrlo blizu nas ima jedan hotel u kom se smeštaju svi oni koji su imali sreće da dođu ovde sa podobnim pasošem. Zvali su ga Hotel lutajućih duša, a meni se samo ote tužni osmeh na krajičku usana. Dočekuje svako svoje, razvstavaju se, razmeštaju u zajednice po nacionalnoj pripadnosti da bi se pomagali. U tom hotelu je, kaže, i njegova Astra. To dete je postalo mezimče svih onih koji su neke svoje zvezde morali da napuste ili su ih u ovim smutnim vremenima izgubili.

Mala zvezda noću luta po hotelu... I, da, čovek se zove Slavisa...

Pametni moj Slaviša, sve si unapred znao... pomislih.

Rekoh policajcu da znam čoveka.

– Da ih zaustavim? – upita on.

– Nemojte. Bolje je ovako. Hoću da ga pamtim iz one noći kad mi je rekao – imaću ćerku.

– Ja ću dobiti, za jedno kratko vreme, najveću radost koju čovek može da doživi. Ona će dobiti kartu za izlazak i priče sa mnom, za izlazak iz ovog grada, i za, kako ona to sada misli,

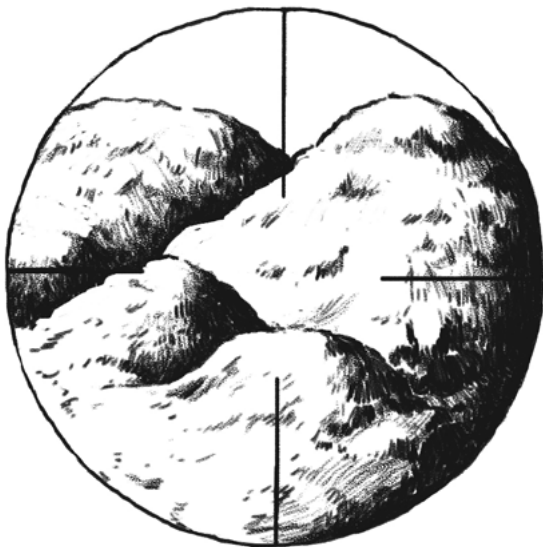

za sreću. Ali, ona nije rođena da bude srećna. Ona to prosto ne ume. Izdaće me. I boleće je, ali svi mi odlučujemo u istom trenutku. Znaš, meni je sve kao u kartama. Kakvu ruku dobiješ. Ja sam svoju partiju odigrao do kraja. Pa tako znam i kako će se njihove priče završiti jer, rekoh ti, sve je samo sadašnjost, samo to je teško prihvatiti. Zato već sada znam svoju ćerku, i znam za Alminu nesreću u prividnoj sreći koju sebi kroji. I znam da sam ja u ovom trenutku srećan, pa zapamti, ja onda u svakom trenutku moram biti takav. Jer ja sam uvek u trenutku, seti se toga, kad ti drugačije bude izgledalo.

I razumeo sam ga. Astra je svetlela nad nebom Beneluksa. Alma je tražila sledećeg ko će biti njen most ka budućnosti i sreći, baš kako je Slaviša i rekao. Za nju sreće nema ovde. Ona nije umela da prati zvezdu. A Slaviša jeste.

NA BRDIMA NEMA ŽIVE DUŠE

Selvedin Avdić

Počela je sezona kiša. Sa prvim tmurnim danima, brdo koje vidim sa kuhinjskog prozora pretvori se u sjenu ogromne životinje. Izgleda tačno onako kako sam zamišljao Mrakonju u djetinjstvu. Nije on imao ni zube ni kandže, ali je mogao da te pokrije svojom tamom, da lutaš u njoj, potpuno sam, zauvijek očajan. To me plašilo, više od bilo čega.

Ne mogu se sjetiti trenutka kada je za mene počeo rat. Gledao sam na televiziji kada su snajperisti pucali na demonstrante okupljene ispred *Holiday Inna*. Nisam pomislio da je počeo rat, razmišljao sam kako ću zbog toga izbjeći najavljeni ispit. Ni kada sam obukao uniformu nisam se uozbiljio, smiješno mi je stajala. Rat je sporo gmizao u moju svijest, dugo sam mislio da je on samo kratkotrajan incident, da ne može dugo trajati nešto toliko nelogično i besmisleno u svojoj mržnji. Vjerovatno zbog toga što se nije odmah u potpunosti uspravio i pokazao. To rade samo đavoli u narodnim pričama, rat je mnogo lukaviji, nastupa podmuklije, žrtva u početku ne razumije šta joj se dešava i neozbiljno prihvata njegovu pojavu. Njemu to odgovara, jer tako može da razori više i lakše. A svaki komadić koji pokaže, očevidac preskupo plaća.

U mom slučaju, rat se razvijao na isti način kako se, u isto vrijeme, širio karcinom u tijelu moga brata. Mislim da je to odgovarajuće poređenje, jer rat je, kao i karcinom, destrukcija puna degradacije i svakodnevnih poniženja. U oba slučaja postoje dani kada se gadovi povuku, pritaje, dozvole da se žrtve malo odmore samo da bi im bilo zabavnije ponovo udariti s jačom snagom.

Karcinom se jednog ratnog dana odjednom probudio. Dvije godine je čekao i taman kada smo pomislili da je poražen, vratio se i ponovo napao. Najavio se laganim bolom koji je iz dana u dan pojačavao. Ljekari su preporučili novu operaciju, ali morali su je izvršiti hirurzi na nekoj boljoj klinici, negdje izvan Bosne i Hercegovine. Ako se to hitno ne uradi, rečeno nam je, brat će vrlo brzo umrijeti a sve što oni mogu učiniti je da mu sedativima smanje bolove. Ali, bio je rat, jedva smo se mogli kretati po vlastitom gradu, napuštanje zemlje bilo je za nas nemoguće.

Saznao sam da UNPROFOR ponekad pomaže u prebacivanju pacijenata u inostranstvo. Pronašao sam „kontakt osobu”, ona mi je rekla da donesem bratove ljekarske nalaze pa će odlučiti da li će nam pomoći. Danima smo čekali njihov poziv. Čekanje nam nije bilo teško, jer pojavila se nada, slabišna, ali ipak dovoljna da nam omogući mali predah. Uživali smo u njemu, trudili se da svaku sekundu iskoristimo. Svaki dan smo silazili u park ispred bratove zgrade, sjedili na klupi, posmatrali brda oko grada i pričali da bismo negdje gore,

kada se sve završi, mogli napraviti lijepu kućicu. Naš otac je sam napravio brvнару, pa smo mislili da bismo i mi mogli. Planirali smo kako bi izgledala i procjenjivali, mada ništa nismo znali o tome, koji materijal je najbolji za izgradnju i koliko bi nas to koštalo. Maštali smo, kao pripiti, činjenice i logika samo su nam smetali.

Dan prije zasjedanja komisije brat je smislio najbolju varijantu za ostvarenje našeg plana – kupićemo staru kamp prikolicu, ubaciti u nju peć tokom zime a tendu zakačiti tokom ljeta... I to je to – ništa više nam nije trebalo, zamišljali smo kako iznosimo stolice ispred prikolice, sjedimo i odozgo gledamo grad. Opušteni i pomireni sa svim, kao u pjesmi *Hau-stora*.

Sutradan, ušao sam u veliku kancelariju u kojoj se nalazio samo dugački sto za kojim su sjedila dva oficira sa prevoditeljicom. Klimnuli su glavama umjesto pozdrava, a prevoditeljica mi je rekla da sjednem na stolicu ispred stola. Glasno je govorila, kao da se obraća velikom skupu ljudi. Jedan oficir se nagnuo prema meni i staloženo, tiho, gledajući me u oči, rekao na engleskom jeziku da se radi o teškom, neizlječivom slučaju i da je potpuno neisplativo organizovati izmještanje iz zemlje. Kada je završio rečenicu, zategao je rukave košulje ispod uniforme, udobnije se namjestio u fotelji i kimnuo glavom prevoditeljici. Njen glas je neugodno odjekivao dok je ponavljala kratku rečenicu, kao zvonjava bakelitnog telefona.

Pitao sam je:

– Neisplativo?

Ispravila se:

– Besmisleno.

Neko je spustio šolju čaja ispred mene. Niko više ništa nije govorio. Prevoditeljica i oficiri su otvorili sveske i nagnuli se nad njih. Čaj sam popio naiskap, iako mi je pržio grlo. Kada sam papirnu čašu spustio na sto, prevoditeljica je ustala i ispratila me do vrata. I to je bilo sve. Završeno za samo par minuta.

Brat je čekao u gradskom parku. Prilazio sam mu, užare-nih obraza, kao pod temperaturom. Shvatio je šta se desilo. Pokazao je rukom da sjednem pored njega na klupu. Sjeo sam i šutio.

– Dakle, to je to... – prošaptao je.

Nisam ništa rekao. Nije se imalo šta dodati, jer to je zaista bilo to – potpuna nemoć, tuga, strah, bol – bio je to rat, koji steže, struže i zaustavlja dah.

Toga dana sam zaista upoznao rat. Prije njega sreo sam čovjeka koji je sijekao uši sa leševa, razgovarao sa ubicom koji je mučio ljude da bi dobio konzervu za nagradu, vidio sam kako je geler veličine sačme usmrtio najboljeg srednjoškolskog košarkaša, gledao kako ljudima od straha omekšava skelet, kako gube razum, naglo kao na pljesak ruku, ležao sam satima u blatu dok su granate preoravale tlo, gledao sam tijela u raspadanju, oči u kojima nešto tone, bio sam gladan, uplašen... Ali, sve su to bili tek komadići užasa koje

nisam povezivao. Ostavljao sam ih iza sebe i žurio naprijed, siguran da će možda već sutra biti bolje. Toga dana, očaj me konačno stigao, rat se u potpunosti uspravio ispred mene, kao nepojmljivi Mrakonja.

Sjećam se, bio je to sunčan dan, kakav obično nazivamo lijepim. Ali sunce, mjesec, zvijezde, nemaju ništa sa nama. Oni su gore, a mi dole. Toga dana sunce je ravnodušno sijalo a mi smo sjedili na našoj klupi u parku, šutili i gledali u brda. Na kojima nije bilo žive duše.

IZMEĐU

Muharem Bazdulj

U kojem trenutku je meni počeo rat, pitam se već evo trideset godina i kako vrijeme prolazi taj razlog se sve više vraća u prošlost, kao što malo dijete najprije misli da su njegov život i svijet započeli njegovim rođenjem, a kako odrasta i stari, razumije najprije da se devet mjeseci ranije desilo začecje, a da se prije začecja pojavio ljubavni sjaj u očima njegove majke i njegovog oca, dok još kasnije počinje da razumije kako ni njegove majke ni njegovog oca ne bi bilo bez sjaja u očima njihovih roditelja i onda to ide unatrag i unatrag, kao na Mebijusovoj traci, sve do trenutka u kojem je nastao svijet, kao u onom Jejtsovom stihu gdje lirski subjekt traga za svojim licem *before the world was made*, najprije sam mislio da mi je rat počeo onog jutra kad su otac i majka spakovali moju sestru i mene za izbjeglištvo, sestra je imala dvanaest, a ja četrnaest godina, rekli su nam da će sve da se završi za najviše mjesec-dva, brinuo sam se, sjećam se, kako ćemo da završimo sa školskom godinom, ako ne bude-mo išli u školu mjesec-dva, znači li to da nećemo imati ljetni raspust, od tada zaista ništa nije bilo isto, od dana u kojem su se pijani vojnici sa kalašnjikovima zagledali u naša lica na zadnjem sjedištu amidžinog auta, od dana u kojem sam vidio

zagrljene vojnike kako pjevaju pjesmu sa stihom u kojem se kaže kako je došlo doba da se kolje, od prve besane noći provedene daleko od kuće i straha, još uvijek neartikulisanog, da to možda i neće da se završi za mjesec-dva, danima i nedjeljama kasnije, još uvijek u izbjeglištvu, prisjećao sam se dana uoči tog sudbinskog jutra, dana koji je prethodio polasku u izbjeglištvo, dana koji je učinio da naši roditelji shvate da je vrag odnio šalu, da nema veze da su svi mostovi preko Save porušeni, da postoji i drugi način, koliko god duži i komplikovaniji, da se djeca sklone od rata, dana kad je na pet kilometara od naše škole započelo puškaranje, kad nas je Vesna Đ, nastavnica srpskohrvatskog pustila kući nakon trećeg časa, kad sam idući prema kući vidio na ulici ljude u maskirnim uniformama, a dotad su sve uniforme za koje sam znao bile maslinasto zelene kao u pjesmi Zdravka Čolića, poslije sam se sjetio i one noći, koja je sudbinskom jutru prethodila nekih nedjelju-dvije, kad je oko deset uveče neko ispali dva-tri metka iz pištolja, kad su komšije jedni drugima dolazili na vrata i vodili su se konspirativni razgovori telefonom, a onda je glas spikera sa lokalnog radija prenio saopštenja lokalne Stanice javne bezbjednosti da stanovništvo ne treba da se uznemirava zbog neodmjerenog gesta neodgovornog pojedinca, nekoliko dana prije toga smo na televizijskim ekranima gledali kako u Sarajevu snajperisti pucaju u masu na Marindvoru, ali to je bilo Sarajevo, to je bilo stotinu kilometara daleko, to nije bilo kod nas, kao što je dva-tri dana prije toga Višegrad bio Višegrad i Zvornik je bio Zvornik i Bijeljina je bila Bijeljina i Sijekovac je bio Sijekovac, kao što je prethodne godine Hrvatska bila Hrvatska i Vukovar bio

Vukovar i Sisak bio Sisak i Gospić bio Gospić i Dubrovnik bio Dubrovnik i selo Ravno bilo selo Ravno, a još prije toga je Slovenija bila Slovenija, i Knin je bio Knin, i Borovo je bilo Borovo, i Plitvice su bile Plitvice, a prije toga su, naravno, bile bivše Titove vile gdje su se sada nalazili novopečeni predsjednici, oni koje će godinama kasnije pronaći svoje prokletstvo u stihovima Sinana Gudževića, nakon svega, nakon što rat već sve pobriše i uništi, pa ostane samo pitanje kad je kome rat počeo, pa Sinan obraćajući se svom drugu Aliji kaže: Proklet i Franjo i Sloba i Milan i Momir i Kiro i Proklet sa njima i on, Alija, imenjaka tvoj, bio je Stojčević, bilo je Karađorđevo, bili su Brioni, koji su sada nekima Brijuni, bili su sastanci sa međunarodnim posrednicima, bio je onaj matori lord Karington kome je đavo udesio da se preziva kao Blejk Karington iz *Dinastije*, simbol bogatstva i ugodnog života za generacije Jugoslavena, onaj zbog koga su se nove funkcionerske zgrade širom Jugoslavije nazivale *Karingtonkama*, onaj čiji sin Stiven je bio možda prvi homoseksualni lik u mejnstrim popularnoj kulturi koja je dobacila do nas, onaj čiju je najmlađu ćerku Amandu glumila Katarina Oksenberg, i sama potomak Karađorđevića, što je, u kontekstu dijela zapleta serije djelovalo skoro subverzivno, onaj *sjuper čiča* iz pjesme *Rokera s Moravu*, s nezaboravnim refrenom: *Din-din-dinastija, Serija mi najmilija, Din-din-dinastija, To je složna familija, Svakem tuđa žena prija, Din-din-dinastija*, možda mi je rat počeo kad sam čuo za lorda Karingtona, kad mi je lord Karington iz svijesti pobrisao Blejka Karingtona, zapravo ne pobrisao, nego učinio da ne mogu da se sjetim Blejka Karingtona, a da se ne sjetim i lorda Karingtona, da ne

mogu da se sjetim *Dinastije*, a da se ne sjetim i lorda Karingtona, da ne mogu da se sjetim *Rokera s Moravu*, a da se ne sjetim i lorda Karingtona, ali ne, nije bilo tako, nije mi tada počeo rat, tada je rat već bio tu, svi smo znali da svi ti silni pregovori služe samo tamo da se pokuša spriječiti rat, pošto nam je rat svakako svima već bio u svijesti, već smo ga se bojali, već smo znali da je moguć, a kad biva tako, tada je rat već počeo, čim rat postoji kao realistična ideja, kao stvarna mogućnost, kao solucija o kojoj se ozbiljno razmišlja, tada je rat već počeo, čim rat postoji u jeziku, već samo što se nije ukazao i u stvarnosti, kao što u onom filmu *Izlazeće sunce* Filipa Kaufana koji sam gledao devedeset treće, u najgore ratno doba, trileru po knjizi Majkla Krajtona, gdje su Šon Koneri i Vesli Snajps inspektori koji istražuju ubistvo elitne prostitutke u zgradi velike japanske korporacije u Americi, pa se sada u kontekstu žanra preispituju i razni nacionalni i rasni stereotipi, gdje je Šon Koneri čuveni stručanjak za Japan i Daleki istok i veliki majstor tamošnjih borilačkih vještina, ali koji po svaku cijenu pokušava da izbjegne svaku moguću priliku da to majstorstvo pokaže jer, kako je jedanput, tonom mudrog starca, poručio Snajpsu i svakom gledaocu: *čim pribjegneš nasilju, već si izgubio*, e, baš na taj način, čim se o ratu priča, čim se o ratu raspravlja, čim se ljudi rata zaista boje, čim se rat pokušava izbjeći, čim najveće zvijezde popularne muzike u toj zemlji pjevaju *Ako se sutra zarati, moja mala šta ćemo ja i ti*, odnosno *Samo da rata ne bude, ludila među ljudima, veliki nude zablude, plaše nas raznim čudima, i svakoj bajci naude – da rata ne bude*, odnosno *Noćas sam ti opet sam, da me barem nešto udari, biće rata*,

kažu svi, a ja ću umrijeti od ljubavi, u toj je zemlji, znači, rat već počeo, samo to ljudi ne znaju, ili ne znaju baš svi, ali uskoro će saznati, i zato je, kažem, rat već uveliko trajao u vrijeme kad mnogi nisu bili ni svjesni da je počeo, svi ti kasniji trenuci meni ne mogu biti trenutak kad mi je počeo rat, jer mi je počeo ranije, onda kad je ušao u jezik kao realnost, a ne kao riječ iz lektire, kad više nije bio *Ilijada*, kad više nije bio *Hrvatski bog Mars*, kad više nije bio poezija Crnjanskog, kad više nije bio *Ratnik paorskog srca*, a još isti glas nije počeo da pjeva *Samo da rata ne bude*, kad više nije bio partizanski filmovi, kad više nije bio *Goli i mrtvi*, kad više nije bio *Dozvolite da se obratimo*, odnosno, kad je *Dozvolite da se obratimo* počelo da znači nešto drugo nego što je dotad značilo, mora da postoji taj trenutak, mora da postoji tačka kad riječ *rat* ulazi u jezik i u svakodnevicu kao zmijski jezik, možda još uvijek i kao metafora, ali konkretna i usmjerena na sadašnjost i realnost, morala bi još uvijek imati neku krinku, jer rano je, rat se tek ukazuje, faktički tek počinje, treba mu maska, a humor je uvijek najbolja maska i odjednom znam, odjednom sam svjestan tačnog trenutka kad je meni počeo rat, trenutka kad sam se glasno i sasvim iskreno zasmijao zbog vica, vica koji nije bio dječiji, vica koji je ciljao samo na odraslu prisutnu publiku, a meni je zaista bio smiješan, skapirao sam ga, što se kaže, do kraja i bio mi je strašno smiješan i u tom grohotu je meni počeo rat jer sam shvatio da je moguć, a kad je moguć onda će i doći, vica koji je ispričao moj amidža, isti onaj u čijim ću se kolima za nekoliko godina zaputiti u ratno izbjeglištvo, a vic se sastojao iz pitanja i odgovora, pitanje je bilo: *Koja je najbolja jugoslovenska teni-*

serka između dva rata, a meni je u prvi mah bilo krivo zašto ne znam odgovor, zašto ne mogu da ispadnem pametan pred tom silnom rodbinom koja me svakako smatra pametnim, jer, eto, igrom slučaja, zapravo iz *Politikinog zabavnika*, znam da je najbolji jugoslovenski teniser između dva rata bio Franjo Punčenc koji je 1938. i 1939. bio polufinalista *Vimblдона*, ali ne znam koja je bila najbolja jugoslovenska teniserka između dva rata, ne znam, zapravo, ime niti jedne teniserke iz tog perioda, i sve mi to prolazi kroz glavu u one dvije-tri sekunde teatralne pauze koju amidža pravi prije nego izruči poentu vica, a s tom poentom, s te dvije riječi, s tim imenom i prezimenom meni će početi rat – *Koja je najbolja jugoslovenska teniserka između dva rata*, pita ponovo moj amidža i odmah zatim odgovara: Monika Seleš.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

JUTRO KAD JE PAO DOBOJ

Lamija Begagić

Nisam nikad bila tamo, ali ponešto sam o njemu znala. Recimo, dugo je živio u jednoj od onih anegdota iz djetinjstva. Prepričavalo se, uvuklo se čak i u porodični sleng, kako ga je neko od rođaka zvao Dvoboj. *Idemo u Dvoboj.*

Mi nikad nismo išli u Dvoboj – na kartama i u udžbenicima Poznavanja prirode i društva, inače, ucrtanom kao važno željezničko čvorište pod svojim zvaničnim imenom: Doboj.

I po tome ga, eto, znam, po toj misterioznoj petlji, mjestu gdje su se račvale pruge i linije tada živahne željeznice i po onome kako jako mnogo ljudi baš tamo izađe iz voza kada putujemo tetki u Tuzlu. Voz se tada čarobno isprazni i mi napokon dobijemo sjedišta da se izujemo, dignemo noge i uživamo u ostatku putovanja.

Imamo tu jednu tetku u Tuzli. Imamo i jednu u Sarajevu. Idemo im jednom godišnje. I nikoga više, mimo rodne Zenice, nemamo. Nije nam zbog toga teško, niti neobično.

I što bi, mislimo se, iko bio igdje drugo, kad je ovdje ionako sve?

Bojana i Jelena gotovo cijelu rodbinu imaju baš tamo. I po njima znamo za taj Doboj. Po djedu kojeg njih dvije zovu đed. I o kojem ne prestaju govoriti.

Ded nam kupio, ded nas naučio, ded nas vodio.

Ded im je bio ono što bi meni, zasigurno, bio deda Hazim da je živ, u kojeg se sa žarom i sjetom u očima kunu stariji rođaci koji ga pamte. Njihova je djetinjstva ćopićevski obilježio. O moje se, na nesreću, nije ni očešao.

Premda su uživali u druženjima s dedom, i one su njega, kao i ja svoje daleke tetke, viđali rijetko, tek tokom ljetnog raspusta kada bi otišle u Doboj i pustile ime tog gradića opet u moju sićušnu intimnu geografiju omeđenu Željezarinim dimnjacima sa jedne strane i ušćem Babine rijeke u Bosnu s druge.

Vikendima se tih godina nije išlo nikamo. Bila su to spora vremena u kojima su Doboj i Sarajevo bili daleke destinacije na koje se ne isplati putovati na dva dana, premda ih je od Zenice dijelilo po jedva sedamdesetak kilometara. Naši su vikendi bili beskrajna sloboda, dokolica oslobođena pritiska planiranja. Razlikovali smo se samo u tome ko će biti taj prvi koji će izaći van, ispred zgrade pa će ostali sa prozora vidjeti i ubrzati roditeljske jutarnje procedure, vičući: *Brzo, šta još treba uraditi, eno Jelena je već vani!*

Za koji tren, slivali bismo se sa svih strana, od garaža, od marketa, iz tunela kako smo zvali prolaz između dvije zgrade.

Tek tokom tog dugog ljetnog raspusta, kada bi njih dvije odlazile dedu u Doboj, trebalo bi nam nekoliko dana da se priviknemo, ali bismo ubrzo potom, nastavili živjeti svoje spore ljetne živote. Kad bi prošlo, a uvijek je prolazilo prebrzo, one bi se vratile s pričama o novim vještinama koje im je ded otkrio, a mi smo se opet privikavali da su sad opet tu i da trebaju biti dio nas, premda su propustile i bunkere na garažama, i popravljanje bicikala i mahalski turnir u stonom tenisu.

I kako to preokretima i doliči, i ovaj u ovoj lijenoj i sporoj priči, dolazi kad mu se najmanje nadamo, u neko obeharalo proljeće, u rano jutro.

Među roditeljima se danima već dešava nešto, čiste se podrumi, dežura se ispred zgrade, moj je tata kadgod sa Aidinim, kadgod sa Bojaninim i Jeleninim tatom, povremeno se upita kako je familija u drugim dijelovima zemlje, gdje je teže, ali uglavnom se karta, igra remija i pije kafa iz termoske.

Oblačim se za polje, brine hoće li mi biti hladno sad, a vruće poslije, a sve mi je nekako okraćalo i tijesno na meni. U pozadini, dok pretresam ormar, ne svira muzika, već vječito neveliki prostor dnevnog boravka ispunjava glas zabrinutih radijskih reportera. Tog jutra prekidaju redovne vijesti onim vanrednim: da je pao Doboj.

Pao Doboj.

Naučili smo u prethodnim danima i mjesecima da to kad nešto *padne*, nije dobro. Nije dobro jer roditelji opet ili psuju ili odsutno šute, nije dobro jer neki ljudi negdje pate i nije dobro jer rijeke ljudi dođu u grad, pune se fiskulturne sale, neka djeca odrastaju na parketu gdje mi opet ne radimo tjelesni, ne idemo u školu i povlačimo se po ulici koja nam je okraćala jednako kao te demode yassine trenerke.

Premladi smo da znamo koliko smo u tim trenucima sebični i neempatični, ali nedostaje nam naš tjelesni u sali i naša svakodnevna škola, da joj damo priliku da nam dosadi, da je mrzimo i kunemo, a ne da je, ovako, potpuno neprirodno, svaki čas poželim. I prihvatamo ubrzo svu tu bezdomnu djecu, znamo da ne može nikako biti dobro kada ti škola postane dom, pa nas onda i oni izdaju i odlaze dalje, jer, čini nam se

tada, ipak ima dalje odavde i ipak ima onih koji bi išli drugdje negdje i koji ovdje ne da nemaju sve kako smo do juče mislili, već više nigdje nemaju ama baš ništa.

Naučili smo dosad da kad nešto padne, to znači još jedan mali kraj.

Ali do tad, do tog proljetnog jutra u kojem biram trenerku, padali su neznani, bezimni gradovi, a sada je, evo, pao Doboј. Nikad nisam bila u njemu, ali osjetala sam da je *mojiji* od ostalih.

Pao je Doboј, premda u Doboju nemam nikog *svog*, taj trenutak nakon kojeg sam pomislila da ipak neće sve biti u redu, samo da smo na okupu.

Najednom nisam gladna i nije više važno u kojoj ću majici vani, zadihano trčim do petog i lupam im na vrata. Otvara Jelena, pospana, gleda me blijedo.

Je l dobro?!

Ko?

Đed! Pao Doboј!

Ne sjećam se njenih riječi, ali se sjećam koliko me smirila pogledom i lakoćom kojom je izgovorila nešto poput *Ma dobro, dobro su svi*.

Dobro je bio đed. Dobro su, govorili su, bili i Damir, Adnan i Alma kad su, s početka ljeta, došli u Zenicu, iz Doboja, koliko možeš biti kada život strpaš u torbu za treninge i kreneš u nepoznato: tata ka Tešnju, mama sa troje djece ka Zenici. Neće dugo, rekli su, a mi smo već naučili ne vjerovati im, ali im ne otkriti koliko već znamo ono što oni još ne: hoće dugo. Neki i zauvijek.

Koje jutro potom, bio je čudan mir, a onda smo opet počeli izlaziti. Novo ljeto, nove biciklopravljaonice u napuštenim

garažama, turniri na nekorištenom rukometnom stadionu i potajna Damirova i Jelenina *zabavljanja*, da niko ne zna, da ih niko, skrivene na tribinama stadiona, ne vidi.

Nisam u godinama potom nikad pisala o njima i tim njihovim razmjenama stripova i možda, ko zna, pokoje rečenice o Doboju.

Odlučila sam zadržati ih oboje tamo gdje su nama ostali, premda su oboje zauvijek otišli. Jelena, sa sestrom Bojanom i roditeljima, već koncem tog ljeta, prvo u Doboj, da bi puteštvije završili negdje u Srbiji.

Damir, Adnan i Alma, po okončanju rata, nazad u rodni Doboj, pa ispočetka.

Jesen koja je dolazila ni ushit povratka u klupe nije mogao spasiti. Do kraja se nije znalo hoće li škole biti, pa je od svega ostao samo okus tog kasnog ljeta u kojem jednog jutra nestaje pola drugarica i drugara iz zgrade, a vrata njihovih stanova, tek koji sat poslije, budu izlijepljena natpisima poput *Zauzeto – RVI*.

Sve što je došlo nakon te jeseni, sve što je *palo*, sve što se *oslobodilo*, podnosili smo stoičkije, nezainteresovanije, misleći valjda kako smo sad veliki i kako je to hrabrost ili mudrost. Danas znamo da ništa od tog nije bilo i da je trebalo otići prije nego je pao prvi bezimeni grad u neki još bezimeniji i otamo pisati o nekim trenucima u kojima je nešto smisljeno, nešto lijepo, nešto veliko i važno, imalo da počne, a nekima nikad nije.

ZEMLJOTRES

Andrej Blatnik

- ZNAŠ, CARE, BLO SI U VOJSCI, ZNAŠ KAKO JE. ŠTA TI SE KAŽE, RADIŠ.

Ej, stari moj! Jesi li čuo ono – ništa više neće biti kao što je bilo?”

„Drago mi je. Ali znaš, sve može da se promeni i na gore.”
„Ne paniči. Vreme je za promene! Za sada je sve okej. Dostojanstveno smo se oprostili od stare zastave, rekli su.”

„Doći će već neka nova.”

„Već je stigla. Nisi video?”

„Video sam, ali nisam razumeo.”

„Ma daj, razumeo. Zastava ko zastava. Šta bi ti? Šta želiš da razumeš?”

Razgovori su počeli da se komplikuju, da gube smisao i značaj. Ljudi su demonstrativno ustajali od stola i ponovo se vraćali nazad. Veče je bilo ludo, sve je bilo moguće, posle proslave proglašenja nezavisnosti svi su nastavljali slavlje do duboko u noć. Sve je bilo otvoreno duže nego inače, u staroj *Ljubljani* najduže, tamo je bilo najviše ljudi. Posao cveta, ugostitelji su bili oduševljeni, konačno je došlo do toga da sve može da bude otvoreno i posle deset, neka tako i ostane. „Nećemo da filozofiramo, bolje da popijemo još jednu turu. Micka, do kad je otvoreno?”

Konobarica ga je zbunjeno pogledala.

„Ne znam, šef nije ništa rekao. Danas je – drugačije.”
„Ako je tako, onda još jednu turu pića ovde, za sve.”
„Dobro. I još nešto. Nemoj ti meni Micka. Ja sam Kristina.”
„Aha. Nisam znao. Mogu li da te zovem Tina?”
„Ne. Tako su me zvali u školi. Samo Kristina. Vreme je.”
„Okej. Okej. Samo donesi još jednu turu da lakše zapamtim.
I hoću. Kristina, hvala.”

Umorno je klimnula glavom, natovarila nekoliko praznih flaša na poslužavnik i vratila se u lokal.

„Ti plaćaš?”, zabrinuto ga je pitao kolega.

„Mogu. A može i Jure. Danas mu je izašla knjiga.”

„Nije baš sasvim moja”, promrmljao je Jure. „Samo sam je preveo.”

„Ma daj, prema autorskom pravu to je isto, i ti si autor, a ne samo onaj ko je napisao.”

„Prema našem pravu. Prema američkom ne.”

„Briga te za američko, kod nas važi naše.”

„Je l' kod nas važi bilo koje pravo?”

Društvo se kolektivno zakikotalo.

KASNIJE

Kasnije, mnogo kasnije, prijateljica mu je pričala kako je osetila da je bilo već dosta pića. Momci su ga bolje podnosili, imali su gde da ga rasporede, a njeno sićušno telo nije nudilo mnogo odbrane i zaštite od alkohola. I hladnoće. Postajalo je hladnije; kad je piće počelo da popušta, to bi se osetilo još više. Osim toga, među svim biciklistima koji su ispili sve te ture pića, samo ona je došla kolima. Ona i Jure. Ali Jure je navikao na to.

„Ajde momci, odoh ja, vidimo se sutra”, rekla je i otišla. Jure je uskoro krenuo za njom, ali njegova vožnja nije dugo trajala, naposljetku je do svog kreveta morao peške. Auto su mu konfiskovali teritorijalci i postao je deo barikada na jednoj gradskoj raskrsnici. Ali, to je saznala tek kasnije.

U stan pored glavnog puta dopuzala je na prstima da ne bi probudila roditelje. Želela je da zaspi ali joj je smetao čudan zvuk, neko vreme tih i udaljen, a zatim glasniji. Najpre meka, a zatim sve jača tutnjava. Zemlja je blago počela da se tresese.

Šta se kog vraga dešava? Je l' zemljotres? Ali zemljotresi nemaju baš ovako ravnomeran ritam, obično su to iznenadni trzaji, dođu i prođu, a ovo traje.

Obula se, navukla džemper preko pidžame i krenula na most koji je vodio preko glavne saobraćajnice. Tamo ju je dočekaao prizor koji će pamtititi ceo život.

Na istoku su se pomaljali prvi zraci sunca, nigde nije bilo nikoga. Nijednog čoveka, nijednog automobila. Ulicom je milela duga kolona tenkova iz kojih su virili šlemovi, a ispod njih jedva vidljiva lica mladih momaka.

Most na kojem je stajala i posmatrala držeći se za ogradu tresao se u ravnomernom ritmu tenkovskih gusenica.

Kad je pred njenim očima nestao i poslednji tenk, vratila se kući, u krevet i zaspala. Udari su prestali. Nije razmišljala o tome odakle su tenkovi došli, kuda idu i šta to znači. Država samo takva, peta najsnažnija vojska u Evropi, govorili su. Mnogo tenkova u kasarnama, neki naravno i na ulicama.

Sledećeg dana su se karte iznova izmešale. Pojedinci iz veselog društva od prethodne večeri više nisu mogli da odu kuda su nameravali: na ulicama su bile barikade. Neki od njih

su dobijali sasvim nova zaduženja na poslu. Ako bi na posao došli biciklom, najmlađi zaposleni u dnevnoj štampi bi saznali da će možda postati pomoćni kolporter, jer prevoz na teritoriji koja je bila deo zemlje, a sada je postala država, nije mogao da radi na uobičajen način. Putevi su bili zagrađeni i pod kontrolom, vojska je mogla da stigne sa bilo koje strane, deo zemlje, sada država, bio je prekriven kasarnama, a vojska naseljena u njima preko noći je od naše postala neka druga, tuđa.

Neki su već dobili poziv od teritorijalne odbrane koja je razmišljala koga bi mogla da naoruža, a koga da poštedi. A neki su dugo spavali i probudili se u novom svetu.

KAO

Parlament je proglasio ustavni akt o samostalnosti i nezavisnosti. *Ostvaren san mnogih generacija* pisalo je 26. juna 1991. u svečanom izdanju najvažnijih novina.

„Dođi”, pozvao je tata.

„Šta se događa?”

„Dođi, izveštavaju na televiziji.”

Usred rastinja našli su jednog momka u vojničkoj uniformi, zakamufliranog lišćem, mogao bi biti skoro dete:

Da li znate zašto se borite?

Otkud znam. Kolko ja kužim to, oni kao hoće da se otcepljuju a mi im kao ne damo...

Šta mislite, kako dalje? Hoćete li se boriti?

Šta ima da mislim, samo živ da ostanem... Znaš, care, bio si u vojsci, znaš kako je. Šta ti se kaže, radiš. A nijedan oficir nije poginuo, sve moji jarani poginuli...

A kakvo je stanje u jedinicima?

Kakvo? Svi molimo Boga da se ovo završi pa da se živi vratimo svojim kućama. Samo staroj da kažem da sam živ i zdrav... Ako bog dâ da se vratim, ništa više, eto. Samo to.

„Šta je rekao?”

„Ma daj, razumeo si valjda.”

„Ima neki čudan naglasak, možeš li da mi kažeš na slovenačkom?”

„Rekao je da, koliko on razume, mi kao hoćemo da se otcepimo, a oni nam to kao ne daju.”

„Oni? Koji oni?”

„Vojska. U stvari, kao vojska.”

Počeo je da se smeje.

„Zašto se smeješ?”

„Sve je nekako *kao*, pa i ta vojska, neki preplašeni mladići.”

„Misliš da mi imamo bolju?”

Smeh je u trenutku utihnuo.

„Ne znam. Videćemo.”

BAHRUDIN KALETOVIĆ

Momak iz žbunja, Bahrudin Kaletović, nije mnogo znao kako će biti, ko će se vratiti majci. Televizija *Yutel* koja ga je snimila kako čeka ko zna šta nastala je manje od godinu dana pre rata s namerom da kreira stvarnost, da iznova oblikuje jugoslovensku zajednicu onakvom kakva bi trebalo da bude da bi sve bilo lepo i kako treba, ali uprkos parama koje je u projekat ulivalo Savezno izvršno veće, nije mogla ništa da promeni. Glavni investitor, predsednik Saveznog izvršnog veća odnosno Vlade, prevideo je da većina domaćinstava ne može da prati taj program čak i kad bi želela – satelitskih prijemnika

je bilo malo, a vojska je zauzela frekvencije za emitovanje jer su joj tobože trebale za njihove zadatke.

Nekoliko dana posle intervjua, Bahrudina su uhvatili Slovenci, a njegov stric je saopštio da su sa njim dobro postupali, dali mu civilnu odeću i poslali kući. Posle nekoliko dana u njegovom rodnom gradu Tuzli, Jugoslovenska narodna armija ga je ponovo pozvala i poslala u Đakovo, na istok Hrvatske. Ovog puta ga je uhvatila hrvatska vojska i ponovo su ga pustili. JNA je Bahrudina oslobodila 29. novembra 1991, na Dan Republike koja više nije postojala.

Kad je nekoliko meseci kasnije počeo rat u Bosni, u vojsci se javio dobrovoljno i proveo četiri godine na prvoj liniji fronta. I preživeo. Poginuo je dve godine posle završetka rata u saobraćajnoj nesreći blizu kuće kad se vozio kući u Tuzlu sa muzičkog nastupa u Zagrebu da bi video sina koji mu se rodio tri dana ranije. Njegova žena se sa sinom i ćerkom potom odselila u Beč. Dosta je bilo Balkana. Ako ne umreš od rata, ovde ćeš prerano umreti zbog nesreće. Smrt je smrt.

KO JE UBIO LORU PALMER?

Na ulicama nije bilo mnogo ljudi, nikad se nije znalo kad će zaista poleteti ona vojna avijacija o kojoj se s vremena na vreme čulo da je sada zaista u vazduhu i samo je pitanje minuta kad će početi da ispušta bombe na gradove. Naročito te večeri nije bilo mnogo ljudi na ulicama jer se emitovala nova epizoda serije *Tvin Piks*. Ko god je mogao pratio ju je na bilo kom dostupnom televizijskom kanalu.

Na početku mladi specijalni agent Dejl Kuper dolazi u planinski gradić gde se događa ubistvo mlade studentkinje.

Istražuje i usput uživa u crnoj kafi i piti od trešanja. Klasično odlaganje rešenja se isprva veoma komplikuje kad sve više izlazi na videlo da su za strašne događaje krivi zli duhovi koji su se naselili u duše ranije dobrih ljudi. Rođaka, prijatelja, komšija.

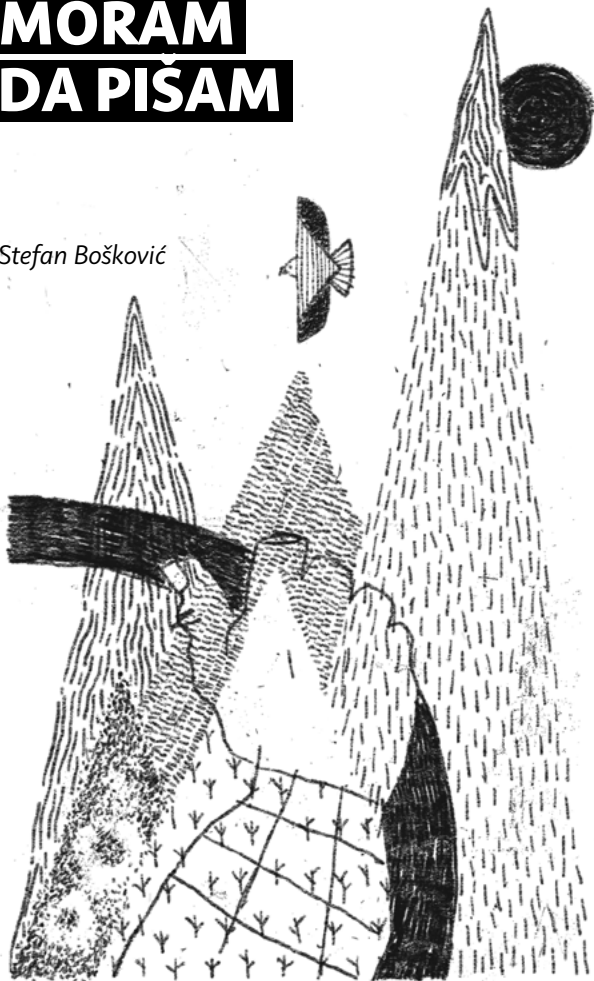
Na ulicama opustelih gradova mnogo ljudi je postavljalo pitanje iz serije *Da li je to stvarnost ili su to samo čudni izokrenuti snovi*. Još godinama su se budile uspomene na doživotne prijatelje sa zajedničkog služenja vojnog roka koji su jedni drugima slali pisma da će se sada gledati samo preko pušćane cevi, još decenijama su ljudi uz poslednje ture pića pitali jedni druge šta je ko radio u ratu, tražili su se oni retki koji su otišli u inostranstvo kad je počelo, pa oni koji su ostali u inostranstvu umesto da se vrate u domovinu i odu po oružje, ako ga već nisu držali spakovanog negde u kući kao što prave zalihe oni koji vide dalje od ostalih.

Kad bi se zbog popijenog pića, ili bilo čega već, atmosfera dovoljno opustila za otvaranje velikih tema, još bi se godinama i decenijama postavljala velika pitanja ko je kriv što je bilo kako je bilo? Ko je kriv za sve te mrtve? Za sve one koji su bežali iz svojih domova i ukoliko bi preživeli, počinjali nove živote? Ko?

Sa slovenačkog prevela Jelena Dedeić

TATA, MORAM DA PIŠAM

Stefan Bošković

Ni tad ne progovoriš, iako ti bešika liči na balon pun vode. Opkoljen si krupnim muškarcima koji neprestano pričaju. Trojica su pored tebe, jedan je naprijed. Zaudaraju na dezodorans kojim tvoja nepokretna tetka rastjeruje mačke. Ne možeš da se uključiš u razgovor, jer ti je otac vozač, a vozač je glavni. Uz to, prije polaska ti je rekao da ne postavljaš pitanja i ne daješ odgovore koji uključuju više od jedne riječi. Tvoj svijet je sužen do te mjere, da u njega stanu samo očeve naredbe. Pritom, godine ti ne dozvoljavaju da do kraja razumiješ o čemu govore. Nije ti ni bitno, jer si suviše opterećen nadutom bešikom. Gledaš kroz prozor i zamišljaš kako otpuštaš rezervoar uzavrele, žute vodurine. Pitaš se kad ćete već jednom da se zaustavite. Ali, samo prošišate između praznih livada. Na izolovanim djelovima je posađeno povrće, naiđeš na razrijeđene kuće, podignute na više spratova. Stabla projurcaju i isprekidaju sliku kratko. Opet livade, opet kuće. Ne vidiš ništa neuobičajeno, nešto što podsjeća na rat, sem opšteg mrtvila koje obitava nad svakim selom kroz koje si prolazio tokom života. Onda se pojavi veliki montažni objekat od alubonda, kao da je greškom sagrađen na tom mjestu ili spušten iz svemira. Ponekad se ukažu i ljudi. Provire iz pukotina i pogledom ispra-

te automobile koji prolaze. Znaju da ćete skrenuti s puta ako vam zatrebaju. Iskreno, ne sviđa ti se ambijent, ne dopadaju ti se očevi pajtosi koji te bezočno pritiskaju dok govore. Nazireš nešto jezivo u njihovim hrapavim glasovima. Ipak, osjećaš se sigurnije dok se voziš s ocem i dok ti misli pritiska vodurina u dnu stomaka. Prepustiš ocu da se boji za tebe. Premda, otac se ne plaši. Jer izgleda kao mudar soko, bistrog oka, s kandžama oko volana. Svi ga slušaju, jer vodi glavnu riječ. Ne samo zbog vlasništva nad volanom. On je i ugovarač trgovine automobila. Niste jedini ljudi iz Crne Gore koji kupuju automobile iz zemlje koja je pretrpila rat. Za tebe rat nije ni počeo, a već si čuo da je završen. Samo jednom izustiš da moraš da mokriš. To je sve što kažeš tokom puta. Te četiri riječi. *Tata, moram da pišam*. Onda nastupi trenutak potpune tišine i čekaš da izađete iz krivina. Kad izbijete na čistinu, otac bez riječi ukoči i upozori te da ne prelaziš bankinu. Snažno želiš da izbliza pogledaš mine, makar mjesto na kom su zakopane, ali nikad se ni ne primakneš bankini. Mokriš na magistrali, pod tenzijom da će naići automobil. Nadaš se da se nikad neće pojaviti. Otac ti svirne da požuriš. To je tvoj otac, namrštena figura za volanom. Komunicira pogledom i zvukovima kojima raspolaže u zajedničkoj blizini. Žmuriš na oba oka, jer mlaz ide brže, i mrakom produžavaš samoću. Dok najzad ne naiđe zvuk. Ne otvoriš oči. Brujanje motora se pojačava, a onda začuješ lupu vratima. Znaš da ćeš morati da oćutiš svoje pravdanje pred bujicom napada. Policajci ispituju oca, a tebe ni ne pogledaju. Suviše si mlad da bi išta značajno rekao. Predstave se kao dobronamjerni plavci koji će vas odvesti do pijace, iako znaju da vam je put vrlo dobro poznat. Onda svoju dobronamjernost naplate u metalnim markama.

Pijaca je nepregledna, bilioni parkiranih automobila oko kojih se ljudi provlače kao poskoci. Bolí te stomak jer nisi ispraznio bešiku do kraja, ali otac čuti. Iz sivog oka mu sije vaju varnice. Izbio si mu nekoliko maraka iz džepa. Pratiš ga i skeniraš reakcije. Trudiš se da razumiješ kako se obavlja trgovina kad te opkole hijene. Klimaš glavom kad on klimne. Dokazuješ vaše krvno srodstvo preslikanim radnjama. Otac te potapše po leđima, jer si dobar sin, jer si naučio da čutiš, jer radiš sve kako on hoće. Sad i automobile kupuješ s njim. To će biti i tvoji automobili, iako iz njih ne možeš da izađeš kad poželiš. Ali i ti ćeš jednom postati otac i govorićeš da je bio u pravu. Hodate kroz gomilu načičkanog željeza, kao da ste u srži velikog sudara, na vrhuncu anegdote o raspadu svijeta. U naizgled bezizlaznom haosu, naiđete na kafanu s raspalom tendom sklepanom od djelova trafike. Zove se *Ljetnja bašta*. Ti poznaješ drugačije bašte. Iz kratkog očevog monologa saznaš da kafana nema toalet, ali pojave se ljudi i povedu te na mjesto na kom se prazne utrobe. Izložen si pogledima koji se spuste do tvog međunožja. Ukočen si kao kamena statua. Ispod glasa komentarišu kožicu na tvom penisu. Ukočiš se kao dvije kamene statue. Onda se zasmiju i potapšu te.

Vratiš se i ugledaš oca opkoljenog pajtosima. Uzvikuju riječi dobrodošlice ljudima što dolaze iz daljine. Oni su djelimično brojniji, na licima im stoji nešto što zamišljaš da bi mogao biti prezir. Ipak, čini ti se da su prijateljski nastrojeni prema vama. Trgovinu ilegalnim automobilima si zamišljao drugačije. Teritoriju u kojoj je tutnjao rat si doživljavao drugačije. Ne znaš tačno kako, ali pretpostavka se nalazila daleko od usiljenih osmjeha, čvrstog rukovanja i razmjene novca ispod ruku.

Odlazite za njima na čistac gdje vas čekaju četiri automobila prekrivena ceradom. Kad se ukažu znakovi, bude ti drago što ćeš se u narednim mjesecima voziti u audiju. Svi u školi će te poštovati mnogo više. I dalje ne obraćaju pažnju na tebe, kao da si gušter koji se sunča na kamenu. Ali, to te ne zanima. Tvoj otac zaista zna šta je posao. Ponosan si što se uopšte nalaziš u njihovoj blizini, i što se baš tvom ocu obraćaju sa strahopoštovanjem. Takav ćeš i ti biti, jednom kad odrasteš. Rukovanje je opet na snazi. Jasno ti je da je posao završen. Pajtosi se raspoređuju, svaki ulazi u jedan automobil i odvoze se nazad. Gledate kako se dim podiže iza crnih furija. Poslodavci kažu da popijete po jednu prije odlaska, da zaključite posao do kraja. Vraćate se u *Ljetnju baštu*, no prijatelji predlože da prohodate malo dalje. Vjeruješ da je to zbir pravila koja se moraju dovesti do kraja. Jedan od ljudi, onaj s najtamnijim pogledom izvadi svežanj fotografija. Ne vidiš ništa na njima, ali očevo izmjenjivo izraz lica ti kaže da se nešto značajno događa tog trenutka. Ne usporite hodanje, samo ga nastavite u tišini. *Ljetnja bašta* i željezna pijaca su sad daleko od vas. Otac tada prvi put izgovori da si njegov sin, i da imaš još jednog brata i dvije sestre. Ljudi te i dalje ne gledaju, samo te skrajnu i pokažu da tu sačekaš, na brežuljku u visokom rastinju. Gledaš kako se udaljavaju od tebe dok ti se stomačna guka uspinje prema grlu. Gledaš kako opkoljavaju oca da jedva nazreš njegovu glavu. Naslućuješ da mu usne podrhtavaju dok mahanjem rukama pokušava da objasni nešto. Da mu je oko vlažno, prepoznaj njegov strah. Ubrzo, strah obuzme i tebe jer dokazuješ vašu krvnu srodnost. Stojiš ukopan kao trska i vjeruješ da se tako odvija trgovina. Niko ne govori ništa. Želiš da napustiš

jebeno mjesto. Želiš da napustiš planetu, ali ne znaš kako. Teško napraviš prvi korak. Kad to učiniš linija bola ti presječe trbuh. Onaj s tamnim pogledom ti ošamari oca. Zatim, to urade i ostali. I on je na zemlji. Pratiš očevu putanju, besciljno bauljanje kroz nekoliko metara, dok mu donovi guraju glavu prema tlu. Poželiš da osjetiš očev bol, ali ne ide. Onda ga udaraju jače, sve dok se onaj s tamnim pogledom ne popiša po njemu. Gledaš u njegov mlaz koji se gasi i osjetiš olakšanje. Prođu pored tebe i zahvale se na uspješno obavljenom poslu.

Vozite se u tišini. Mrak se nahvatao ispod planinskih vrhova. Vozite se sporo. One livade i kuće pored kojih ste prošlišali danas se sada vide jasnije. Na fasadama kuća uočiš završetke gelera. Možeš da pobrojiš rupe. Iz pukotina više ne proviruju glave. Vjetar fijuče i blago zanosi prednji dio automobila. Želiš da upitaš oca mnoge stvari, ali ni tad ne progovoriš. Otac ne voli kad ga zapitkuju previše, a iščekivanje njegovog objašnjenja odložiš za neki drugi život. Pogleda te kratko u retrovizoru i pokuša da nametne izgled sokola koji više ne postoji. Misli preseliš na njemačku mašinu, na stotine konjskih snaga na kojim ćeš ubrzo jahati i odjahati što dalje od neprilika. Nisi stigao da pogledaš da li je vozilo opremljeno kožnim sjedištima i elektronskim podizačima. I bez njih bićeš glavna faca u školi, i svi će dugo gledati u tebe dok te budu dovozili u školu. Još jednom ćeš na putu ka kući pomisliti šta se nalazilo na tim fotografijama i šta je tvoj otac uradio. Onda ćeš prestati. Njemu će ponovo izrasti oštar kljun i raširiće oporavljena krila. Onda će vrebati i vrebati, sve dok elegantno ne propadne s litice da zgrabi ono što je ostalo od svijeta.

S DRUGE STRANE MOSTA

Dejan Dukovski

Tih sam godina upoznao Antu... Ovo je priča o njemu. Završavao sam dramaturgiju na FDU u Skoplju, a očigledno se završavalo i postojanje zemlje u kojoj sam se rodio i odrastao. Iz današnje perspektive, period mog odrastanja, te sedamdesete i osamdesete u zemlji koje više nema, za mene je, ukratko, bio srećan i bezbrižan, uz slike Diznijevih junaka. Još uvek čuvam uzorke Politikinih i Mikijevih zabavnika. Pamtim dekine i bakine partizanske priče, koje su mi tada izgledale kao iz nekog drugog vremena. Kao i ova sećanja danas... Bilo kako bilo, tih sam osamdesetih živio bezbrižnu mladost. Uz odličan rokenrol i uverenje da je naša ekonomija najbrže rastuća na svetskom nivou, tik iza japanske... Uz relativno bezvizne pasoše i superiorni pogled na svet. Lično sam imao veliki problem. Ni po koju cenu nisam želeo da idem u vojsku, tada još JNA. Znao sam ne samo da sam vojsci nepotreban, nego i opasan ili makar neprijatan za sebe i sve okolo zbog stalnih pretnji emigracijom, samoubistvom... i slično. Čitao sam, štaviše, i slovenačku *Mladinu*, premda sam slabo razumeo slovenački; časopis koji je prvi otvorio različite teme, čak i onu o profesionalnom vojnom roku... Imao sam dva neuspela pokušaja

da emigriram. Čini mi se da mi je pola mladosti prošlo u bežanju od vojske...

Moja diplomatska predstava bio je dramski tekst prema priči o *Siljanu rodi* (Siljan Štrkot). Prva lutkarska predstava u Pozorištu za decu i mlade u Skoplju. Počeše i probe. Reditelj je bio Dragoslav Todorović Šilja, dok je lutkama upravljao Ante Hrkač, lutkar koji je došao iz Pozorišta mladih u Sarajevu, kako bi oživeo naše lutke. Obojica su bili predivni ljudi koji su mi postali prijatelji. Šilja se upravo vratio iz Hamburga, pa mi je često pripovedao o tom gradu, u kom je radio i živeo... Kasnije će i meni postati dom... Šilja je bio izuzetno posvećen svom poslu, odista je dečjom radošću voleo pozorište. Od njega sam naučio puno toga, recimo to da ne postoji odrasla i dečja publika u pozorištu, već samo mala i velika gospoda... Šilja je ostao zauvek moj dragi prijatelj. Jedan od velikih ljudi koje sam imao čast da upoznam. Baš kao i Ante, glavni junak ovog teksta, pravi maestro s lutkama, naročito marionetama i večiti zaljubljenik u dečju scenu... Došao je poput čarobnjaka da oživi lutke. I napravio je čudo. Uspevao je nekakvom alhemijom svojih prefinjenih ruku lutkama da podari životnu energiju u obliku pogleda, pokreta, radosti, sreće, bola i tuge... Živeo je u bajkama svojih junaka, malih i velikih heroja, koje je magijom vaskrsavao. Bio je stariji, otmeni gospodin prefinjenih manira s dečjom nežnošću i radošću u pogledu. Drag čovek uvek toplih i nasmejanih očiju. Od njega se moglo naučiti kako možeš davati nesebično, a da pritom ne tražiš ništa zauzvat. Antu nije zanimala politika, pa je razgovore o sve izvesnijem ratu i činjenicama u koje nismo hteli da verujemo, ali koje su nas definitivno

plašile, on doživljavao kao nešto iz drugog sveta. Nije gledao vesti. Nije čitao novine koje su bile pune dramatičnih naslova. Bilo je jasno da će se pucati na sve strane. Nas trojica smo, radeći na predstavi postali prilično bliski, a raspetljavanje zapetljanog jugoslovenskog klupka u sklopu globalne svetske političke scene postalo je neizbežna komponenta druženja. Ubeđivali smo se međusobno da do pucanja neće doći, jer kako bi moglo recimo u Bosni da komšija puca na komšiju. Naivno... Ante se zbilja nije bavio tim nadolazećim ratom, već je tražio neke lepe trenutke, skupljao je suvenire iz Stare skopske čaršije, bio drag gost porodičnih večera u mom domu, razdragano upoznao moje prijatelje... Posebna je bila ta potraga za, tada retkim parfemom: *Kuros*. Ne znam zbog čega je bio toliko bitan taj parfem kojeg je teško bilo pronaći, ali smo ga uz pomoć mog dobrog prijatelja i reditelja Srđana Janačijevića ipak pronašli putem nezvaničnih distributera...

Tih je dana na našem FDU išao *Skomrahi*, susreti studenata dramskih fakulteta iz čitave Jugoslavije. Svi smo bili zaljubljeni u Zumretu iz Sarajeva. Bila je prelepa i talentovana. Ne znam šta je kasnije bilo s njom. Tokom tih pozorišnih druženja sprijateljio sam se sa pregršt kolega iz tadašnje zajedničke države. Započinjao je rat u državi. Jugoslavija je opravdala imidž bureta baruta. Neke goste iz Sarajeva smo zadržali u Skoplju.

Desila se i naša premijera. Prošla je odlično, a društvo umetnika okupljenih oko predstave je trebalo da se razide... Bilo je nečeg tužnog nakon premijere. Ante nije želeo ni da čuje naše predloge da ostane neko vreme i sačeka da se situ-

acija u Sarajevu smiri. Očito naivno, ništa se više nije moglo smiriti... Ante nije verovao u paranoju oko rata, te se vratio u Sarajevo. Tada, grad koji je jurio ka tome da bude hemoroid na šupku sveta!¹ Ubrzo nakon toga nismo mogli nikako da ga dobijemo i godinama nismo ništa čuli o Anti...

Kasnije sam prvu informaciju o njemu dobio od Šilje. Živeo je u opasnom i nezgodnom delu grada. Morao je svakoga dana da prelazi preko mosta koji je bio pod konstantnom snajperskom vatrom. Svaki prelazak – lutrija, da li ćeš stići živ s jedne na drugu stranu. Ante je improvizovao malo lutkarsko pozorište za decu u svom kraju. Kasnije mi je, u tom jedinom susretu, rekao da je morao nešto da uradi kako bi nasmejao tužne dečje duše. A i svoju.

Rat je bio završen, bili smo pozvani u Sarajevo na prvi postratovski MESS, sa skopskom izvedbom predstave *Mamu mu jebem ko je prvi počeo*... Mir je bio krhak. Grad porušen. Nije bilo bezbednih letova. Ubediti celu našu ekipu u bezbednost puta i gostovanja nije bilo jednostavno. Ipak, pobedila je želja da vidimo svoje dojučerašnje saradnike, te smo krenuli put grada iz kog su koliko juče svi bežali. Malo je aviona letelo do naše destinacije, išli smo dužom trasom preko Ljubljane i Zagreba malim avionom i sleteli u Sarajevo. Nije bilo drugih civilnih aviona. Nikad neću zaboraviti slike sa aerodroma. Do zuba naoružana vojska, kontrole, bodljikave žice... i zabranjeno fotografisanje. Čekao nas je organizovan prevoz kojim su nas prevezli do hotela, zatim isti takav

---

¹ Analogija na frazu iz drame *Bure baruta*; „Došla si na mesto koje sam ja privremeno nazvao hemoroidom na šupku sveta”, prev. Jovan Ćirilov.

prevoz do pozorišta, a bilo nam je strogo naređeno da se njime vratimo u hotel, odakle će nas odvesti natrag do aerodroma. Drugim rečima, ne idite nikud sami i na svoju ruku. Bilo je sumorno. Kad smo stigli u pozorište osetili smo se na sigurnom. Predstava je prošla odlično. Predivna publika. U bifeu su nas čekale kolege srećne što nas gledaju. Sve je bilo emotivno i tada sam ugledao Antu. Dragog i nasmejanog kao i uvek. Nije ostario, nije se promenio, nasmejanih očiju... ipak sa nekakvim nevidljivim ožiljkom u pogledu, spoljašnja sena unutar njegovog sveta bajki. Bio sam srećan što ga vidim živog i zdravog. Pili smo pivo. Ante je i došao kako bismo se videli. Zanimalo ga je kako su svi moji, zajednički prijatelji... Pričali smo glasno o lepim stvarima. Rat nije pominjao. Hteo sam da ga pitam puno toga... ali nisam znao kako. Šta da pitam, kad je sve bilo jasno. Znao sam sve te strašne i nezamislivo surove odgovore. Sva besmislena sranja koja je rat sa sobom doneo. Ante je znao šta želim da pitam. Nije jadikovao i nije optuživao nikoga, nije pominjao strahote kroz koje je prošao... Ispričao mi je samo jednu priču. Voleo sam tog predivnog starog gospodina. Tad sam ga poslednji put video. U Sarajevu je još na snazi bio policijski čas i Ante je morao da krene ranije...

Ostali smo u bifeu s mladim glumcima iz pozorišta. Bilo je dosta energije u zadimljenom bifeu te večeri. Svi smo bili pijani... I umesto da krenemo organizovanim prevozom u hotel, moje kolege, ja i moj prijatelj i glumac iz predstave Toni Mihajlovski, pošli smo na neku kućnu žurku. Nije bila tako blizu, kasnije sam shvatio... Žurka je bila fantastična. Bilo je svega... sem taksija, kada smo shvatili da već mora-

mo nazad u hotel, odakle je trebalo da nas u cik zore prebace do aerodroma. Nasmejali smo naše prijatelje time što smo tražili taksi za vreme policijskog časa... Krenuli smo Toni i ja peške. Nama je bilo smešno, ali smo dugo išli tako s pasošima u podignutoj ruci, dok su nas vojne patrole, uz to opasno u nas upereno oružje, zaustavljale na svakih pet minuta... Samo smo pijano uzvikivali, umetnici, Makedonija, MESS... te stvari. Kada smo stigli do hotela, naš je autobus već odlazio... Čekao nas je taksi i ljuti direktor našeg pozorišta...

Kasnili smo pa je taksista rešio da nam pruži malu panoramu kroz Sarajevo, tada sam video most preko kojeg je Ante stalno prelazio, pola ga više nije bilo, bio je porušen snajperskim hicima... Stoji mi i slika u glavi nekakvog potpuno novog naselja u gradu, sa kućama za decu koja su ostala bez roditelja. Poput groblja... Ostala mi je i tenzija prelaska bodljikave žice i prolaska kroz sve kontrole na aerodromu i to kako da pobegneš čitavoj toj ratnoj histeriji... Uz sve te strašne slike koje sam poneo sa sobom kada smo poleteli, ostala mi je i jedna topla priča u duši. Priča o mom heroju, Anti. Ovako sam je upisao, od reči do reči, u svojoj drami *Druga strana...*

„Ja pamtim. Pamtim kako je počelo. Prvi dan je bio sunčan. Bilo je nekako tiho, kada je postalo jasno. Ljudi su imali potrebu da se oslobode... Od svega što im ne treba. Ljubavnika, mačaka, pasa. Odjednom je veliki broj rasnih pasa trčao naokolo. Lunja, Maza, Lesi, Pluton i sto i jedan dalmatinac... Bili su malo smešni, ali lepi. Kao božićni ukrasi. Tražili su svoje vlasnike. Veselo prilazili ljudima. Sledećeg dana je počela kiša. Psi su bili gladni. Prilazili su ljudima kao muve

bez glave. Nisu bili više tako lepi. Zbunjeno su gledali prljave džukele, ali i dalje nisu imali problem da pronađu nešto malo hrane po kontejnerima ili poneku zakopanu kost. Džukele su preskakale rasne pse i jurile svojim poslom. Bili su, doduše, zainteresovani za parenje, konstantno. Trećeg je dana još uvek padalo. Bilo je tužno gledati te salonske pse. Promrzle i gladne. Ležali su bezvoljno po trotoarima. Imali su tužne oči. Puno straha i pomirenosti... sa smrću. Sledećih dana počeli su da umiru. Bilo je užasno gledati. Džukele su rezignirano preskakale pse sa pedigreom, koji su uginuli. Kasnije sam razmišljao o sebi. Sve su se džukele snašle. Ja nisam. Nikad nisam bio džukela. Moji su nokti bili manikirani. Znam puno koktela. Znao sam da odaberem restoran. Da uživam u pozorištu... Džukele su se snašle. Ja nisam”.

S makedonskog preveo Dalibor Plečić

ANA I LAŽNE UZBUNE

Mirjana Đurđević

Brajan obično kod Ane u stan ulazi na vrata – frižidera. Ume da presedi čitav sat ispred upaljene rerne, zagledan kako iza stakla raste *cheese souffle*, u prevodu gibanica. *Jelly from pig hooves and ears*, pihtije, radosno tamani kašikom, u kuhinji, ne može da dočeka da ih iznese. Mmm, kakva *sarma*, laska joj punih usta sarme ko sarme, mada je kiseli kupus ukrajinski... Večeras, međutim, rasejano gricka kolutiće sremske kobasice napravljene u predgrađu Toronta, uzdiše ispred televizora i ućutkuje je da bi bolje čuo spikera. Amerika se sprema za rat u Zalivu.

Ana nikako da ućuti i prestane da se glupira, budući da je CNN propagandna mašinerija urnebesno debilna. Najavili su mogućnost iračkih napada hemijskim oružjem na tlu Amerike u bliskoj budućnosti, pa upravo gledaju prilog iz Južne Dakote u kojem je neka baba čitavu kuću umotala u plastičnu foliju da je Sadam ne otruje.

– A odžak, baba? To si propustila – dobacuje.

– Prestani – mršti se Brajan, Anin profesor, Englez, šezdesetosmaš koji još nosi košulje na cvetiće, davnašnji politički emigrant u Kanadu. – Naši dobri momci odlaze u Kuvajt da ginu...

– Eto šta liberalna ekonomija pravi od dece cveća – Ana diže dva prsta, što je manje od tri. – Peace, brother, peace!

Već sledećeg meseca, početkom 1991, dobri momci odista počinju da ginu, kao što je ranije i najavljeno na CNN. Greškom su pogodili i neke tankere iz kojih se nafta izlila po Perzijskom zalivu i obali, ekološka katastrofa. U vestima slike hiljada galebova koji se batrgaju po mulju s krilima ulepljenim naftom. Voditeljka u studiju pokazuje šnit za trouglaste rukavice za galebove, navlake za krila, šta li, koje bi mogle spasiti sirote ptice. Samo nedelju dana kasnije reporterka iz nekakvog magazina preklinje Amerikanke da prestanu da štrikaju, heklaju, šiju i šalju ručne radove. Skladište je, naime, puno raznobojnih galebljih rukavica koje sad nema ko da im oblači. Dobrovoljci se ne pozivaju na mesto nesreće. Ana bi seirila ali joj je žao ptica, pa se samo nervozno cereka.

Jugoslavija još nije stigla na CNN, imaju preča posla, ali iz domovine avionom JAT stiže video kasete. I Hrvatska se sprema za rat, kupuje oružje, kaže general Špegelj u mutnom crno-belom snimku. Koliko je verovati spikeru, pošto je originalni ton istog kvaliteta kao slika. Ne treba štedeti ni žene i decu, prevodi generala Radio-televizija Beograd!? Ana pokušava da sazna nešto više od roditelja, đavola, bave se kupovinom novih muzičkih stubova i televizora koje im je obezbedio premijer Jugoslavije u raspadanju, Ante Marković, i jako su uzbuđeni. Ne zbog Jugoslavije, već zbog konačno pristojnih penzija. Doduše i zbog toga

što se Anin brat preselio kod devojke, a treba da sprema poslednje ispite.

– Pusti ga, bre, da živi, diplomiraće već! I reci ćaletu da mi nasnimi jednu kasetu vesti, političkog programa, mešano, sve što je aktuelno, ništa ne kapiram šta se događa. Javiću ti kome da je odneseš, stalno dolazi neko... – Ana instruirala majku.

Telefonski račun joj raste a pošiljke nema.

Kakogod, novac za oružje se od hrvatske dijaspore odista prikuplja. Tuđmanov sin stiže u Toronto, organizuje se svečana donatorska večera u luksuznom hotelu. Što je Ana saznala od Denija i Tonija Silkonija, dvojice dalmatinskih zgubidana i spadala iz njene ulice, nalik Rodniju i Delu, traže gde će da pozajme *tuxedo* za tu prigodu. Prođe i taj cirkus, posle joj se hvale da su sedeli za glavnim stolom s poglavnikovim malim. Na koju foru, 'leba ti?

– Lako, dali smo im ček na sto hiljada dolara! – Ana se zagrcne i grunu joj suze nasred samoposluge, pa njih kuće nema za šta da ujede. – Bez pokrića, naravno. Neka ga unovče u *Jugobanci*.

Kako izdavanje čeka bez pokrića u Kanadi nije krivično delo, već sitan prekršaj u rangu kazne za parkiranje, dok vuče kući kese s provijantom Ana zamišlja srpsku donatorsku večeru u ratne svrhe, u kafani *Plum*, i kako ispisuje ček na minimum milion dolara. I smeje se ko luda na brašno.

Pošto je familija ignoriše, Ana je osuđena na CBC, kanadsku državnu radio-televiziju i njen etnički program subotom. Tu se na svaki sat smenjuju Italijani, Srbi, Indijci, Kinezi, Hrvati, Pakistanci, Iranci, Srbi... Da, opet Srbi, samo srpska zajednica ima dve radio-emisije subotom. Valjda zato što postoji najmanje dve srpske zajednice. Za novu, ekonomsku emigraciju, CBC direktno prenosi nemušte vesti Radio Beograda 1, sledi još poneka lokalna servisna informacija i neutralna muzička numera, razvuče se taj sat. Stara emigracija, od milja četnička, sama uređuje i vodi svoj program. U kome se zemlja tresе pod marševim korakom kralja Petra garde i patriotskih doskočica koje je momentalno zveknu posred čela. Za događaje u Pakracu s početka marta čula je samo u hrvatskoj emisiji. Otad pažljivo sluša sva tri programa i pokušava da sklopi neku sliku. Bezuspešno.

Deveti mart je ipak nije zaobišao. Vest se munjevito proširila Torontom, doduše tek sa jednim kratkim klipom famoznog balkona Narodnog pozorišta na večernjem dnevniku CBC i konstatacijom da su demonstracije bile nacionalističke. Pa su radili telefoni, na kraju i Anin, sedi na futonu u tri ujutro, puši i izdire se na majku:

– Govori šta je bilo? Kolko mrtvih, kakvi tenkovi...

– Nemam pojma o čemu pričaš? Bila sam večeras kod Smilje na Voždovcu, vraćala se skroz praznim tramvajem, nikakvi tenkovi, mrtvi, jesi ti pila nešto? – palamudi keva.

- Ne pitam za Voždovac, nego u varoši? Šta kažu u dnevniku?
- Ne znam, tata gleda film...
- Ha, lažeš, dakle! Tata gleda *film*?! Daj mi oca!
- Legao je – sad se skroz upetljava. – Dobro, bilo je nešto na Trgu, ništa značajno, sve je mirno...
- Kažu *nacionalističke*? Ko je ono bradato čudovište što se dernjalo s balkona? Vampir Draže Mihailovića? – urla Ana i odista pije, nanjušila keva. Bocu bugarskog crnjaka, sutra će je otkidati glava.
- Ma Vuk Drašković – čale je oteo slušalicu. – Znaš onaj budala, sekretarica Mike Špiljka...
- Ovo je trebalo da je nasmeje, Mika Špiljak je bio junak viceva o moronima čitavog Aninog detinjstva. Nije je nasmejalo, uopšte:
- Sereš?!
– Ana!
- Ups, sorry, zaboravila sam da ne pričam s kevom. A oni majmuni oko njega?
- To su neki bokseri, obezbeđenje – dovikuje majka nerazgovetno.
- Kakvi bokseri!? – bivšem prvaku Jugoslavije u boksu je dodatno skočio pritisak, sasvim glasno. – Kriminalci, sine, najgori. Ubice i secikese. Voždovčani, pričao mi Paun – to je drugi prvak Jugoslavije u boksu, koji drži autoservis na Voždovcu, čaletov ortak. – Oni i finasiraju ovog četnika.
- Znači ipak *nacionalističke*? – bugarska boca je ispijena do dna, Ana sad može samo njome da se udara u glavu.
- Kad su kriminalci imali naciju? – ljuti se otac.
- A tenkovi? – ljuti se i Ana.

– Nema nikakvih tenkova, maco, ništa se ne sekiraj! – kad je tatina maca, onda je tretira kao da ima tri godine.

– Gde mi je brat? Dajte mi...

– Kod druga, uči, ne brini!

Oдох ja kući, prvim avionom, poslednje su misli koje su Ani prošle kroz glavu pre nego što se oteturala u kupatilo da povrati. To je i jedino čega se ujutro sećala.

Odlazak iz Kanade nije mnogo lakši od iseljenja iz Jugoslavije. Doduše, Ana još uvek ima svoj crveni pasoš, ali tu je hiljadu sitnica koje treba dovesti u red. Dati otkaz od kraja semestra. Odjaviti stan. Zatvoriti račune u bankama. Spakovati se i poslati stvari. Objasniti stoti put Brajanu zašto *ostavlja sve*, univerzitetsku karijeru u nastajanju, zbog nekog tamo *bezveznog međuetničkog sukoba*, pa on je mogao sto puta da se vrati zbog situacije u Irskoj, pa Škotska najavljuje nezavisnost triput godišnje, pa... Ana nema suvisao odgovor oko te *bezveznosti*, ali joj je kristalno jasan osećaj oko *ostavljanja svega*, oko toga se ne dvoumi.

Preostalo je još jedino da ode po američku vizu, vraća se preko Njujorka, ne bi li svojoj prekookeanskoj avanturi s tragikomičnom završnicom dala i neki turistički smisao. Tek, stoji u redu ispred američkog konzulata, među pomičnim metalnim ogradama postavljenim toliko blizu da jedva dvoje može da se mimoiđe. Što se u jednom času i dogodi, neko se očese o nju, zaobiđe je i stane joj ispred nosa?! Krupan mlađić u gornjem delu trenerke, na leđima mu ispisano *Velebit*.

Iza nje počinje kikotanje i domundžavanje ijekavicom, sledeći koji ju je obišao odgurnuo je korak unazad. Opet *Velebit*, razgovor se seli ispred Ane, jedino shvata da su fudbaleri i da vabe još nekog pozadi. Koliko ih ima, ceo prvi tim ili su tu i rezerve? Pobesni, kao i u svakom redu, oduvek, stane nasred prolaza i uhvati se obema rukama za ograde:

– Daj, bre, dileje, mene ste našli? Pa da, ako se neko gura ko majmun, mora da su zemljaci...

Nije trebalo da izgovori tu reč, *zemljaci*, treći joj otrgnu ruku od šipke i pridruži se drugarima, sva trojica se iskrlejštila na nju, unose joj se u lice... Ana ne želi da čuje šta joj govore, potrajalo je a ona sleđena, otprilike, biće jebana, sa svim ostalim Srpkinjama redom, do smrti, do poslednje. U taj mah se jedna krupna, maljava muška ruka pruži preko Aninog ramena i uhvati najbližeg za gušu.

– A šta mislite koga će mi četnici da jebemo? Sve će da vas jebemo, i muško i žensko, dok vam oči ne ispadnu. Od vas trojice počinjem!

Ana je samo čučnula, okrznuvši pogledom razdrljenog brađonju koji davi fudbalera, provukla se ispod ograde i polako, praveći se nevidljiva, krenula prema ulici. Dvapat jebana. Ne, tri puta. Treći je nosio uniformu marinca, onu s belom šapkom i rukavicama, s revolverom za pojasom, obezbeđivao je konzulat na nekoliko metara od nje, sa dosadom posmatrajući *bezvezni međuetnički sukob*, što kazao Brajan, ama ni obrvu podigao nije.

Ana u Njujorku izbegava vesti, ipak, CNN javlja da je u toku *srpsko bombardovanje Ljubljane*. Ne veruje, poučena iskustvima s njihovom novinarskom etikom, kao što ne veruje ni roditeljima koji najednom uspaničeni zovu i mole je da se nipošto ne vraća. Zašto? Zato! Poslušaj nas jednom u životu! Na JFC dnevno sleti dva prepuna DC10 iz Beograda i vraćaju se prazni. U avionu je tek desetak putnika. Sem Ane tu je i trojka iz Bosne, dva mladića i devojka, koji ne prestaju da se zezaju, kao i grupica Albanaca, koja se uopšte ne zeza. Put je prespavala, pružena preko pet srednjih sedišta.

Pasoška kontrola. Bosanka pored Ane polušaljivo pita hoće li sad uopšte biti prevoza za Sarajevo. Drugar je teši:

– Ma ukraščemo neka borna kola, ne brini, znam da vozim, služio sam JNA.

Svi se smeju, uključujući i Albance.

Anu dočekuju roditelji. Otac ko otac, cupka u mestu nestrpljivo, majka nadutih vlažnih očiju. Takvu je pamti i sa isprućaja. Ali nekoga nema:

– Gde mi je brat?

– Juče se odvezao za Prag, ispratila sam ga do Segedina. Vratila sam se autobusom. Traže ga, mobilizacija, triput su dolazili usred noći...

U pizdu lepu materinu! Rat!

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

LJUDI POD ZEMLJOM

Zoran Ferić

1 Jedan njen bivši bio je klaun, a drugi slikar. Ali i slikar je često slikao klaunove.

Na pločniku ispred ulaza u njen vrt nacrtao sam joj žutom kredom ogromnog smješka s rogovima i zataknuo joj žutu ružu u poštanski sandučić. Meni je tada bilo dvadeset i osam, a njoj dvadeset i šest. U tim godinama dogodilo nam se ono što se trebalo dogoditi kad smo imali šesnaest. Te jeseni rekla mi je:

– Do sada sam od petnaeste godine uvijek bila s nekim. Ne znam kako se to dogodilo, nisam planirala, ali dogodilo se. I sada sam s nekim, radi u Libiji na naftnoj bušotini. Tako da znaš.

Voljela je staromodne znakove pažnje kad dolaze iznenadno. Jednom sam joj, znajući da se te večeri nalazi s prijateljicom u gostionici *Fortuna*, platio šampanjac unaprijed. Rekao sam konobaru da će njih dvije doći navečer i da im donese čitavu bocu.

– Najviše volim kad te nema – rekla je poslije toga – kad si dobar duh.

Voljela je svoje muškarce na daljinu i kad su bili prisutni. Takva vrsta ljubavi ju je činila posebnom.

Topla jesen, pretvorila se u izuzetno toplu zimu, a mi smo večeri provodili u mojoj sobici u potkrovlju s kosim krovom, mirisom jelovine i prašnjavih knjiga. Temperatura zraka nije dopuštala lišću da se potpuno osuši, pa je onako crvenkasto, žuto ili već smeđe dočekalo zimu još na granama. Ta produžena jesen uz topli južni vjetar donosila je zvukove i mirise grada ispod nas. Jugoistočnjak je znao donijeti miris karamelle iz Krašovih pogona na Ravnicama, a navečer, kad bi se grad smirio, mogli smo čuti fićuk lokomotive. U takvim prilikama moja pokojna majka je govorila:

– Opet jugovina.

I to je značilo loše vrijeme i u nama i oko nas. Ali sada se spremao još i rat. Renata je poslije diplome namjeravala ići u Libiju, čovjeku koji je zbog nje ostavio ženu i dijete. Oboje smo znali da se težina ljubavi mjeri težinom onoga što je za nju žrtvovano. Trebala je još samo napisati diplomski o Nabokovu. Preko nje sam te zime zavolio i Nabokova.

U toj boemskoj sobici s puno knjiga, malom narančastom pisaćom mašinom i rukopisom mog prvog romana koji se sasvim slučajno zvao *Ljubavni roman* i koji je na prvoj stranici imao crtež dvije zmije okrenute jedna drugoj tako da tvore oblik srca, slušali smo moj stari kazetofon. Miješali smo glazbu, kao što smo miješali i sve drugo. Ja njoj Dylana i Cohena, ona meni Suzanne Vega. A slušali smo i radio, razgovarajući o Nabokovu, Johnu Irvingu, Basari, Kišu i Paviću. Ponekad i o njenom ocu koji je znao Kiša i može me upoznati ako želim, to je rekla, čim Danilo dođe u Zagreb.

Te zime rudari su se u rudniku *Trepča* spustili u okno i započeli štrajk glađu. To je bio nedvojbena znak raspada

zemlje u kojoj smo živjeli. Gladni ljudi pod zemljom. Znali smo da dolazi rat, preko radija čuli su se bubnjevi i trube koji nisu zvučali kao bubnjevi i trube, ali su to bili. Znali smo da će uskoro puno ljudi završiti pod zemljom nego što ih je tada bilo pod zemljom na Kosovu.

Bilo je toliko toplo da smo u veljači mogli spavati kraj otvorenih prozora. Čuli su se i drugi zvukovi, tramvaji koji cvile dolje na Kvaternikovom, sirene hitne pomoći, daleki lavež i usamljeni pucnjevi. Pucnjeva je bilo i prije, ali sada su se zabijali u uši kao otrovne strelice. Radio je govorio o ljudima pod zemljom, jahači apokalipse su galopirali, a mi smo posvojili taj rat i ugurali ga u svoju priču, iako još nije bio ni počeo. Pričao sam joj kako sam prvi puta čuo za nemire na Kosovu u kasarni u Doboju, 1981. Komandant kasarne, major Zićro Suljević sakupio nas je na pisti svih dvije hiljade. Bili su tu i civili koji su radili u kasarni, računovotkinja, građevinari, električari, ama sve što je puzalo ili letjelo oko kasarne toga jutra je bilo na pisti. I on je dramatičnim glasom rekao da je grupa studenata odbila hranu u studentskom domu u Prištini i da su organizirali nekakve demonstracije. Ništa strašno, samo manji nemiri. Dramatičnost njegova glasa i značenja riječi bili su u raskoraku. Tako je počelo.

Poljubila me je u oči i rekla:

- Kad odem, obećaj da ćeš se čuvati. Ne mogu zamisliti da te nema.
- A zar me onda ne voliš najviše?
- Ne seri! Znaš da je to drugo.

2 Problem je što ju i poslije trideset godina ponekad sanjam. I nakon što smo Višnja i ja počeli živjeti zajedno i nakon što smo se oženili, čak i nakon što smo proslavili prvih deset godina braka. To su snovi koji me zatiču nespremnog. Ona se obično pojavljuje u svojoj zelenoj zimskoj jakni i dotakne svojom tenisicom vrh moje cipele, sjednemo na jednu od klupa u parku na pola puta između naših kuća i razgovaramo kao što smo razgovarali kada je počinjalo. Znali smo razgovarati sa strašću s kojom drugi vode ljubav. Sjeli bismo na pet minuta da nešto raspravimo, a kad bih pogledao na sat, ustanovilo bi se da je prošlo pet ili šest sati.

Ali čak i u snovima nježno mi objašnjava zašto to među nama nije moglo uspjeti, zašto nismo mogli ostati zajedno. I kad se probudim, čitavoga dana osjećam da je moj brak s Višnjom nešto kao nužno zlo. Ne ono što izabereš, nego ono što se dogodi. I kad se dogodi, to je lijepo, ali nije izbor. Tada, više nego drugih dana, mislim o sreći. Gdje se ona skriva? Kako nastaje i kad nestaje? A već sutradan kažem sebi: „Isuse, koja budala.”

Ostavila mi je u naslijeđe ljubav prema dva romana, Nabokova *Blijedi oganj*, i Johna Irvinga *Svijet po Garpu*, ali i običaj da vozim njenom ulicom kad se iz grada preko Šalate vraćam kući. Iako mi nije usput.

Jesen je 2019. jutro, svjež sunčani dan, početak listopada, vozim se na skuteru njenom ulicom pored starih i novijih vila, pored bolnice za tuberkulozu i laboratorija u Školi narodnog zdravlja Štampar, čiji prozori po noći svijetle plavo. Ispred njene kuće gledam prozore sa zelenim griljama.

Volim gledati tu kuću i, možda, sjetiti se kako mi je svirala *Za Elizu* na velikom klaviru u dnevnoj sobi, a ja pomislio: bože, kakvo blago sam našao. Tada još nisam znao da je to jedna od rijetkih kompozicija kojih se potpuno sjećala iz muzičke škole. Ovoga puta grilje su zatvorene, a na betonskom stupu pred kućom stoji parta. „Nesretnim slučajem” u „58. godini života” „sprovod drage pokojnice održat će se...” Danas!?

Prvo sam pomislio: hoću li je sada prestati sanjati?

Istovremeno, stiže poruka od Višnje: „Kupi mlijeko i uplati loto!”

3 Već trideset godina je ne volim, osim u snovima. A i to je povezano s osjećajem da joj je život neusporedivo zanimljiviji od onoga koji sam živio ja. Još neko vrijeme, nakon što je otišla u Libiju, smo se dopisivali. Slala mi je u pismu sušene cvjetove Jacarandija, najdraže cvijeće kraljice Dise iz romana *Blijedi oganj*. Tako sam saznao i da su se odselili u Venezuelu. Poslije bih s vremena na vrijeme doznao kamo su otišli poslije Venezuele. Peru, Kanada, sjever Norveške, Engleska, ali uskoro više nisam znao ništa. Ja sam ostao živjeti u ulici u kojoj sam se rodio, radim trideset godina u našoj bivšoj školi, a putujem najčešće na televiziji ili internetu. Ono malo putovanja kamo me odvela književnost: Meksiko, Čile, Njemačka, Poljska, Italija, obično mi je bila gnjavaža. Uvijek ima jedan trenutak, najčešće između tri i pet po podne, trenutak koji u pametnim zemljama Mediterana i Južne Amerike ljudi prespavaju u siesti, kad se pitam: što radim ovdje? I nije važno je li to rani zimski

sumrak u tramvaju u Leipzigu, ili je sparno popodne na Pacifiku, na zapadu Meksika. I u tom trenutku pokajanja vrlo snažno se javi potreba za kućom, za parkovima na Šalati, za neobičnim pogledom na katedralu, za mojim vrtom gdje u ljetnim noćima plavkasto svjetluca mali bazen. Tada, bolje nego drugih dana razumijem fado. Ne riječi, nego ono što zamišljam da riječi znače, te otegnute nostalgične melodije.

Renata, čije ime znači „ponovno rođena” zamišljam, rađa se iznova u svakom svom novom gradu. Skida stari svlak i osvane u novoj koži. Ona živi život za koji sam se nadao da ću živjeti i ja, prije nego što sam shvatio da me putovanja gnjave, da me nepoznati prostori plaše ili vrijeđaju, da uvijek moram uz sebe imati nešto poznato. Jer, poznate ulice i raskršća imaju povijest koja je usko povezana s mojom poviješću. Raskršća i trgovi u Parizu ne znače mi ništa jer mi se tamo nije dogodilo ništa dobro ni loše, nisam sjedio tamo na zidicu pravoslavne crkve i jeo sendvič s parizerom, nismo tamo na nekom ćošku, mi dečki satima stajali i razgovarali, a kad bismo otišli, asfalt je bio sav zapljuvan. Ne priznajem bilo kakvu povijest, osim svoje vlastite. Na Trgu slobode u Parizu svašta se dogodilo, mnoge su glave pale u pletenu košaru, ali to me ne dotiče kao palačinke na Tuškancu, s Almom, ljubavnicom mog prijatelja. Strani prostori i ljudi me vrijeđaju. To je kao kad očekujete voljenu osobu, začujete zvonce na vratima i pohrlite otvoriti, a tamo, u okviru vrata je netko drugi i trenutno se razočaranje pretvori u mržnju.

A opet, mimo snova, svjestan sam da Višnja i ja imamo lijep život, da su ti trenuci kad želim nešto drugo samo slijepe ulice želje.

4 To što sam se napio već ujutro, bilo je svakako u vezi s njenim pogrebom. Dakle, danas se konačno opraštamo, nakon što smo se jednom oprostili u stvarnosti kad je odlazila u Libiju.

Na izlasku iz njene ulice, umjesto da krenem lijevo, prema kući, okrenuo sam desno dolje prema Kaptolu. A prvo lice koje sam ugledao skidajući kacigu na parkiralištu za skutere ispred Dolca, bilo je Benovo.

– Gdje si ti, kurac, nisam te vidio... koliko se nismo vidjeli?

– Par mjeseci.

– Ajde, idemo na kavu! – Bio je već pripit, iako je bilo tek deset ujutro.

– Idemo – rekao sam, iako to nikada nije značilo samo kavu.

Sjeli smo u *Argentinu* i naručili kavicu i pelin, a ja sam rekao:

– Umrkla je Renata.

Malo me je gledao pokušavajući se sjetiti, puno je godina prošlo.

– Je li to ona kaj je otišla u Libiju?

– Je.

– Aha – rekao je i kucnuo se s mojom čašicom pelina.

U Argentini smo popili svaki po pet pelinkovaca. U međuvremenu sam skoknuo na kiosk kupiti novine, a on preko puta u pekaru, da nam nabavi slance. Svatko od nas je toga jutra imao svoje razloge za lokanje, s tim što on svoje razloge ima svakoga dana, a meni su ti dani s razlogom ipak rjeđi.

Kad smo promijenili lokal i prešli u Bogovićevu, ja sam usput u Ilici uplatio loto listić i stavio ga u džep prilično

nemarno. Vidjevši to, Ben je rekao da se moram s loto listićima odnositi s poštovanjem sve do trenutka kad vidim jesu li dobitni ili ne.

– Poštovanje je dio sreće! – tako je to objasnio.

Nastavili smo piti u *Buldogu*, najmanje još pet pelinkovaca prije nego što je on rekao:

– Ožednio sam, mogli bi pivo!

5 Pisali smo si svakodnevno. Ujutro bi stiglo njeno pismo, a navečer smo se viđali. Ponekad bi mi napisala da se navečer nećemo vidjeti jer mora raditi na diplomskom, nikako da ga završi, a onda bi, kad je nazovem iz telefonske govornice, rekla da se ipak moramo vidjeti. Tada bismo šetali po Šalati, pokazivali jedno drugome što nam se sviđa, ja njoj starinske vile, a ona meni jedan posve neobičan pogled na katedralu iz Vramčeve ulice. Katedrala je tu izgledala kao da je to neka druga crkva u drugome gradu. U to vrijeme Zagreb nam se najviše sviđao tamo gdje ne liči na sebe. Jednom sam joj u kompleksu klinika na Šalati, pokazao mjesto gdje su stajali limeni ljesovi poslije velike željezničke nesreće. Mi smo kao djeca, idući iz škole, išli gledati tu piramidu od ljesova, iako se odande širio nesnosan smrad.

Ali uvijek bismo završili u sobici u potkrovlju.

Pričala mi je kako je s klaunom jedno ljeto provela u Parizu, u sličnoj boemskoj sobici na mansardi, samo ona nije imala brodski pod i toliko knjiga. To je bilo negdje u Latinskoj četvrti, ali da je sada mora naći, ne bi više znala. On je već rano ujutro obučen u klauna odlazio na ulicu, gdje je radio svoje performanse, a ona bi ostala još u krevetu slušajući

žamor grada, zvona crkava, i šlepove koji se pozdravljaju na Seini otegnutim trubljenjem, nalik na glasanje jelena.

– Već tada kao da sam pomalo bila i s tobom – rekla je.

Nisu imali novaca i ona je morala pričekati da se on s ulice vrati s novcem i tek bi onda mogli na ručak. A poslije je on opet odlazio na ulicu, ali sada je i ona sjedila tamo, sa šeširovom u koji su joj ljudi ubacivali novac. Bio je odličan klaun.

Djeca iz dobrostojećih obitelji koja glume boeme, to su bili, igrali su se siromaštva. Njen otac, odvjetnik, i njegov, direktor u Tvornici kablova, mogli su im poslati novac. Ali oni su baš htjeli živjeti siromašno.

– Jesam i ja dobar klaun? – upitao sam je jednom.

– Ne dragi, ti nisi klaun, nego krotitelj zvijeri.

I onda je napravila facu kao da je ona iskežena pantera koja će me zaklati, a ja sam je uhvatio za kosu i tako joj držao glavu dalje od svoga vrata. Ali nisam je mogao dugo tako držati jer sam mislio da ju boli, pa je ipak spustila svoja usta na moj vrat, ali nešto nježnije nego što bi to učinila prava pantera. Ali ja sam znao da se polagano, malim koracima, pretvaram u klauna.

6 Pred mrtvačnicom na Krematoriju, nakon što smo cijeli dan pili, bilo je posve prirodno da i Ben dođe sa mnom na spровod. Upitao je:

– Očeš da i ja kondoliram?

Mogao je dobro stajati i pokretati ruke, ali mu se jezik pleo.

– Nema potrebe – rekao sam – ostani tu!

I ja sam otišao izraziti sućut, ali nisam znao kome. Pored lijesa stajali su neki mladi ljudi, možda njena djeca, iako je

govorila da ne želi imati djece. Roditelji su joj odavno umrli, braće i sestara nije imala pa su to vjerojatno bili neki dalji rođaci. Nitko nije izgledao osobito tužan. Konačno, veći dio vremena od tih trideset godina koliko se nismo vidjeli proživjela je u drugim zemljama. Išla je za mužem i njegovim poslom. Prevodila je knjige s engleskog i pisala stručne članke, a to je nakon što se pojavio internet, mogla i s kraja svijeta.

Nije bilo svećenika i govor je održala njena kolegica s fakulteta i izdavač za kojega je najčešće prevodila, a pred otvorom u koji se spustio lijes, nije bilo nikakve ceremonije, čuo se žamor i kašljanje i da grobari nisu nešto petljali s kolicima na kojima su dogurali lijes, sve bi se odigralo munjevito. I ovako je bilo brzo. Stajao sam tamo s ožalošćenima i sjetio se jedne priče Lucie Berlin. To je priča *Panteon De Dolores*, koja, između ostaloga, govori i o pogrebnim svečanostima u Meksiku. Da je Renata još živa i da smo ostali zajedno, sada bismo vjerojatno puno razgovarali o Luciji Berlin. Autorica tu govori o *ofrendi*, malom oltaru koji se kiti u čast pokojnika i na kojega se stavlja sve što bi pokojnik možda želio. Cigarete, obiteljske slike, mango, tikete lutrije, tekilu, razglednice Rima. U Meksiku pogrebne svečanosti su otvorene, raskošne i puno životnije od naših. Grci su pak stavljali novčiće na oči preminulog, da plate Harona kad prelaze u Had. To smo naslijedili od njih, i ja se sjećam svoje bake kad je umrla, kako leži u našem stanu u Medulićevoj, s kovanicama od pedeset para na očima.

Uglavnom, kad je došlo do bacanja ružinih latica na lijes, bacio sam prvo šaku latica, a onda iščeprkao i onaj zgužvani loto listić, a da nisam još jednom pogledao brojeve. Ali dok

sam bacao listić, neka žena me prostrijelila pogledom. Pijana svinja koja baca smeće na lijes, to sam bio za nju. Međutim, Ben se čak malo nagnuo da vidi što sam ja to bacio. Skoro se stropoštao na lijes, tako se nagnuo i morao sam ga pridržati da ne padne. A onda mi je šapnuo:

– Jesi zapamtio brojeve?

– Nisam.

– Dobro. Jer... zamisli da dobiješ?

– Nisam o tome mislio.

Oni koji su već bacili svoje latice stali su se razilaziti, ali bilo je još dosta onih koji su čekali i gledali nas sa zgražanjem jer on nije mogao kontrolirati jačinu glasa.

– E, pa trebalo je o tome misliti. Još ima šanse, nisu je još spalili.

Ali ostao sam samo mirno stajati.

– S druge strane – mrmlja Ben – kakvog smisla ima ispuniti listić, dvadeset kuna i onda ga baciti u grob.

– To je simbolički, ne kužiš.

– Trebao si zapisati brojeve. Ovako ni ne znaš što si joj poklonio. Vjerojatno samo dvadeset kuna... ali nikad se ne zna.

– I sažaljivo se nacerio.

Problem s brojevima je uvijek bio u tome što mi sve kombinacije izgledaju isto. Zato mi se poslije sprovoda počeo vraćati taj njegov komentar: „Nikad se ne zna.” I sada, kad god gledam izvlačenje na televiziji, ta dobitna kombinacija, ono kad se redom izvučeni brojevi opet premetnu po veličini, uvijek mi izgleda kao ona koju sam ispunio na dan Renatinog sprovoda. I moram se sjetiti kako je u rano proljeće 1989. godine ona otišla, a vrlo brzo došao rat.

7 Ali, odmah poslije sprovoda na krematoriju, završio sam s nekim njenim razrednim kolegicama na piću. Jedna od njih znala je za našu kratku avanturu. Sjedio sam s njima, kao pomalo strano tijelo, a one su razgovarale. Prvo o Renati i gdje je sve živjela, a onda i o svakodnevnim problemima. O djeci, neke i o unucima, o poslu, i tada sam upitao što se zapravo dogodilo.

– Ti nisi čuo? – rekla je ona koja je znala. – Ubio ju je sin!

Možda su mi se otvorila usta, možda se razrogačile oči, nekoliko sekundi nisam bio prisutan. Kunem se da sam čuo brod sa Seine.

– Isuse! Kako?

Neko vrijeme su šutjele, a onda je jedna rekla:

– Zapalio ju je!

Uglavnom, muž ju je ostavio još kad je mali bio u nižim razredima osnovne škole. Ali je tada već radila u Sjedinjenim Državama, pa je ostala tamo s malim. U Bostonu. Živio je s njom do dvadeset i osme, stalno nezaposlen. Ne znaju ni koju je školu završio, ako je uopće završio školu. Narkoman i alkoholičar. Živio od socijalne pomoći. Ona ga je uzdržavala prevođenjem i od predavanja engleskog za strance koji trebaju dobiti vizu. Neuravnotežen. Bilo mu je nešto manje od dvadeset i osam kad ju je zapalio. Prvo istukao, a onda polio benzinom sav namještaj i zapalio kuću. Njega su uspjeli spasiti, nju nisu.

Znači, sada su je palili drugi puta. Ta je misao došla kao mokar štakor na čistu bijelu posteljinu.

A kod kuće Višnja me pitala što se dogodilo, zašto sam uzrujan.

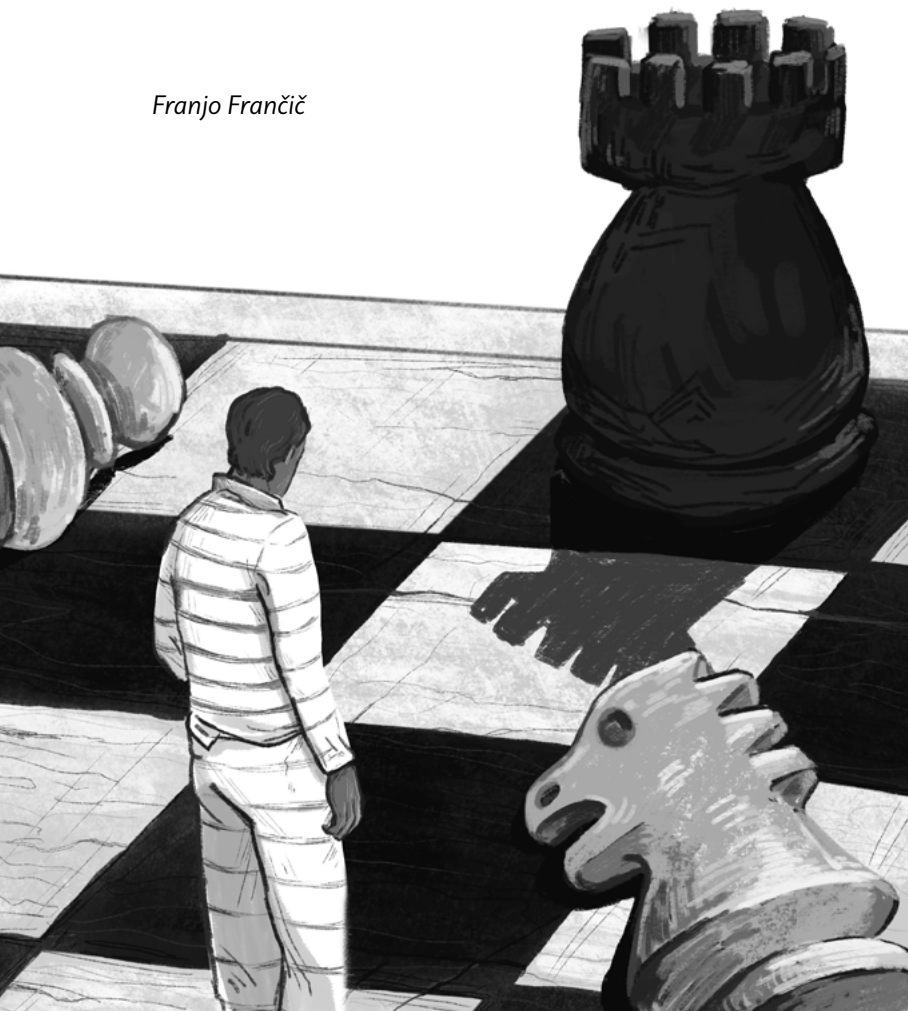
– Umrta je Renata – rekoh. Malo je znala o njoj, samo to da mi je u jednom trenutku bila jako važna.

– Pokoj duši – rekla je sućutno. Nikad nisam priznao da je ponekad sanjam.

Hoću li je sanjati i dalje? Prašinu i laganu hrpicu pepela. Pepela koji uzmeš u ruku, protrljaš među prstima, pustiš u vjetar i pomisliš: nikada nisam dotaknuo nešto ovako fino i nježno.

JLA

Franjo Frančič

Ali tog jutra si se probudio pre njih. Otvorio si prozor i komad za komadom izbacivao u dvorište. Izašao si napo-
lje i legao na travu. Čudio si se da se i na tom mestu iz
jutra rađa novi dan, kao da je prirodi svejedno za tvoj bol i strah.

Došao je dan, kada si morao nešto da prelomiš u sebi.

Nag, samo sa uprtačima i opasačem, ulaziš u zbor, dok uni-
formisani mrmlja dnevnu zapovest.

Srce ti lupa brže, mišići postaju tvrdi, oči vlažne.

Priđe ti poručnik B. Odmerava te pogledom, zuri. Stoji dva
centimetra od tebe, dere se, a ti ga jedva čuješ.

– Frančiču, šta je to sa tobom, zar si sasvim poludeo?! Odma'
ga vodite kod doktora!

Vrana zaleprša krilima i poput crne tačke se izgubi na
horizontu.

Lekar te pregleda i opipa. Pogleda svaki pedalj kože, da bi
pronašao mesto uboda. Ne nalazi ga, jer ga nema. Pretura
te kao mumiju, gura u tebe, a ti čutiš.

Više ni ne klimaš.

– Šta ja znam što je s njim, pa sigurno je jeo neke tablete.
Vodite ga u Split. Ovo mi je deseti ludak u četrnaest dana,
šta ja tu mogu?

Na nekoliko sati te zatvore u posebnu sobu. Oduzmu ti sve što bi ti moglo pomoći da se obesiš. Kaiš, uprtače, ućkur na gaćama, čak i pertle.

Desetaru K. ne miriše ideja da motri na tebe. Kada sazna da još danas odlazite u Split, svane mu.

Zguren sediš na tlu. Njišeš se u nežnom ritmu bubnjeva. Otputuješ daleko od glasova i slike života, koji protiče sa one strane zidova koji te čuvaju. Najradije bi ustao i zaplesao, a ovako se samo ljuljaš napred-nazad.

Džipom vas odvezu u Dubrovnik. Desetar K. te drži za rukav dok kupujete karte za autobus. Umesto obrva ima samo dve crvene urezane linije, ali je ipak odgovoran za tebe.

Vozite se pored mora. Kondukter precvika karte i upita desetara K.:

– Šta je sa njim?

– Bolestan je.

Okreneš glavu i pogled ti pliva po morskoj površini. Na plavoj ravnici se iscrtavaju putevi koje vidiš samo ti.

Sa prvim mrakom stignete do velikog, super modernog kompleksa vojne bolnice u Splitu.

U hodniku, gde čekate, napadne te nepoznati čovek.

– Ej, vojniče, gde si dobio tu uniformu, pa to je nova stvar, to je potpuno novo SMB odelo, nikad ga do sad nisam video – oduševljeno govori i ulizuje se.

– Ostavite ga na miru, kaže desetar K.

Nepoznati se uvređeno skloni.

Uđeš sa desetarom u prijemnu kancelariju. Ispituje te doktorka koja ima grčki profil i konjski rep na glavi. Dlanom ti podigne bradu i osvetli ti oči.

Zažmuriš i ćutiš.

Svučeš se i istuširaš. Plava, prugasta pidžama, koju su ti dali je prevelika, izgledaš kao neko strašilo. Oduzmu ti sve, osim cigareta, šibica i nešto sitnine.

Desetar K. okleva, rado bi nešto rekao, ali ne zna šta i kako. Plećati bolničar ti kaže na poznatom jeziku:

– Za mnom.

Po hodniku se šetaju plave uniforme. To je zatvoreno odeljenje, gde su pomešane starešine i vojnici. Hodnik je zastakljen pleksiglasom. Vrata soba su otvorena. Kroz mlečno staklo vidi se park sa klupama, cvećem, ukrasnim grmljem. Zaklizaš se po linoleumu uglačanim voskom.

Približi ti se Ciga i žica cigaretu.

Brzo zapali, strasno povuče i lukavo se smeje.

– E, jebo te pas, zašto si došao ovamo?

Slegneš ramenima. Informiše te, a da ga za to nisi zamolio.

– E, ti Slovenac, vidim ja tebe, i ovaj ludi bolničar je Slovenac iz Celja, ali, ne brini, najebaće on. Znaš, prije smo bili na četvrtom spratu, pa je neki iz Pančeva skočio dole i ubio se. E, jebo ga pas! Još prije sedam dana mogli smo svaki dan na sat izaći u park, pa jedan iz Tuzle go pobegao u grad. E, jebo ga pas! Šta ćeš, to ti je život, jebo ih pas! Ima svakojakih ovdje, je li, ti nećeš da razgovaraš. E, jebo te pas!

Cigu zaustavi plećati bolničar, i zapreti mu na lošem srpskohrvatskom:

– Ti, Ciga, ako i dalje budeš pišo v posteljo, ima te udavim. Dosta mi te je.

– Gledaj svoja posla, jebo te pas! – sikne Ciga i istrgne se bez pogleda.

– A kaj ti stojiš tamo i buljiš? Pročitao sem tvoj karton, narroman si, eh, zihier si blefer kot večina. Za dobrih nedelju dana če te vratiti u kuhinju. Još češ ti jebati ježa, bez brige. Čuj, puno blefera...

Učiniš isto kao i Ciga.

U dnevnoj sobi ti se približi riđokosi. Otvori usta i prstom pokazuje na grlo.

– Vidi ovo, sve je oteklo, ugušiću se na spavanju, malo po malo pa neću moći da dišem. Imam ja ženu u Novom Sadu, znaš ti kako je to zgodna cura. Plavuša, visoka, učiteljica. Treba danas da joj pišem neko ljubavno pismo. Znaš li šah, 'ajde, idemo jednu partiju.

Vučete poteze, njegovi su neobični, lovac je tvrđava, seljaci se šetkaju, i, naravno, riđokosi pobeđi.

– Znao sam da si slab. Svi ste ovde slabi, niko me još nije pobeđio. Pogledaj, je l' mi još oteklo? Ugušiću se kao pacov, a doktor mi kaže da će sve biti u redu.

Ćelavi vodnik se češe po mudima i blesavo osmehuje. Stari borac, kapetan prve klase, čita stripove. Tetovirani Boro iz Užica nepomično zuri u tamu sa druge strane pleksiglasa.

Ciga žicka cigaretu, dve, istrese nove informacije, i kada mu ne odgovaraš.

Visoki ženski glas peva neku tužnu pesmu.

– Žene i djevojke su na onoj strani. Čuješ Jovanku, kako lijepo pjeva. Što ti je to zgodna pička, pojebao bi je za tren. Njen muž je potpukovnik, tukao ju je po tri puta na dan, pa je poludila. E, jebo ga pas! Sad će večera, videćeš, hrana ti je kao u hotelu.

Uz hranu ti daju prve tablete. Kada odbiješ da ih uzmeš, plećati bolničar ti zapreti:

– Nećeš, e, onda ćeš dobiti injekciju.

Pred spavanje je zaista dobiješ.

– Sad ima da spavaš ko beba. Nego, slušaj, nešto mi se čini da si i ti jedan od blefera. Pazi se.

Uprkos apaurinu ne možeš da zaspiš. Pušiš u WC-u, uskoro ti se pridruže Boro i Ciga. Boro je go do pojasa, na podlaktici ima istetoviranu pola ženu pola zmiju.

Ciga melje ko mlin:

– Noćas je opet ovaj majmun dežuran. Pa on ti je po dvadeset sati tu. E, jebo ga pas! Svejedno, ipak ću se danas opet popišati u krevet. Znaš da me ta budala budi svaka dva sata i vodi na pišanje. E, pa, nećeš bolan, e, jebo te pas, maznuću te jednom.

Sedite jedan pored drugoga na hladnim keramičkim pločicama. Boro ćuti. Pušite cigaretu za cigaretom.

Nisi progovorio već dan i po.

Vrata spavaonica su otvorena. Plavo neonsko svetlo peče oči. Iz susedne sobe se začuje zavijanje koje prelazi u ječanje: – Komandante Mark, gde si, ej, komandante Mark, ja sam tu, tu sam, zar me ne čuješ?

Ciga čvrsto spava, riđokosi se vrti na krevetu. Kapetanovo ječanje narasta do krika.

– Komandante Mark, pomози, komandante Mark...

Bolničar i dežurni lekar mu daju injekciju.

– Šta je to sa njim, pa pod ovim medikamentima bi spavao i konj, on dobija po tristo kapi haldola, i još ne spava.

– Sad će, gospodine doktore, ne brinite.

Plećati bolničar uđe u našu sobu.

– 'Ajmo, Ciga, na pišanje!

U deliću sekunde kroz vazduh poleti aluminijumska stolica koja stoji između kreveta, i zaustavi se na bolničarevoj glavi, skok, krik, mlaz krvi mu oblije čelo.

– Nećeš me ti buditi svake noći, jebo te pas!

– Zgromiću te, ubiti, samleti!

Bolničar podivlja, sruši Cigu na pod i savije mu ruke na leđa. Zajedno sa lekarom ga odvuče do ambulante.

Natrag vrata mlohavo telo bez svesti. Dvama kaiševima mu privežu ruke, dvama noge za ivice kreveta. Preko grudi mu povežu čaršav.

– Sad će biti miran četrdeset sati, kaže lekar i obriše znoj sa čela.

– Sreća što ste bili tu, da nije bilo Vas ne znam šta bih uradio sa njim, dahće bolničar.

Kada odu, okreneš se ka Cigi, koji nemirno hvata vazduh.

– Zar ti ne voliš majku domovinu? – pitaš ga.

Ciga samo kratko lovi vazduh.

Iz susedne sobe se čuje pritajeno ječanje kapetana prve klase:

– Komandante Mark, pomози, komandante Mark, ja sam tu. . .

Zelena svetlost neona treperi u noći. Kreveti postanu lađe. Kukavice, dezerteri, bleferi; spavaju, omamljeni magijom hemije.

Kraj zida stoji Boro. Snažne grudi upire o beton.

– Hoću, hoću, hoću, tiho mrmlja.

Kao mora te probudi plećati bolničar kome je povijena glava.

Besno kevcē na sve strane:

– 'Ajmo, 'ajmo, diži se! Šta ti, bleferu, šta buljiš, a, šta, to može komotno da se desi i tebi, nikad ne bulji. Za nedelju dana će te vratiti u kasarnu, i još ima da te strpaju u vojničku ćuzu.

A ti ga samo gledaš, nepomično, s prezirom.

Ciga spava vezan kaiševima. Riđokosi opipava nepce. Boro, napet kao struna, stoji naslonjen na zid i puši. Sedokosi vodnik se češe po jajima.

Kapetan prve klase čita stripove.

Jovanka peva novu tužnu pesmu.

Boro svučē gornji deo pidžame. Mišićavi čvorovi mu se napnu. Noktom pažljivo odmeri tri milimetra na žiletu i jednim zamahom povučē preko trbuha. Na početku se vidi samo crvena linija.

Prstima snažno rastegne zarez. Mlaz krvi se izlije po pidžami.

Krv curi na linoleum.

Krv se skuplja u baricu.

Dajte krv za majku domovinu, dajte život, budite snažni, veliki, budite junaci, pobeđujte, ne plašite se krvi, domovina se hrani vašom krvlju, domovina zahteva vašu krv, vaša krv je krv domovine. Dojure bolničari i odvuku ga na šivenje. Scena se odvija filmskom, nestvarnom brzinom.

Ostane samo barica krvi.

Pokupiš žilet i skloniš ga u kutiju šibica.

Kao zarobljena životinja juriš sa jednog na drugi kraj hodnika, pušiš cigaretu za cigaretom, zaustaviš se, pokucaš po pleksiglasu, duboko udahneš i izdahneš, zažmuriš, stežeš pesnice i opet kreneš na drugu stranu hodnika.

Visoki Jovankin glas peva:

... u krčmi stari nikog nema, zora je svanula, Ciganin stari tiho drema, ne svira tambura, ona se više vratiti neće, takva je sudbina, ej, majko, majko, što me rodi kad sreće nemam ja, ej, majko, majko, što me rodi, kad sreće nemam ja...

Nemoćan si, zarobljen, napet, sada ćeš pući, počećeš da vrištiš, zaletećeš se u okno, skinućeš sunce sa neba, poludećeš, udarati glavom o zid, žuta sluz će se razliti iz lobanje.

Ovedu te u laboratoriju, gde ti uzmu dva decilitra krvi. Usledi razgovor sa psihijatrom, koji se završi tako što te istera napolje. – Pričaće ti, budi siguran, puno je već bilo takvih, a svi su propjevali!

Priđeš ulaznim vratima. Čučneš i viriš kroz pukotinu.

Jedva možeš da veruješ da na onoj strani ljudi žive svoje obične živote.

Nakon podnevne doze hemije većina drema i spava. Odeš u kupatilo. Stakla na prozorima su presvučena mrežom.

Iz kutije šibica izvučeš žilet. Na trenutak ga držiš među prstima. Zavrneš rukav. Vene na zapešću se napnu.

Ne možeš, bojiš se, to je tvoje meso, tvoja krv, ne možeš, a šta ako ne dođu, ako te namerno puste da crkneš, da pogineš kao pas, da se utopiš u svojoj krvi?

Moraš, moraš, moraš!

Domovina je tvoja bleđa mati!

Podsvesno okreneš ruku i povučeš nekoliko puta po gornjoj strani. To su male crte. Krv polako promiče kroz zareze. Triput povučeš jače. Krv oblije ruku.

Krv, krv, krv.

Sediš na podu i gledaš kako krv kaplje na bele pločice.

Kada izađeš u hodnik otrčiš do plećatog bolničara.

– Šta si to radio? – kaže hladno.

Skačeš oko njega i vičeš:

– Ti pizdo, ti fašisto jedan, ti bleferu, ko je bre blefer, odjebi bleferu, ti svinjo fašistička, ti kurvin sine, frka, a, dođi 'vamo,

dođi, razbiću te, zdrobiću ti pičku, razjebaću te, ubiću te, dođi, dođi, svinjo fašistička...

Prvim udarcem ga okrzneš po slepoočnici. Vešto se izmiče. Rvete se i srušiš ga na pod. Zgrabiš ga za vrat, daviš ga, ne puštaš, udara ti glavu o zid, ali ti ne puštaš, držiš ga čvrsto, vidiš kako mu se iskolače oči, kako postaju staklene, kako mu pulsira vena na slepoočnicama, ne puštaš, ne smeš da gaпустиš.

Ležiš na krevetu, svet pleše. Metalno svetlucavim kleštima ti šiju kožu i meso.

Kroz suze vidiš milo lice maršalove fotografije koja visi na zidu.

– Zašto se nisi sekao na pravoj strani, kaže beli uniformisani kada ti previje ruku.

Uveče se probudiš vezan kaiševima.

Rado bi povikao iz sveg glasa, ali ne možeš, rado bi otvorio oči, ali ne možeš, rado bi plakao, ali ne možeš, rado bi se pomerio, ali ne možeš, rado bi pustio samo jedan jadan glas iz sebe, ali ne možeš.

Nekoliko dana koji su kao duge godine, hemijski te obrađuju. Premeste te u neki nov, bestežinski, beščulni svet. Spavaš po dvadeset i više sati dnevno.

Probudiš se u zlatnoj svetlosti. Prezalogajiš i odmah se odvučeš u krevet.

Jedeš i spavaš.

Sereš i spavaš.

Crkavaš i spavaš.

Pokušaj da ustaneš, ali zaspiš.
Malo, malo energije, govoriš sebi.
I opet zaspiš.
I tako spavaš, godinama.
Privide ubija spavanje.
Želju ubija spavanje.
Svaku aktivnost ubija spavanje.
Konačno doživiš barem jednu moru.

Jezdiš po parku oko tvrđave. Pustili su me, konačno su me pustili, treperi u tebi.

Na hrastovo deblo je zakucan Aleško. Lice mu je unakaženo. Nešto želi da ti kaže, ali ti ne čuješ.

Gola žena, slična Ireni, dotrči do tebe.

– Ja sam tvoja mati, peva, krv sam dala za tebe i sada ćeš ti dati krv za mene. Onda ćemo otići na dug izlet na more. Jedrićemo, ljubiti se, bićemo samo nas dvoje.

– Ti nisi moja mati, domovina je moja bleđa mati! – vikneš i probudiš se.

Ubrizgaju ti novu injekciju.

Ubijaju te, na trenutak panično pomisliš.

Ali već opet zaspiš.

Proganjaju te nakaze. Ne, ne, nećete me uhvatiti, nikada, rastu mi krila, letim visoko, visoko u samo krvavo nebo, sve nestane, padneš u prazninu.

Ne, ne, ne smem više da spavam, nikada se više neću probuditi, pomisliš sa strahom.

Ali ponovo zaspiš.

Ugledaš stvarno lice svoje majke. Priđe ti i odseče ti kosu. Njeno lice je bledo i zastrašujuće.

– Ne, nikada te nisam volela, nikada te niko nije voleo, nikada nećeš voleti samog sebe!

– Neeee...!

Probudiš se izmožden, iskidan, preplašen. Obrišeš suze i pokušaš da ustaneš. Strovališ se natrag na krevet. – Daj, daj, daj – ponavljaš.

Sa mukom se odvučeš do zastakljenog zida. Krvav zalazak sunca. Barem to krvavo nebo si već video.

Prešao si granicu između snova i stvarnosti.

Senka si koju truju, senka kojoj planski ispiraju mozak, senka, koja nestaje.

Ne, na onoj strani je život!

Da, ali za koga?

Tri dana pre otpuštanja dobio si jedino pismo od kuće:

Jani, kod kuće ništa novo. Juče je tvoj otac plakao. Rekao je, moj prvi sin je otišao u vojsku, a ja ga nisam ispratilo.

U kasnu jesen se vratio u rodni grad.

RAT GOVORI POŽURI

Emir Imamović Pirke

Rat je imao mamine oči, natečene i crvene od plakanja. Imao je zadimljenu kuhinju i punu pepeljaru sa grbom Fudbalskog kluba *Željezničar* koju otac prije nije koristio.

„Prije ću prestat pušit nego gasit po *Želji*“, govorio je.

Rat je imao kuhana jaja za doručak, sivu boju neba i kišu koja dugo pada.

Imao je i četiri sportske torbe, sve sa grbovima Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Dvije su imale Zagija, a dvije Vučka. Najveća je bila očeva, manja mamina, još manja bratova i najmanja moja.

Rat je imao ružne, gumene čizme, šušlavce koji su meni i bratu bili veliki, mami malo preširoki, a ocu taman. Imao je i stari hljeb, vodu koja je glumila sok na razmućivanje i svoju riječ.

„Požuri“, rekla je mama tati dok je bio u WC-u. „Jesi našo kaćeš se brijat“.

„Požuri, jebo ga ti“, rekao je tata mami dok je bila u WC-u.

„Neće bukvama smetat ako se ne namažeš“.

„Požuri, zakasnićemo“, rekli su mama i tata bratu. Ne znam šta je on radio u WC-u.

„Požuri“, rekao je tata meni.

„Molim te“, dodala je mama.

„Ako sad ne izađeš, mi odosmo“, zaprijetio je brat.

Ja sam cvokotao i čitao roman o Kapetanu Mikiju. Ovdje nije kao u našem stanu gdje je u svakoj prostoriji jednako toplo.

Kažu da je rahmetli dedo, kada je umro drug Tito, kazao: „Ovo će sve otić u pičku materinu. Sreća, neću još dugo“.

Kažu da je rahmetli nana koju smo svi zvali majka, dedi odgovorila: „Ima tries godina kako ti nećeš dugo“.

Ja sam ih slabo upamtio. Rodio sam se poslije Titove smrti, a oni umrli pet godina kasnije. Dedo i ja se nikada nismo igrali. Samo smo pričali.

„Mogo si ga vala presvuć. Vidiš da je mokar ko čep“, rekla je jednom nana koju smo svi zvali majka.

„Mogo sam ić i u partizane i išo sam. Mogo sam se pješke vratiti iz Zagreba u Kakanj četres pete i vratio sam se. Mogo sam do penzije ić u jamu i išo sam. I kopo. Bez dana bolovanja. Mogo sam kuću sam napraviti i napravio sam. Mogo sam bašču okopavati i okopavo sam. E, vala ja više ne mogu ništa, a i da mogu, neću“, odgovorio je.

Kada su umrli, u istoj godini, on u februaru ona u aprilu, mi više nismo išli u Kakanj. Očev brat kojeg niko nije zvao amidža, već Muho – iako se zvao Adnan – predložio je da se njihova kuća proda i pare podijele. Predložio je i da se kupe placevi i naprave vikendice. Poslije smo, umjesto u Kakanj, išli u selo koje smo zvali naše. Muho je svoj plac prodao nekome kome nije trebao pa nije ni napravio kuću.

„Muhanat bio i muhanat osto“, rekao je tata mami.
„Ko da bi ti cigle pomako da ja nisam bila dosadna ko uš“,
kazala je mama.

Amidža kojeg niko nije zvao tako, već Muho, otišao je u
Dansku. Zvao je i nas. Rekao je: „Dok je vrijeme“.

„Tobe jarabi“, kazala je mama gledajući na dnevniku kako
granate padaju na neki grad na V u Hrvatskoj.

„Tu bi kontinijud“, dodao je moj brat.

„Soba! Knjiga!!“, naredio mu je tata. „I čitaj naglas“.

„Nemoj živ bio, da čujemo vijesti“, izgovorila je mama.

Mene nisu otjerali. Pustili su me da ostanem sjediti na
tepihu i da se igram sa autićima.

„Samo da ne dođe kod nas“, prošaputala je mama.

„De kod nas? U Sarajvu?“, pitao je tata.

„Ja“, potvrdila je mama.

„Ne treba tebi uputnica za psihijatra... Čuj u Sarajvu... Nije
tvoja pamet za dvije noge“, mrmljao je otac.

Mama i tata su mi rekli da neću ići u školu zato što sam popo-
dnevna smjena. Bratu su naredili da se poslije škole nigdje ne
zadržava i da obavezno podigne lektiru u biblioteci.

U naše selo smo stigli s prvim mrakom. Mama je otključala
kuću dok smo mi iznosili stvari iz golfa. Meni su dali samo
školsku torbu i pustili me da smetam praznih ruku. Tata je

uključio tri grijalice i dva radijatora, pa je osigurač iskočio. Brat ga je do drva pratio sa novom, zelenom baterijskom lampom. Stara, crvena, se pokvarila.

Nakon što je naložio vatru u šporetu, promijenio je osigurač i uključio jedan radijator u spavaćoj i jedan u našoj sobi. Vrata od kupaone smo ostavili otvorena.

„Je l' vas to rat doćero?“, pitao me je Abdulahov otac kojeg su zvali babo.

Abdulah je izašao iz kuće sa fudbalkom u ruci i flekom od ajvara na trenirci.

Prije rata sam u selu bio golman zato što ne znam igrati. U gradu sam bio napadač zato što sam imao pravu, kožnu loptu koju sam zaboravio ponijeti iako je mama prvi puta rekla da smijem i nije me plašila trnjem koje će je probušiti. Kada su došla i druga djeca, dvojica su htjela braniti. Abdulah je rekao da budem bek.

Ni u ponedjeljak nisam išao u školu. Ni onog idućeg. Ni onog iza idućeg. Brat je morao učiti svaki dan. Ja nisam. U trećem razredu nema puno gradiva.

„Pusti ga, ako boga znaš. Ko da će u školu prije jeseni“, mama je molila tatu da ne ispituje brata.

„Biće nadoknada, čim ovo malo stane. Ko kaže da moraju imat raspust cijelo ljeto...“, uzvratilo je otac i nastavio pitati brata hemiju.

U gradu sam svaku noć morao ići u krevet u deset. Kada sam prva smjena da se naspavam, a kada sam druga da ne izgubim naviku. U selu me niko nije tjerao. Otac je navečer išao na stražu sa drugim odraslim, mama je čitala Perl Bak, a brat gledao televiziju. Kada padne mrak više nisam smio biti

napolju. Kada je bila kiša, uspavljivala me dosada. Kada nije ja sam bio umoran od lopte, žmire, klisa i penjanja na drvo na kojem smo pravili logu.

Abdulahov tetak je donio mrtvo janje umotano u najlon. Otac mu je dao dvije zimske gume od golfa.

„Što će ti, bolan, janje u vakoj situaciji?“, pitala je mama.

„Zato što se grašak ne može nabit na ražanj“, kazao je otac.

„Je l' Prvi maj ili nije?“

Meso koje nam je ostalo smo ponijeli zamotano u foliju. Mama se brinula da nije pokvareno. Otac je rekao da nema šanse. Brat je pitao ima li parizera. Jeli smo u šumi, skriveni ispod gustih grana čije je lišće bilo mokro pa nam je, kada bi zapuhalo, kvasilo ručak.

„Što drugi nisu pošli?“, upitao je brat.

„Kreteni. Misle da neće njih“, odgovorio mu je tata.

„I ti si mislio da neće nas“, rekla je mama.

„Ja ne pamtim da je bilo ovoliko zima u ovo doba“, kazao je tata.

Još je rekao i da ćemo spavati u stanu, ako ne zalutamo. Nismo zalutali. Stan nije bio stan u zgradi, već mala, drvena kućica na proplanku sa kojeg sam vidio naše selo koje se dimilo.

Mama je prvo poslala mene i brata da se presvučemo. Onda je u stan koji je smrdio na ovce ušla ona, pa tata. Poslije smo opet kisluli i gledali kako na selo padaju granate.

„Eto što neće“, rekao je tata.

„Dabogdragisačuvaisakloni“, mama je izgovorila brzo.

„Šta ćemo sad?“, pitao je brat.

Meni su se od hladnoće tresle ruke, noge i zubi.

„Prenoćit, pa čim svane nastavit“, kazao je tata i probao nas sve zagrčiti. Ruke mu nisu bile dovoljno duge.

Cijeloga smo dana slušali eksplozije, a cijelu noć rafale. Otac je bio na straži i nije spavao. Mama je ležala pored mene i brata i plakala. Brat je dva puta kihnuo i jednom prdnuo prije nego sam zaspao.

„Smrdi l' puno?“, pitao je mamu.

„Nema veze“, odgovorila mu je.

Kada sam se probudio kiša je bila još jača a granate glasnije. Svi su, opet, svima govorili da požure.

Put se naginjao pred nama. Što je postajao strmiji, to je bilo više blata u koje su nam prvo propadale noge, a onda nam se klizalo.

„Ima l' iđe iko smotaniji?“, rekao je tata kada je mama pala na leđa.

„Joj, debila“, kazao je brat meni dok sam sjedio na mokroj zemlji.

„Gledaj gdje staješ“, izgovorila je mama bratu u blatu.

Otac je pao zadnji i svi smo šutili.

Nismo stali ni da ručamo. Niko se nije sjetio da je gladan.

Htio sam reći da me bole noge kada je brat vidio kuće i zgrade u dolini i pitao je li to Goražde. Tata i mama su rekli da jeste i da treba požuriti da dođemo do mraka.

Iz škole u čijoj smo sali za fizičko prespavali sam ukrao rokovnik sa kožnim koricama na kojima je pisalo „Sarabon“. Odlučio sam da ću voditi dnevnik i da će svaki dan rata ima-

ti svoju stranicu. Na prvoj sam unaprijed napisao datum: četvrti maj 1992. godine. Ispisao sam ga cijelog i ne jedinog. Rat je spor. Za hiljadu tristo trideset i šest dana treba puno papira.

MATIJA

Željko Ivanji

Zima je svuda ista, hladna i ravna, jer belo je ravno, jednolično i hladno. Neko bi rekao savršeno; neko bi se radovao. Pogotovo deca. Nedostaju deca, njihov smeh, radost koja snegu daje smisao. Dece ovde nema, ima napuštene stoke i mene sa njom. Znaite, kada ostane sama, van obora i štale, stoka se okupi u čopor. Lakše je u čoporu preživeti. To ja znam, dok stoka to radi instinktivno. Veče u štali, i ja sam na straži sa svinjama svuda oko sebe, zbijenih poda mnom, uz mene, svuda. Toplo nam je. Na meni su dve bale sena i lepo mi je nekako, jer siguran sam da me neće pronaći, bar tako mislim. Nije mi stalo ni do čega, osim da mi bude baš sada lepo, mada drago mi je i zbog svinja, pomislim ja tako da je i njima lepo i da se pored mene osećaju sigurno. Važno je preživeti.

Jutro nije donelo ništa novo. Ulazim u hladnu sobu, nikog nema da naloži vatru. Prethodnog dana sam sebi *nabavio* šporet koji sam uzeo iz neke kuće da bih preživeo u sobi kuće u kojoj sam sad. Smejali su mi se, jer ne znam da naložim šporet. Stavim drvo unutra, prislonim šibicu, i neće da se upali. Napisao sam pismo majci: ... *ipak nismo otišli na vojnu vežbu kako su nam rekli. Ja sam u Ernestinovu. Pošalji mi*

one kockice kojima se lako upali vatra, tvoju rusku salatu i flašu nekog pića. Ocu nisam pisao. Poziv za vojnu vežbu mi je uručen mesec dana ranije, tata ga je preuzeo na ulazu u stan. Rekao mi je: *Pakuj se, četkicu za zube i sapun, to ti je dovoljno.* Poslušao sam ga. Da, taj šporet. Kupio sam *krivinu* za dvadeset maraka. To je ona kriva cev koja dim sprovođi u dimnjak. Ima onih pravih, koliko hoćete, ali *krivine* ni od korova. Sve su pokupili. Našao sam cev od klime, ali to nije to. Kada su videli da pokušavam da je uglavim, smejali su se. Sada sam miran. Imam *krivinu*. Bolje mi je u štali, tamo me neće naći, tamo je toplo. Šta bi mi otac rekao? *Je l' se u štali brani zemlja?*

Moja zemlja! Kanfanar, poslednja stanica voza, pa do Rovinja busom. Slovenački železnički kamp, a mi pod šatorima. More, ravno, toplo jedno leto, poslednje leto kog se sećam. Tada nisam bio svestan da će to biti najlepše leto u mom životu. Moji školski drugovi i ja. Kole je otišao sa nekom devojkom do obale, na stene. Kada se vratio pitali smo ga kako je bilo. Nije hteo da kaže, samo se zavukao u šator i ćutao. Sutra mi je rekao da je devojci pričao o knjigama koje je pročitao. Nije bila fascinirana. Moja prva devojka sa kojom sam proveo noć, ne mogu da se setim imena, ta moja prva devojka sa kojom sam proveo noć... Ništa nije bilo. Grlili smo se celu noć. To *ništa* je za mene danas nešto. Kada smo se vratili kući, ona me je zvala iz dana u dan. Nisam se javljao. Javljala se majka koja je lagala da nisam kod kuće. Bilo me je sramota!

Jugoslavija.

Kada sam tatu pitao šta ja branim, rekao mi je: *Jugoslaviju!*

Ponovo straža, na svaka tri sata. Nema nas dovoljno, mnogi su otišli. U štali večeras nema svinja. Zaspao sam nakratko, ravnodušan. Probudila me je njuška koja je rila seno ispod mojih leđa. Osetio sam sigurnost. Metak svinji nije mogao ništa. Žilava su to stvorenja. Neki gladni su puca- li u svinje i posle nisu znali šta će sa njima. One su ranjene trčale naokolo, izopštene od čopora, i još uvek žive. Neki su se oblačili u venčanice koje su nalazili po kućama, i glu- mili svadbu. Neki su tražili samo alkohol. I ja sam želeo da nađem nešto. Gledao sam u kristalno čisto noćno nebo. Sve- tlo. Vidi se mlečni put. *Zar je moguće da pod ovim divnim nebom, žive takvi ljudi*, tako nekako je Dostojevski negde napisao.

Noć i na frontu može biti lepa, pod uslovom da nema ljudi u blizini, ili možda ovako: oni su tamo a ovde smo mi. Razmiš- ljам o njima. Ko su oni? Ne shvatam značenje ove puške koju sam daleko odbacio od sebe. Ja sad treba da pucam, zapravo koji je to momenat kada to treba da uradim? Nevažno. Na malom tranzistoru koji se jedva čuo *hvatam* neku emisiju *Šaputanja na jastuku*. Ljudi pričaju o svojim ljubavima. Ne sećam se imena devojke sa kojom sam zagrljen proveo noć pod šatorom koji je odneo veliki pljusak koji i na moru zna da padne, vrativši mu vodu koju mu je prethodno, sunce uzelo.

Kuće pod snegom, prazne, bez ljudi.

Ugledni advokat, oficir u rezervi *spašavao* je ikone iz kuća. Kaže da ih nije krao, i da će da ih preda muzeju kad se vrati. Poginuo je dan kasnije. Lažem. Nije poginuo, ali sam poželeo da jeste. Oprosti mi, Bože. Bože spasi moju grešnu dušu.

Ljudi nema u kućama, one zvrje prazne, sa velikim kacama punih masti i u njima pištolji, valjda da bi se bolje konzervirali. Nisu ih upotreбили, nisu u mene pucali, nisu me ubili. Ljudi!

Još jedno jutro. Naredili su napad na susedno selo. Moje čisto nebo zamenili su oblaci dima. Moja perspektiva je do noći dobila boju vatre zapaljenog sela.

Još jedno jutro... sledeće. Neke kuće nisu gorele, ljudi nije bilo. Ni živih ni mrtvih, ako su mrtvi još uvek ljudi. Kažu da je duša ono što čoveka čini čovekom. Bio sam gotovo dete, željno života. Često sam zamišljao kako ću imati svoju decu, kako će u Jugoslaviji biti svetsko prvenstvo u fudbalu i kako ćemo zajedno navijati. Puno sam maštao, puno sam čitao. Tata mi je, takođe, govorio kako nikada ne smem da čitam Dostojevskog, od njega je, kaže, zamalo poludeo. Pročitao sam ga, nisam puno toga razumeo ali sam ga pročitao. Umetnem *Idiota* u udžbenik iz istorije, mama ponosna što toliko učim, a ja, eto, čitam li čitam.

Jedna kuća je bila drugačija od ostalih, poput onih iz bajki, čista, sa plavim prozorima i netaknutim zavesama, liciderskim srcima, ispunjena zvukom cevi šupljeg bambusa koje je ljuljao vetar, da otera zle sile. Ulaskom u nju zavladao je mir. Prihvatila me je. Sve je bilo čisto i ja sam izuo čizme prljave od zemlje u koju sam poslat da bih odbranio Jugoslaviju. Bar mi je tako tata rekao. Pušku sam ostavio okačenu na čiviluk, pored kaputa koji neko nije stigao da obuče. Želeo sam da u njoj zauvek ostanem, imao sam sve uslove za život. Mogao bih da u njoj živim do kraja života, sve je bilo tu, pa čak i duše onih koji su ovoj kući dali smisao porodičnog doma. Nazuo sam papuče, najveće pored jednih manjih i onih najmanjih.

Sve su bile uredno složene. Na trpezarijskom stolu, tri tanjira poluispunjenih supom koja je još mirisala. Moja baka je pravila divnu supu, a kada me je jedan petao napao dok sam bio dete, omiljeni bakin petao, ona ga je *smotala* u šerpu. Dedi-na kuća nije bila poput ove. Bila je od ćerpiča. Deda nikada nije hteo u zadrugu iako ga je moj tata ubeđivao. *Neću tuđe, Janika!* – govorio bi, obraćajući se ljutito mom ocu. U kućama od ćerpiča, sobe su leti hladne. U njima su čuvali jabuke petrovače. Baka je na uredno zategnutom krevetu držala lutke, a na zidu iznad njega moj poklon sa letovanja, tanjirić sa motivima mora, na kojem je pisalo *Pozdrav iz Rovinja*. Sećam se, u toj sobi pročitao sam *Majstora i Margaritu* i *Žerminal*.

Brzo su pobegli iz kuće, ostavljajući nepojedenu supu. Njih troje, jedna porodica. Na zidovima slike – baba i deda, fijaker neki, prelepa mlada žena, ikona koju nisu stigli da odnesu. Na ikoni Devica Marija i Hrist u njenom naručju. Pomolio sam se Bogu, nekom svom Bogu, na svoj način. Čudno je koliko je boga tu bilo, u kući u kojoj su živeli ljudi, porodica koja ju je uredno popunjavala zajedničkim događajima, nekada srećnim, nekada tužnim, u kući iz koje su morali da odu u strahu od...

Mene!?

Stigao sam do dečje sobe i u nju ušao tiho, jer znam da se u dečju sobu samo proviri, uz pitanja: *Da li ti šta treba, je l' sve ok, da li je prestala temperatura? Domaći? Stižem da te zagrlim i poželim laku noć!*

Vrata su se zatvorila sama od sebe iza mojih leđa, a ja sam poželeo da pobegnem iz sobe. Na vratima je bilo zalepljeno dečjom rukom napisano pismo, namenjeno meni.

Tebi,

Mi smo morali da pobegnemo, jer znaš da je ovo rat. Plašili smo te se. Uzmi ako ti nešto treba, ali ovo nije tvoja kuća. Tvoja kuća je tamo gde su tvoja deca. Nije lepo ovo što radite, niko vas nije zvao. Mi ćemo se ovde vratiti, da znaš. Mama i tata su plakali svaki dan, a ja ne volim da oni plaču, ne prija mi to. Ne znam gde ćemo, ali znam da ćemo se vratiti.

Idi svojoj kući!

Matija

Na kraju pisma, drvenim bojicama je nacrtana kuća sa plavim prozorima i srcima koja su visila na prozorima.

Pronašao sam bojice na dečjem radnom stolu. Prvo sam uzeo crnu, da bih je zamenio crvenom i na pismu dopisao:

Volim vas, zagrlj mamu i tatu.

Ja nisam bio ovde.

Tvoj dobri duh Kasper

Kasper je jedini duh kog sam znao da nacrtam.

Na izlasku u dnevnoj sobi primetio sam policu sa knjigama. Komplet Dostojevskog i u njemu *Bijele noći*. Da, srećom citat kog nisam mogao da se setim nalazio se na početku romana:

Bila je divna noć, onakva noć kakva može jedino onda biti, ljubazni čitatelju, kad smo mladi. Nebo bješe tako zvjezdano, tako svijetlo, te kad ga pogledaš, i nehotice si morao da sebe zapitaš: zar pod takvim nebom, mogu da žive svakakvi srditi i hiroviti ljudi? I to je novo pitanje, ljubazni čitatelju, posve novo pitanje, ali bog ti ga što češće slao na dušu!

Divna je noć. Sedim na tremu kuće od ćerpiča. Ćerka mi je već velika. Hana čita u sobi i molim je da izađe napolje na sunce. Matija je mlađi, i tu je negde oko kuće. Pala je zvezda, jedna pa još jedna. Svinje su u oboru, ikona na zidu, a pod nebom ljudi. Matijin deda mu je napravio pušku od drveta, jer to vole deca. Pričao mu je o velikoj zemlji u kojoj je živeo. Matija je gledao u daljinu, nezainteresovano.

Puška je završila u šporetu kada je došla zima, hladna i ravna, jer belo je ravno, uporno i hladno.

Naložio je šporet iz prve.

Matija.

KUĆA CVIJEĆA

Lejla Kalamujić

Za nas je to bilo obično poslijepodne. Došli smo na groblje zaliti cvijeće. Baka i nana svakog proljeća zasiju sjeme. Nešto od tog kupe na pijaci, a nešto im poklone prijateljice. Ljeto je u cvatu. Iznikli su narcisi, tulipani, muškate, krizanteme, petunije. To je stalna postavka, njih znam raspoznati. Znam i šta je korov, njega uvijek treba počupati. Prošle sedmice sam napunila dvanaest godina. Mama je mrtva otkad znam za sebe. Kad su me prvi put ovdje doveli, rekli su mi, grob je kuća kad se umre. Ja je zovem kuća cvijeća, po uzoru na Titov grob. Ponosna sam na nju. Nema joj na Barama ravne. Baka i deda su mamini roditelji. Nana i dedo, tatini. Sad su sve četvero u invalidskoj penziji. Kad se zapričaju krive njenu smrt što su rano oboljeli. Za rođendan je bilo baš veselo. U naninu i dedinu kuću, gdje smo, kad je mama umrla, tata i ja preselili, došli su i djeca i odrasli. Dobila sam brdo poklona. Jeli smo tortu, pjevali i plesali. Kad je počeo dnevnik, dedo je uzeo daljinski i pojačao ton. Spiker je rekao da je raspad Jugoslavije sve izvjesniji. Odrasli su ušutjeli, a mi smo nastavili slaviti na ulici.

Na groblje smo došli iz dva različita dijela grada. Baka i deda sa Grbavice, a mi sa Vratnika. Našli smo se na trolejbu-

snoj u Đure Đakovića. Nemamo auto. Od njih četvero samo je dedo nekad vozio. Imao je žutog fiću, ali ga je nakon infarkta prodao. Volim trolejbuse. Zovem ih gigantski električni mravi. Posebno volim one koji imaju zglob. Stanem u njega, uhvatim se za dršku, pa krivudam kao i ulice. Ispred grobljanske kapije je cvjećara. Vlasnica je starija žena. Pamtim joj lik, a za ime je nikad nismo pitali. Nama nikad dosta cvijeća. Treba nešto staviti i u vaze. Jedna je u vrhu, druga u dnu spomenika. Baka i nana se kratko došaptavaju. Izbor je pao na ruže i karanfile. Uspon prema maminoj parceli je oštar i dugo traje. Baka svaki čas zastane da povrati dah. Deda hoda najbrže. S kanisterima odlazi do česme. Dok se mi popnemo, stigne i da zapali. Procedura je uvijek ista. Prvo iz vaza vadimo staro cvijeće. Svenulo je. Voda je isparila. Baka i nana razmotavaju nove bukete i velikim makazama podrezuju duge peteljke. Dedo i deda čupkaju korov. Obojica na košulji imaju velike krugove znoja. Kamen se čisti i pere. Svježha voda ulijeva u vaze. Tog dana glavna tema je početak nove školske godine. Nabrajaju šta mi sve treba. Dogovaraju ko šta kupuje. Sparno je, već dugo nema kiše. Valjda zato, osim nas, nikog nema. Meni je tišina groblja lijepa. Nekako smirujuća. Sviđa mi se i pogled na Hum. Gore je veliki predajnik. Nešto što iz daljine liči na kuglicu probodenu čačkalicom. Kad smo sve odradili, posjedali smo na ivice. Jedino je nana ostala stajati. Naslonila je leđa na toplu ploču susjednog spomenika i rekla, dobro je za reumu.

Baka se najduže oprašta. Svi poljubimo maminu sliku, ali baka je ljubi dvaput, pa joj palcem pomiluje obraze. Trpamo kanistere u cekere. Skupljamo vrtni alat. Otpad nosimo do

kante na izlazu. Cvjećara je zatvorena i cesta je prazna. Saobraćaj zamre u predvečerje. Poslije groblja se ide na čevape i kolače. Zato nam treba sto petica koja vozi do Trga 6. april. Šutimo na stajalištu. Dok čekamo, za oko mi zapne vrana s orahom u kljunu. Sleti na vrh loptaste krošnje. Pogne glavu i otvori kljun. Orah se raspukne na cesti. Ona učas sleti i kljuca, parče po parče. Ne pričamo puno ni u čevabdžinici, ni kasnije u elastičarni. Sve je već dogovoreno. Malo ćemo prošetati, pa ću ja s bakom i dedom na Grbavicu. Tata će doći po mene u nedjelju. Jedino na što mislim je kako nakon kolača reći da bih i sladoled. Noć je donijela malo svježine. Vjetar pirka, ljudi opušteno šetaju. Moj sladoled se topi. Ližem brzo svaku kap, kad odjednom, s dna ulice zagrmi glas: „Vukovar gori!“. Ljudi zbunjeno okreću glave. Glas pripada sijedom muškarcu koji u rukama nosi debeli svežanj sutrašnjih novina. Te dvije riječi ne prestaje ponavljati. Lice grada se mijenja. Prolaznici vade novčanike. Plaćaju, neki zaborave na kusur, otvaraju novine i čitaju na licu mjesta. I mi smo zastali. Mislila sam da ćemo kupiti novine. Grickam kornet, oni se mršte. Ne znam ko je napravio prvi korak. Možda baš ja. Ostali su slijedili. Lagano smo izmigoljili iz gužve.

Šetnja se odužila. Hodali smo tako dugo jer nismo bili spremni slušati o sutra. Kamo li pomisliti da na proljeće nećemo saditi cvijeće; da će na predajnik na Humu pasti stotine granata; da će ginuti i ptice i ljudi; da i nas više neće biti. Barem ne zajedno. Već smo se pitali kud dalje, kad smo ugledali prazan park. Polako smo spustili cekere na travu. Noge su mi pulsirale od umora. Iskoristila sam preostalu snagu i otrčala na vrtešku. Nana i baka su sjele na ljuljačku. Deda je

rekao, nemojte, kasno je, ali smo mi baš htjele. Zvale smo i njih. Malo su se snebivali. Vidjelo se da im je neprijatno. Na kraju su popustili i zasjeli na klackalicu. Sve je najednom živnulo. Čičali smo od smijeha. Oči su nam suzile i nebo se zavrtjelo. Tad sam nas, kao nikad prije, vidjela sasvim jasno. Spustila sam nogu i još se jače odgurnula. Vrteška je ubrzala i ja sam konačno shvatila! Naša je tuga toliko duboka da će u nju moći leći cijela država.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

POZIV

Marija Krtinić Veckov

☎ DE, DE, SNAJKA

Ako me pamćenje ne vara, pre nego što je zazvonio telefon, tražila sam Mirka. Nema ga čitavo prepodne i baba se već ljuti.

– Tek što je progledao, a već luta – besna je. Moram ga naći pre nje, inače će proći kao njegova braća i sestre, koje je potok odneo uvezane u plastičnu kesu.

– I majka mu je taka. Dolazi kući samo pred ručak. Ili kad treba da se okoti. A ja da čuvam njenu kopilad dok ona okolo juri onu stvar...

Pre nego što je zazvonio telefon, Mirko se sakrio u unutrašnjost klik-klak kauča u dnevnom boravku. Našao je rupu do kutije s posteljinom i slatko prede među perjanim jastucima i teškim jorganima koje je mama donela u miraz. Možda jedino tkanina još topla od naših tela zna da u hladnoj kući neće biti struje pre pola osam.

Pre nego što je zazvonio telefon, deda je sekao drva onom bangavom rukom na kojoj je bilo još samo dva čitava prsta. Već dva puta je na strugu promašio centar. Izgubio je jagodice, a sa njima i nokte i otiske prstiju. Pa ipak, krvavi tragovi njegovog rada ostali su sakriveni u nečijem lakiranom nameštaju.

Prvi put je baba proklinjala Boga što se udala za pijanca kao njena majka. Drugi put se zahvaljivala što nije odsekao celu šaku te još uvek može da donosi kakvu-takvu platu.

– Barem ga nisu oterali u invalidsku penziju.

Njena se ionako osipa u poslednje vreme. Uskoro neće moći ni džak brašna da kupi tim parama. Samo da ne završi kao komšinica Radica koja već od petog u mesecu pretura po kontejnerima. A nekada je bila sekretarica direktora poljoprivrednog kombinata.

Pre nego što je zazvonio telefon, baba je kuvala prazan paprikaš. Guli krompir tačno uz ivicu kore, pazeći da se ništa vredno ne baci i čeka da deda donese još drva kako bi stavila pogaču u rernu. Hleba već duže vreme nema u samoposluga, a i kad se pojavi čitav komšiluk se pobije za veknu. Među rafovima duva vetar, raznosi cene i prašinu, i čim nešto vredno pristigne, za kafu, ulje, šećer, čeka se satima u redu. Nije joj teško da dangubi jedino za tatine cigarete.

Ako me pamćenje ne vara, pre nego što je zazvonio telefon, mama se vratila s posla. Stigla je ranije, čim se završio zbor radnih ljudi. Fabrika je odavno u štrajku, jer je većina radnika na prinudnom odmoru. Nemaju prediva za nove džempere a ni para za plate. Na putu do kuće raspitivala se kod kolegica kada kreće sledeća tura za Bugarsku. Kažu da najbolje idu benzin i cigarete, ali da se za to ipak mora čamcem preko Srebrnog jezera. Može da se zaradi i od preprodaje konzervirane hrane, praška za veš, ženskih uložaka, pelena za bebe. Savetnik direktora je tako počeo, ali je nedavno ipak prešao na devize. Tu je dobitak zagaranтовan čak i pre nego sa benzinom u flašama. Moraće pred put od njega da pozajmi novac.

Pre nego što je zazvonio telefon, tata je bio na poslu. Ili u nekoj kafani. Ili sa nekom... Nisam lepo čula šta je mama govorila nakon što je baba spustila slušalicu. Ugurala me je u kuhinju dok je dovikivala svekrvi:

– Nemoj pred detetom.

Kroz staklena vrata jasno je još stigao samo njen odgovor:

– Ma to mi je od luka.

Ako me pamćenje ne vara, baba je tog dana dugo plakala. Prvo se krstila i vikala:

– Šta sam ja mučenica zgrešila?! O Bože, spasi nas. Uzmi mene. Što ja nisam muško da se zamenimo.

Posle je nadlanicom obrisala suze i zapalila sveću ispred statue Bogorodice.

– I ti imaš sina – prošaputala je, pa sve do večeri nije pustila ni glasa. Nije odgovarala ni na dedina pitanja ni na mamino gundanje.

Mami su sve vreme oči bile od stakla. Činilo se da bi od jedne reči pukle na komade, ali joj srećom niko ništa nije govorio. Deda je samo izustio:

– De, de, snajka – i potapšao je po ramenu kada je frknula na babu da prestane sa kukumakanjem. I na tome se završilo. Iz njenog oka nije kanula ni kap, sve dok nije došao tata.

Ako me pamćenje ne vara, to je bilo dosta kasno, kada sam se ja već uveliko pravila da spavam obgrljena Mirkovim šapama umesto maminim i njegovim rukama. Tata je već neko vreme znao šta ga čeka. Čak i pre poziva. Razmišljao je da se obe si, na orahu ispred kuće, kanapom kojim je za granu uvezana moja ljuljaška. Ne bi ni pismo ostavio, svima bi već bilo jasno

zašto je to uradio. Razmišljao je i da pobjegne. Spakuje najvažnije i počne da se krije od vojne policije po šupama i ambarrima u okolini, dok ne nađe način da pređe granicu s Mađarskom. Ali za takve stvari treba hrabrosti, a on je baš i nema u poslednje vreme. Tako je barem tvrdila mama. Pa ipak, bio je spreman skoro na sve samo da ne ode na front. To je svečano izjavio pred svima, pre nego što su redom otišli na spavanje.

Ako me pamćenje ne vara, sve će se to dogoditi kasnije, nakon što će zazvoniti telefon. Tata će u kuću doneti partijsku knjižicu. Videću je samo jednom kad bude prijateljima demonstrirao kako ga je saobraćajni policajac pustio bez kazne za prekoračenje brzine. Dok ga bude legitimisao, u papirnoj vozačkoj dozvoli umotanoj u plastičnu futrolu slučajno će se zadesiti i crvena kartica, pa će dobiti i izvinjenje. Imaće ružu u gornjem levom ćošku i njegovo ime po sredini. Deda će se ljutiti.

– Ja sam kuću gradio pa nisam postao član da bih dobio kredit...

Neće govoriti s tatom nekoliko meseci a babi će potajno šaputati da je tako ipak ispalo najbolje.

Nakon što će zazvoniti telefon, deda će dobiti čir na želucu, a tata bolje radno mesto, službeni auto, sopstvenog vozača, i pištolj umesto puške i uniforme. Sa njime će prosvirati sebi glavu kad deceniju kasnije policija bude dolazila da ga vodi zbog pronevere novca u firmi. Da li će deda i tada isto misliti, nikada nećemo saznati. Do tad će već zelena trava prekriti njegov grob. Tamo će ga oterati ustaše i Šiptari, a ne rakija, zauvek će ponavljati baba.

Dobijaće tata, nakon što će zazvoniti telefon, povremeno umesto plate, komade svinjskog mesa i smrznuto lisnato testo. Žu-žu pogačice čuvaćemo za naše rođendane. Slatko ćemo ih žvakati dok Mirko bude lizao mrvice po tepihu.

Doneće tata i novu veš-mašinu bez kutije ali će zbog čestih restrikcija struje još dugo samo stajati u kupatilu ukrašena šustiklom. Baba će i dalje otkuvavati garderobu na *smederevcu*, nakon što je dobro oriba domaćim sapunom od svinjske masti zaostale sa nekog od svinjokolja iz osamdesetih.

Nakon što će zazvoniti telefon, mama će kupovati *Politiku ekspres* koju će na trafici u centru grada ostavljati samo za porodice partijskih članova. Javljaće se na svoj zadatak revnosno kao u školi a prodavačica će precrtavati njeno ime na papiru. Na novinsku hartiju bacaće ljuške od krompira i luka, ali je nikada neće čitati. Postavljaće listove ispod saksija sobnog cveća. Uvijaće u njih slavske čaše i staklene tegle od zimnice. *Ajvar – ljuti, pekmez od šljiva, turšija* – pisaće preko slika s ratišta i naslova o zaklanoj deci ili velikoj pobedi.

Ponovo će dobijati minimalac kada fabrika počne da šije kopije odeće poznatih robnih marki, ali i tada će kućni budžet pomagati povremenim putovanjima do pijace *Ilinci*. Pred svaki polazak ljubiće me u čelo i obećavati pravu čokoladu. Umesto nje, jednog dana stići će razglednica sa Crnog mora.

Nakon što će zazvoniti telefon, baba će naučiti da pravi domaći kvasac i kako da upotrebljava zaleđeno mleko. U kesi od dvesta grama kafe pronaći će mrtvog miša, pa više neće kupovati u privatnim pržionicama. Sirova zrna nabavljena kod švercera peći će u rerni i mleti u srebrnom mlinu koji je nasledila od pokojne majke. Ovu dragocenost brižljivo

će čuvati podalje od svih znatiželjnih ruku kao recepte za slavske kolače ili štednu knjižicu *Jugoskandik banke*. Jednog dana, dok na vrućoj plotni bude kipela kafa, ovo potonje završiće u toplom trbuhu šporeta.

Nakon što će zazvoniti telefon, deda će dugo biti u bolnici. Baba će ga obilaziti svakog dana ulickana kao za crkvu, u ofucanom sakou i s maramom, koja miriše na jeftin dezodorans i zapršku, oko glave. Uz čiste gaće i pidžame, dopremaće mu i špriceve, igle, lekove, i čorbast ručak u šerpici s poklopcem. Pred operaciju nosiće mu i totalnu anesteziju, a on će se žaliti što mu nije donela rakije, da ne umre žedan.

Nakon što će zazvoniti telefon, baba, srećna što joj sin nije u ratu, počecće redovno da prati *Dnevnik 2* i *Specijalnu emisiju*. Pred televizorom će sažaljovati žene u crnini, plakaće pred svakim pocepanim i gladnim detetom, ridaće na scene konvoja traktora i autobusa, stavljaće šake preko očiju dok kamera snima leševe. A u razgovorima na ulici biće savršeno uverena da su ti *jadni ljudi kojima jednako nedostaju i živi i mrtvi*, rasturili gradski hotel, da dobijaju poslove preko veze, da su *tamo* rasprodali kuće bez krova da bi *ovde* bili gospoda...

Nakon što će zazvoniti telefon, Mirko će izglodati babine papuče. To će ga koštati polomljenog repa, kada ga na sred dvorišta bude sustigla metla iz ruku bosa babe.

Dokrajčiće mu tu iskrivljenu antenu kad ga sledeći put bude udarala crevom usisivača, ljuta jer joj se posrao u cipele.

Nakon što će zazvoniti telefon, ja ću razviti alergiju na mačke.

VOJVODINA I ROMANIJA

17. 08. 1990.

Ildiko Lovaš

*„We are very proud of the unique beauty of Yugoslavia.
Please help us to conserve and protect that beauty.”*

Preda mnom leži raširena geografska karta štampana (TK Gorenjski) u Kranju, 1986. godine. Leži predamnom opružena kao neka opaka zver. Krvoločna zver koja je nasrnula na mene. Nikad ne možemo da budemo bezbedni. Naročito ne kad smo obuzeti mislima o minulom vremenu. U bilo kojem trenutku može da nam se desi da sopstveni život mučki nasrne na nas. Da nas neočekivano zaskoči u formi davno sahranjenih uspomena.

Ova turistička geografska karta – na Kupindu traže devedeset devet dolara za ovakav, dobro očuvani primerak, neka svako odluči da li je to mnogo ili malo – predlaže osam turističkih ruta, snabdevenih s dodatnih osam malih mapa. Tour I–VIII. Na to se može svesti ono što mi, u razdoblju između dva rata, možemo preporučiti svetu. To smo veoma dobro znali, kao sebe, ponuditi se svetu.

Da li je moguće početak bilo kog rata vezati za jedan jedini trenutak?

Mikloš Radnoti svoju pesmu koju je u brdima iznad Žagubice, na molbu sapatnika na prisilnom radu u borskim rudnicima, toliko puta odrecitovao, datira u 17. januar 1944. godine. „Ne mogu znati šta ovi predeli drugima znače, ova

bakljama obgrljena zemlja jeste moja rodna gruda". Ovim stihovima započinje pesmu u kojoj kazuje da je putniku koji iz aviona posmatra, pejzaž samo mapa onog što je pesniku domovina.

Posmatram ovu strancima namenjenu geografsku kartu, štampanu 1986. godine u cilju unapređenja turističke ponude. Vrhom prstiju prelazim po linijama osam tura, i pri tom, kao možda svaki Mađar, setim se Mikloša Radnotija. Pripremio je za štampu pesme Atile Jožefa, dok je u međuvremenu više miliona ljudi umrlo. Nekoliko puta je mobilisan i iznova upućivan na prinudni rad. Zaljubio se u ženu koja nije bila njegova supruga. Na intervenciju Endrea Bajči Žilinskog i prijatelja pisaca, ministar odbrane ga je 1943. demobilisao. U kom trenutku je za njega počeo rat? Na mirovnim demonstracijama 1942. godine? Ili kad je 1944. mađarska fašistička partija – „strelasti krstovi” – preuzela vlast u Mađarskoj? Mađari su jaki u poeziji. A i među najboljima ističe se Mikloš Radnoti. Međutim, ne čini ga živim samo njegova umetnost, nego i njegovo stradanje. „Usiljenim maršom” polazi iz Bora u septembru 1944. godine. Dve nedelje kasnije u Crvenki, komandu nad ostacima radne jedinice preuzima SS. Krajem oktobra u Đeru, sasvim iscrpljenog Radnotija, koji već jedva i hoda, nijedna bolnica ne može da primi – naime, saveznici su zasuli tepih-bombama grad, pod ruševinama su ranjenici koje treba izbaviti. Dvadeset i dvojicu bolesnih pripadnika radne jedinice, među njima i pesnika, pogubili su početkom novembra na obali potoka Rabac, metkom ispaljenim sasvim izbliza u potiljak. Godinu i po dana kasnije pesnikovo telo je ekshumirano. „Leš je u krtima razdvojen veoma malo. Meko

tkivo pretvoreno je u sapun, sa otvorenim telesnim šupljina, s leve slepoočnice nalazi se ulazna, na vrhu lobanje izlazna rana.” Prema stručnom mišljenju patologa putanja ispaljenog metka uzrokovala je trenutnu smrt.

Iz vremena podeljenog na trenutke, izdvojiti onaj u kojem počinju nasilna usmrćivanja, metodične serije ubistava, masovnih istrebljenja, progona inovernika, neistomišljenika, onih koji nam po izgledu nisu slični, koji govore drugim jezikom, podnose muke prolaženja između špalira toplog zeca, klečanja na kolenima, otpuštanja sa posla, javnog ponižavanja zbog svojih drugačijih stavova. Zar sve to već nije trenutak rata? Da li postoji trenutak koji je to u većoj meri, odnosno da li postoji trenutak koji je još s ove strane podnošljivog? Na obali mira? I od čega zavisi da li jedan trenutak pripada ratu, ili miru? Od praga trpljenja pojedinca? Od njegove spremnosti da se nagodi? Ili od toga da može blagovremeno da napusti grad? Koji je onaj trenutak u kojem je već moguće znati da će pesnik postati leš označen brojem dvanaest, koji je na sebi imao „proštepao sivi kaput, vunene pantalone, na nogama turističke gojzerice”?

Kako turističke gojzerice postaju sastavni deo nošnje stanovnika vojnokoncentracionog logora? Koji je to trenutak? Jer je izvesno da rat počinje onda kad treba spakovati odeću, oprostiti se i krenuti, ili bežati.

Kupila sam 1986. turističku mapu Jugoslavije, jer smo planirali, budući već odrasli, od oktobra studenti, da proputujemo jadranskom magistralom. Izlazimo iz autobusa, ulazimo u more – sve do Ulcinja, odakle ćemo se vratiti u Bar, i noćnim vozom otruckati kući u Suboticu. Na piktogramima

obasutoj naslovnoj strani mape najviše mi se dopao naslikani zalazak široko nasmešenog sunca u Jadransko more. Potom su se na raširenoj mapi ukazali i u more ucrtani jedrenjaci i preookeanski brodovi koji, kao da predstavljaju naša buduća – odrasla – letovanja, ucrtani u plavetnilo mora crvenim, isprekidanim linijama (Rimini–Zadar–Split–Dubrovnik; Venecija–Split–Dubrovnik), crkvice, svetionici, natovareni magarci, osunčani suncobrani, dečak i devojčica u narodnoj nošnji, Arena, galebovi, lik s napetim harpunom u kupaćim gaćama roni ka podmorju. U unutrašnjosti zemlje medvedi, jeleni, džamije, crkve, spomenici, parovi u narodnoj nošnji, vinogradi, guslari i, kod Jajca, grb države – jedina ilustracija u boji, zajednička vatra šest ukoso položenih buktinja čiji se crveni, uzvijoreni plamenovi spajaju u jednu baklju, kao da je tamo srce geografske karte.

Izvesno je i to, da se tog leta nije dogodio onaj trenutak u kojem sam imala osećaj da je rat. Istina, crnogorskim konobarima je bilo potrebno toliko vremena da iznesu naručeno crno vino, da je u Igalu malo nedostajalo da se okonča bratstvo i jedinstvo. Mi, Vojvođani, podjednako smo dinamični i u radu i u zabavi – bar smo tako mislili te 1986. godine. I to je već moglo da bude inkriminisano kao (kontra)revolucionarno mišljenje studenata filozofskog, medicinskog ili mašinskog fakulteta, budući da se verovalo da će još i naši unuci da učestvuju na sletovima u čast Štafete mladosti.

To smo znali da ponudimo svetu. Zemlju koja počiva na rudnim i mineralnim bogatstvima, idealnu po geografskom položaju, u kojoj i medvedi i jeleni žive u miru, kao u raznim nacionalnim nošnjama nacrtani, po nacionalnoj pripadnosti

različiti, momci i devojke. Na prvu stranu mape smo odštampali: „We are very proud of the unique beauty of Yugoslavia. Please help us to conserve and protect that beauty.”

Svetu se veoma dopala ta mapa i pejzaž, jer – kako je to mađarski pesnik precizno izrazio dotakavši suštinu stvari – jednom strancu to ništa ne znači. Naprosto nije ovde išao u školu i ne poznaje nacionalne velikane.

Mi smo inače „po službenoj dužnosti” imali jednog jedinog nacionalnog velikana koji je podjednako pripadao svima, što znači da je bio ničiji. U tome je i bila tajna bratstva i jedinstva – u prevazilaženju nacionalne ideje koja se, međutim, održala sve do tada (otprilike do 1968), sve dok nije odrasla generacija kojoj nisu bili poznati užasi rata i koji su tražili sebi mesto i prostor u partijskom rukovodstvu. Premda nisu u tome uspeali, jednog od najznačajnijih filmskih reditelja u zemlji, koji se inače bavio filmom a ne politikom, udaljili su sa univerziteta, a uskoro i iz zemlje. Inače, i to još pripada trenutku mira, kad drugi odlučuju o tome čija i kakva umetnost ugrožava ideologiju, državno i društveno uređenje, javni red i mir.

Možda rat počinje u onom trenutku kad nestaje poverenje.

Uočili su, oni kojima smo ponudili sebe kao gostoljubivu naciju, da bi mogli ozbiljno da profitiraju na nama. Tada, 1986. godine, kad su u Kranju (TK Gorenjski Tisk), odštampali najlepšu turističku geografsku kartu, još su pune dve godine pronosili uzduž i popreko zemlje Štafetu mladosti, i još dve godine je organizovana ORA – poslednja omladinska radna akcija – bila je na trasi izgradnje železničke pruge Tuzla–Zvornik 1988. godine. Štafetu mladosti je ukinuo Savez socijalističke omladine Jugoslavije 1989. godine.

Kad su se već sasvim zgusnuli oni trenuci koje u našim sećanjima čuvamo kao sećanje na rat, mada još nismo spa-kovali turističke gojzerice, pasoš, čistu odeću, da bismo bilo kad mogli iz ormara izvući ruksak i krenuti – nakon što bi nam gurnuli sendvič u ruke – na put.

Mapu treba raširiti, pobediti kao neku divlju zver – znali su dobro oni koji su odozgo posmatrali zemlju u kojoj smo mi živeli, i za njih pejzaž nije bio ništa bolji, ništa značajniji od jedne raširene geografske karte. Sva druga pitanja bila su samo tehnička.

Nacionalizam nije ništa drugo no antikomunizam, glasio je naslov uvodnika lista *Mađar So* u oktobru 1971. godine. Od tada, pa sve do januara 1990. vreme je prožderalo trenutke mira.

Jedan od najgladnijih trenutaka bio je vezan za usvajanje poslednjeg ustava zemlje. To je tako teško palo preosetljivom želucu mira, da je podignuo tek šesnaest godina kasnije, na vanrednom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Ako to i nije bio prvi trenutak rata, nema spora da se tada raspršio poslednji trenutak mira, kako bi se pretvorio u istorijsko sećanje na minulu epohu, na zemlju koja je zaslužila bolju sudbinu, kao dokaz da oni koji odozgo gledaju mapu, na njoj uočavaju predele pogodne za lako i brzo bogaćenje – rudna bogatstva, minerale, industriju, medvede i jelene predviđene za odstrel, primorska kupališta – ali ne vide ljude. Njih motiviše pohlepa i glad, a ljudi, nadajući se obećanjima, ništa manje pohlepni i gladni – padaju ničice pred njihovim nogama. To je onaj trenutak kad zaista odleprša poverenje i počinje rat.

Meni se to desilo u avgustu 1990. Ranom zorom sam krenula autobusom iz Dubrovnika – gde sam stigla avionom nekoliko dana ranije – jer sam morala hitno da se vratim kući. U Kardeljevu sam se iskrcala iz autobusa i pohitala prema železničkoj stanici. Međutim, voza u polasku nije bilo. Neko je, negde, nadomak Knina, digao prugu u vazduh.

Železnički saobraćaj je još nekako i uspostavljen, ali su tada poremećene veze, *priključci*. Bio je to kraj voznih pravača: „Romanija” (Subotica–Sarajevo–Kardeljevo) i „Vojvodina” (Subotica–Bogojevo–Zagreb).

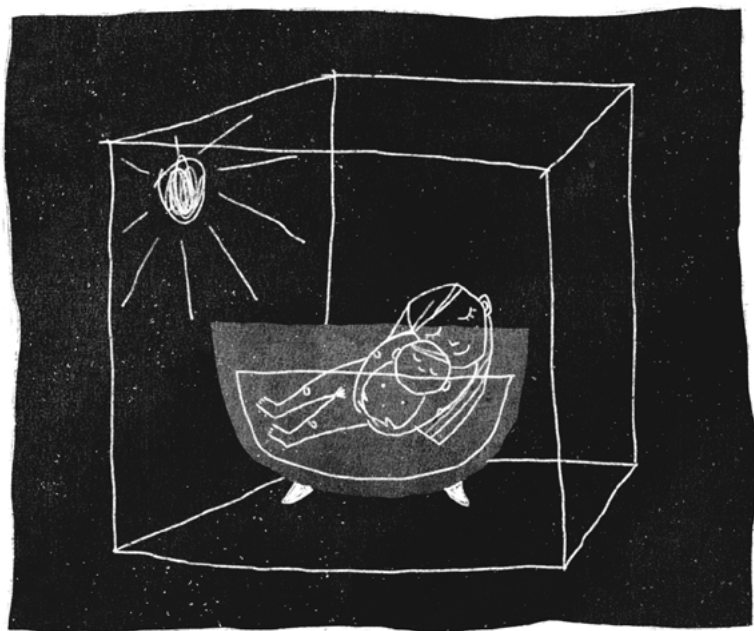
Čuvam trenutak u kojem je za mene počeo rat: čuvam ga, kao i ovu mapu iz 1986. godine, voznu kartu na čiju je poleđinu u Mostaru neko izdiktirao: „Sarajevo 21.40, Vinkovci 2.18 – 2.38, Osijek 3.07 – 3.22, Bogojevo 4.08 – 4.35, Novi Sad 5.55”.

I datum: „17. avgust 1990.”

Preveo s mađarskog Arpad Vicko

TRENUTAK KAD JE SANJI POČEO RAT

Anja Maksić Japundžić

Sanja je vijesti o ratu primala iz dijagonale. Dirala se s njima tangentalno. Ostajala je kao cjediljka s najvećim otvorima – ništa od onog što se tamo slijevalo, nije se u njoj moglo nakupiti.

Tog popodneva, kao i svakog u zadnje vrijeme, kupala se sa svojom lutkom, svojom zanimacijom, svojom kćeri u velikoj kutnoj kadi umotana u sve ono što nije zbilja. Tu je mogla biti skrivena od vijesti i nije morala praviti razliku između sapunice u vodi i one u svojoj glavi. Njezine su dojke još pune mlijeka lelujale na površini dok je Anica prskala i smijehom probadala mjehuriće, vozila brodiće i utapala patkicu. Zvonio je telefon, ali zvuk je lebdio udaljen, put koji bi trebalo preći da se na njega javi predalek. Sanji nije padalo na pamet da se diže iz te topline, iz plodne vode za koju sve ove povišene, grozničave mjesece, nije sigurna je li njezina, ili njezine majke, je li je ona ta koja je nedavno rodila ili je upravo ona tako svježja i nezaštićena nečije novorođenče.

Iako ga je učinkovito ignorirala i gotovo ga više nije čula, telefon nije prestajao zvoniti, pa je mokra odskakutala do slušalice i nije baš ni slušala Ivanov razborit, prikriveno uznemiren glas, samo je gledala da li je Anica sigurna u to malo

vode što je ostalo pri dnu kade. *Spusti se dolje, uzmi malu i odite u podrum, avioni su iznad, sad će se oglasiti sirene,* rekao je Ivan.

Sirene su bile bića koja je Sanja poznavala, djevojčice ribice, kao sad Anica. Je li i njezina kćer jedna od njih, je li i njezin pjev svemoćan? Za Sanju svakako je, nikad je ništa na svijetu nije tako pokretalo kao Aničin glas. No ono što je začula bilo je silovitije, neugodnije i više je užasavalo i od Aničinog plača. Bio je to gibljiv, sveobuhvatni zvuk koji se sluša utrobom, sad zastrašujuće praznom od kad je Anica iz nje izašla.

Navukla je kućni ogrtač, a Anica je zapjevala zajedno sa sirenom. Privila je dijete na prsa, zgrabila njezin ručnik, njezine dekice, njezinu žirafu i torbu s pelenama. Anica je glavom životinjice njuškala po njezinim prsima, no Sanja je jače uz sebe privila crveni pliš ogrtača, jer sad se bježi i nema vremena za nježnosti.

Kad je došla do podrumskog stana na kojem je pisalo prezime koje završava na pogrešna tri slova (od kojih je najspornije ono treće *V* odozada) i koje se valja kroz usta i tare nepce kao tvrdi bombon i dok je tražila gdje da pozvoni ili da pokuca, da lupa ili da gladi smeđa pačvorak vrata, skrpljena od raznih života koji su se iza njih odigravali, ona su se naglo otvorila i iz njih je iskočio čovjek sjena, tamnih ramena širih od vrata, visokih prsa viših od njezine glave, crne prisutnosti teže od zvuka sirena. Obuhvatio ju je crnim pogledom, a ona je još više stisnula Anicu i skupila se pod crveni pliš, ali bilo je to uzaludno, jer on je, pretoplo je to osjetila, već vidio ispod ogrtača, već vidio u nju, onako kako je mislila da ju nakon rođenja Anice nitko više nikad neće vidjeti. Kao da nije

počeo rat u kojem se zasigurno umire, u kojem treba nešto pokopati, između njih je nešto oživjelo.

Rekao joj je: *Uđi, bojiš li se više ući k nama ili bombi*, i širom otvorio vrata prije nego je iscurio u tamu stubišta.

Bio je to trenutak u kojem je počeo rat.

U stanu ju je dočekala mlada žena s očima toliko velikim da na njoj cijeloj nije ostalo mjesta ni za što drugo. Pružila joj je prozirn ruku i rekla da se zove Boška. Sanja se nije mogla odlučiti predstavlja li ona spas, ili protivnicu, nekoga tko je može zaštititi, ili tko je sad na ovom mjestu može zgromiti i stoga je, a možda i zato što su zubi prestali biti njezini i počeli cvokotati, nemoćno zamucala, a o sebi nikad nije znala da je plašljiva. Boška je o sebi znala mnogo više, pa se nagoni prihvatila režije njihovog prisilnog zajedništva. Koščatom nadlanicom je otirala suze, stala pospremati i na brzinu ras-krčivati oko sebe, kao da joj je došao neočekivani, ali ipak, dobrodošao gost. Sanja je htjela pristojno pitati treba li izuti cipele, a onda je shvatila da se, modra i razlivena, sjurila dolje u papučama. U tom podrumskom stanu nije bila od kad je dolazila ovdje u posjet susjedu, dječaku Zvonimiru. Dječakovi roditelji su u međuvremenu dobili bolje poslove i stan od države, preselili su u visinu i svjetlinu novogradnje izvan centra, a Sanja je prestala biti vršnjakinjom dječaka iz svoje uspomene i zaigrala u igrokazu odrasle dobi, pa se zajedno s Ivanom ugrađivala u otmjenu i zahtjevnju društvenu armaturu grada, istu onu za koju se sad čini da je svjetlosnim daljinama odvađa od Boške.

Stan je imao jedan jedini prozor, tada još nezatrpan vrećama pijeska, koji je kadrirao svijet kao u *Tomu i Džeriju*, ljudi

su u njemu postojali samo do struka. Tamo su jedino djeca i psi obitavali u svojoj ukupnosti.

Na lijevom zidu sobe, tamo gdje je nekad bio Zvonimirov krevet na kat, čipkasti je stolnjak krupnim šupljinama propuštao oteklina stola. Preko puta rastvorio se kauč pretvoren u bračni krevet s izloženom utrobom – jastuci razbacani, a krajolik blijedožute posteljine Sanji se učinio besramno uzburkanim.

Boška ju je nešto pitala, možda je to bilo hoće li kavu i nije bilo jasno je li to u ovoj situaciji primjereno. Sanja je još uvijek na rukama držala Anicu, razmišljajući kamo da sjedne i da li da dijete spusti na pod. Međutim, Anica je bila spremna za istraživanje, otela joj se iz naručja i s velikim zadovoljstvom zavladała prostorom niskim i zbijenim, baš po njezinoj mjeri. Sanja je prvi put vidjela da Anica nije više tako mala, nije više sićušna kao jabučica, kao hrskavi perec, neće je nikad više moći vratiti u sebe.

Sjedni, sjedni, Boška je odsutno pokazala stolac netom oslobođen od naslaganog rublja, sad već sva posvećena djetetu, *vidi je, ko lutka lijepa, Anica se zove, je li tako, čujem kad je zoveš. Je li možemo mi na ti?* Sanja se nije mogla domisliti kako da govori, kako da oblikuje glasove, no glava je kimala umjesto nje. Boška je nizala naizgled nenaoružana pitanja o njihovom novouređenom stanu na trećem katu, imaju li veliku kuhinju, ima li mala svoju sobu, o Sanjinoj boji kose koju je hvalila. I o Ivanu... *Ivan ti se muž zove, je li tako? I on je u ovoj civilnoj, narodnoj, kako li se zove, zaštititi?* Boškina obaviještenost o njihovom životu Sanju je sasvim malčice alarmirala i da se otrese nelagode pitala: *A kako se tvoj muž*

zove? Boris, rekla je Boška. Ime je Sanji zvučalo suho i slatko kao smokva, ali Boške je u tom razgovoru ostalo toliko malo, da se dalje više ništa nije moglo saznati. Da bi pobjegla još dalje, Boška je upalila radio. Ošinuli su ih gordi stihovi u kojima je netko imao snagu zlatnog žita, a netko oči boje mora. Boška ga je ugasila prije nego je stigao potvrditi ono što je već pretpostavljala: da je subjekt oba stiha domovina, ona ista koja je od nje već nepovratno razvezana.

Umjesto da kao učtiva domaćica povede odrasli razgovor o strahu i patnji kakav priliči trenutku, ona se sva predala Anici. Blijedožuta posteljina na krevetu uskoro je postala zamak u kojem je Anica bila princeza, a Boška njezina vjerna podanica. Zamak je imao i opkop i pomični most sagrađen od telefonskog imenika i tvrdo ukoričenog velikog priručnika za kuhanje. *Otmjeno jesti je umjetnost, no ukusno i pristojno jesti dužnost je svakog čovjeka*, sjećala se Sanja da je jednom čitala iz slične knjige. Anica se rasipano smijala, nagrađivala Boškin trud milovanjem njenih očiju-jezera i punila pojaštučenu utvrdu vrištavim zrakama najsjajnijeg sunca, iako je kroz prozor koji pokazuje samo donju polovicu zbilje već ulazila večer. Sanja je malo ljubomorila na to zajedništvo, no ubrzo ju je preplavilo podrumsko vrijeme izvan vremena koje se za nju odmotavalo kao za Hansa Castorpa na čarobnoj gori gdje se prvi sati čine kao vječnost, da bi, čim raspored postane poznat i predvidiv, čitava desetljeća prohujala mimo onoga tko promatra. U dremljivom vrtloženju nepovezanih asocijacija, zamišljala je sebe kako se uvlači u natrag lelujavi zaklon kupke, omamljujuće toplo tekuće sklonište, smučena isparavanjima citrusa i bosiljka i tankim tragom Aničine

mokraće. Ne čuti ništa osim hipnotičke glazbe pucketavih mjehurića i kćerinog tepanja. Odvojiti se od smetnje tijela, preći u područje čistih osjeta. Odvojiti se od riječi. Boška je taman u poplun ukopavala pećinu za strašnog zmaja kojeg će Anica ukrotiti, kad je zmaj počeo silovito zavijati. Sanja je odahnula, jer ju sirena koju je naučila prepoznati s njezine tangentalne udaljenosti katapultirala u sadašnji trenutak i s novim je prijanjanjem uz stvarnost razabrala da taj zvuk označava prekid zračne opasnosti.

Dobro je, ništa se zapravo nije dogodilo. Možda je ovo sve samo greška. Može se vratiti u prozračnost svog trećeg kata, pod blistave visoke stropove, u anestezirajući optimizam novih kućanskih aparata i već sutra sve može biti kao da se ništa nije dogodilo.

Hvala ti. Ići ćemo mi sad, rekla je Boški skupljajući Aničine ručice iz posteljine i njezine igračke razbacane po sobi. *A i ti sigurno moraš...*

Nemoj ići. Molim te. Boškine oči-jezera postale su kanjoni. Kao da je do tada mogla obuzdavati svoje tijelo, no sad, suočenu s vjerojatnošću samoće, izdala ju je samokontrola. Grozničavo se ispetljala iz razrušene tvrđave i odjurila do kuhinjice. Sanja je pratila težak ritam povraćanja i našla Bošku zgrčenu nad sudoperom dok su joj se leđa sapinjala od kotrljajuće mučnine. Kad se činilo da je iz sebe potjerala sve brzace i razdor podzemnih voda, Sanja ju je odvela natrag do kreveta.

Ja ne znam, samo se pitam, od čega je srce, tiho je rekla Boška i stavila Sanjinu ruku na svoj trbuh. *Bit će sve u redu*, govorila je trbuhu Sanjina ruka. Tamo raste novi život, shvatila je.

U Sanji su se konačno sve dijagonale okupile u jedinstvenu, pravocrtnu misao – za njih sada ne može postojati negdje drugdje. Anica se spremno zavukla k Boški među blijedožutu posteljину. *Dođi*, pozvale su Sanju. Sanja je, speleološki obazrivo prema krhkosti bajki, ušla za njima u pećinu iz koje je, barem za tu noć, istjeran zmaj.

Via Bertini, Milano, ožujak 2022.

MANJAK SAMOGLASNIKA

Đorđe Majstorović

Uvek kada se selim nađem nešto dragoceno iz mojih prošlih života. Već pet godina sam u ovom gradu i jubilarni deseti put menjam stan. Osim hrpe knjiga koje stalno vucaram sa sobom, i zbog kojih me mrze svi koji mi pomažu u selidbama, tu je uvek i gomila starih svezaka, dnevnika, rokovnika i ostalih istorijskih izvora od kojih mi je bilo teško da se oprostim. Ovoga puta sam, u pauzi sređivanja stvari u novom stanu, u svoj toj hrpi ukoričenog papira, naišla sasvim slučajno na jedan zapis koji me je vratio skoro tri decenije unazad, u vreme kad sam tek naučila da pišem.

U našoj porodici je postojala institucija porodičnih sastanaka. Održavali su se po potrebi, onda kada je trebalo da zajedno donesemo neke važne životne odluke, poput selidbe u drugi grad. Taj sastanak je održan pre ovog u koji sam se sada flešbekovala. Ovaj se desio 26. februara 1993. godine, a zapisnik je verovatno i dalje među mojim uspomenama jer sam tada prvi put dobila tu čast da ga vodim. Nažalost, nije sačuvano ništa sa sastanka održanog otprilike dve godine ranije, kada je odlučeno da nećemo imati još jednog batu ili seku, zbog sve komplikovanije političke i ekonomske situacije. Tada sam shvatila da je verovatno tamo negde krajem

1984. održan sličan sastanak, u tročlanom sastavu, čiji je pozitivni ishod glasanja doprineo tome da ja dođem na ovaj svet. Nadam se da je bilo jednoglasno.

Tema ovog sastanka koji se desio te februarske večeri bila je donekle slična. Takođe se ticala povećanja brojnosti u našem domaćinstvu, ali ne dugoročno. Trebalo je odlučiti da li ćemo primiti podstanara u naš, ne tako veliki, ali ipak stan, sa ciljem poboljšanja finansijskog stanja. To bi, između ostalog, podrazumevalo da se moj deset godina stariji brat i ja zguramo u njegovu sadašnju sobu, dok bi moja dečja sobica bila preuređena za život neke nove osobe. Možda je to trenutak kada sam počela da se plašim bilo kakvih promena u životu.

Moj otac Petar rođen je, kao i mnogi, devet meseci nakon oslobođenja u njegovom kraju. Ratove iz devedesetih dočekao je spremno. Ceo život je proveo u vojsci. Kažem ceo život jer je on bio jedan od tih ljudi koje je teško zamisliti kao decu, delovalo mi je da je oduvek u nekom grču, nikad nisam mogla da ga zamislim kako se igra, zabavlja, pleše. Buljila sam često u porodične fotografije i ništa. Te 1993. je povremeno bio *na terenu*, tako su u komšiluku zvali to kada nam očevi odlaze na ratište. Njegova plata je godinama izdržavala našu porodicu, ali je te godine postajala sve bezvrednija, ponekad je i kasnila. Otac je sazivao sve sastanke i određivao tačke dnevnog reda, mi ostali smo eventualno mogli da uguramo nešto pod tačkom razno. Ipak, pravo glasa je bilo zagwarantovano svima, čak i deci.

Ne zna se tačno kada je moja majka Sunčica izborila svoja prava, bila je deset godina mlađa od ćaleta i u brak je ušla kao maloletna trudnica. Bila je dete sa sela, ime joj je savršeno

odgovaralo, donosila je svetlost u naš tunel od porodičnog života kad god je delovalo da nema izlaza. Bila je krupna, savršeno kuvala i apsolutno nikad nije imala predstavu šta znači društveni život.

Moj brat, zvaćemo ga Bata, u to vreme se već opasno bližio osamnaestom rođendanu i visini od dva metra. Bilo je samo pitanje vremena ko će stići pre da ga regrutuje – JNA ili NBA. Imao je problema sa bubuljicama i bio je neuzvraćeno zaljubljen u svoju vršnjakinju iz susedne zgrade. Pasionirano je gledao crno-bele filmove, koji meni tada uopšte nisu bili jasni, baš kao ni taj koncept zaljublivanja. Pričao mi je kako hoće da upiše režiju, ali prvo mora da proba sa košarkaškom karijerom. Kad je otac bio prisutan, njih dvojica su ispred zgrade prodavali benzin. Tako su i upoznali našeg potencijalnog podstanara.

Bitno je napomenuti da se na ovom sastanku nije razgovaralo o nekom imaginarnom podstanaru, već o konkretnom čoveku čije je ime bilo Senad i koji je godinu dana ranije pobegao od rata iz svog rodnog Mostara. Bio je nešto stariji od trideset godina, pomalo misteriozan tip iz mešovitog braka, radio je u lokalnom video-klubu u čijoj ostavi je spavao. Često je viđan u kraju sa kamerom. Kada bi naišla vojna policija, bio je uspešan u neviđanju.

Sećam se jasno da je malo pre ovog porodičnog sastanka nestalo struje u celom kvartu. Bile su to redovne restrikcije i tada smo već znali u kojoj smo grupi i u koliko sati tačno ćemo biti isključeni. Mogli smo lakše da isplaniramo dan. Recimo, otac je znao kada da pripremi tranzistor kako bi čuo najnovije vesti sa ratišta. Te večeri je glavna vest ipak stiza-

la sa drugog kontinenta jer je u Njujorku izvršen bombaški napad. Sudeći po njegovom razočaranju, teroristi baš i nisu bili naročito uspešni. Poginuo je jednocifren broj ljudi i vrlo brzo se prešlo na druge teme. Sećam se tačno kako smo Bata i ja razmenili poglede u neverici. Zar je moguće da se tako nešto dešava u Njujorku, a da nije u pitanju film?

Otac je ugasio tranzistor i otvorio sastanak vrlo zvanično. Zapisala sam da je prvo rekao: *Danas ćemo da glasamo da li primamo Senada u kuću ili ne.* Sedeo je za čelom stola, mama je bila sa njegove leve strane, Bata sa desne, a ja pored njega, jedva vidljiva, sa zašiljenom olovkom i belim papirom. U svom majorskom stilu, otac je nastavio izlaganje glavne tačke dnevnog reda. Slikovito je objasnio kako kada podigne platu do kraja dana za nju može da kupi kilo brašna i par jaja na komad, dok mleko kupujemo ujutru na bonove i to je uvek neizvesno i podrazumeva da Bata ili ja ustanemo ranije za školu i krenemo u radnju zajedno sa majkom kako bismo mogli da uzmemo dva tetrapaka. Trudila sam se da zapisujem što detaljnije, kako bih opravdala visoka očekivanja na zapisivačkom debiju, mada pola stvari nisam razumela. Bilo je pomenuto da bi nam Senad plaćao pedeset maraka mesečno. *To za njega ne bi bio problem jer radi kod Bobe u video-klubu i diluje devize. Sa druge strane, krajnje je problematično u današnje vreme primati u kuću muslimana, ili polumuslimana, svejedno. Takođe, taj Boba je krajnje sumnjiv tip, a Senad i on se stalno druže, i van radnog vremena.* Video ih je pre neko veče u kafani, delovali su pripito i bili su u društvu dve devojke koje bi mogle biti narkomanke, po njegovoj slobodnoj proceni.

Otac mi je delovao napetije nego inače, zapravo nisam uopšte bila sigurna kako će glasati, što je redak slučaj. Jedno od pravila naših sastanaka bilo je i to da prvo svi kažu šta misle, a da se glasa tek na kraju. Redosled onih koji izlažu stavove je uvek bio isti. Mama je preuzela reč i najpre rekla da bi njoj baš dobro došla još jedna muška ruka u kući, naročito kad je otac na terenu. Ona nije išla ni po kafanama, ni po video-klubovima, rekla je da Senada sreće uglavnom samo na ulici, sa kamerom, na najčudnijim mestima. Recimo, jednom ga je videla na groblju, bio je sa tom malom Sandrom koja je živela u velikoj kući na kraju našeg naselja. Mama je procenila da je ta devojka šizofrena i da bi trebalo da je vodi kod baba Dragice u njeno selo da joj to *poskidaju* iz glave. Ako ćemo primati Senada u kuću, njen uslov bi bio da nema dovođenja gostiju u sobicu.

Bata je govorio kratko i nesigurno. Otkrio nam je da se zapravo viđao sa Senadom mnogo više nego što smo svi znali. Ispostavilo se da ide u video-klub i kad ne iznajmljuje filmove. Senad ga je par puta vodio sa sobom da snimaju kadrove za dokumentarac na kome je radio. Bata nije znao da objasni tačno o čemu je, ali sam zapisala da je Senad iz Mostara poneo najnoviju Ampex kameru i pokazao mu kako se njome rukuje. Ostalo je nerazjašnjeno kako je Senad došao do nje, ali nam je Bata objasnio da je to najnoviji *krik* tehnike i da te kamere omogućuju višerasovni zapis na traci. Bilo je evidentno kako će Bata glasati.

Sećam se da mi je bilo jako teško da govorim i zapisujem istovremeno. Probala sam da im objasnim kako sam ja samo jednom bila u video-klubu i kako se plašim tog Senada jer

ima plave oči. Rekla sam kako nikako ne bih volela da bilo ko drugi bilo šta dira u mojoj sobi, to je bio ceo moj svet. Zabeleženo je i da sam na kraju izjavila: *Što se mene tiče, bolje je da nabavimo psa.*

Prešlo se na glasanje, ja sam očitno bila najodlučnije protiv, na poprilično iznenađenje mog brata. Roditelji su delovali dosta neodlučnije. Mama je ipak ubrzo prelomila i pridružila se Bati u glasanju za. Otac je odugovlačio, dugo je gledao u sve nas pojedinačno, a onda malo žmurio i gladio se po čelu. Ovo nisam zapisivala, toga se jasno sećam. Na kraju, rekao je da je i on, ipak, protiv. Bilo je 2:2, moj omiljeni rezultat, to je značilo da se ništa ne menja.

U takvim situacijama sastanak se završavao i čekalo bi se da narednih dana neko od nas promeni odluku. Otac nas je zamolio da, ako se neko predomisli, to uradi u naredna dva dana, jer bi Senad već od prvog mogao da se useli.

Međutim, za tim nije bilo potrebe jer se nakon tog dana Senad misteriozno gubi iz naših života, baš onako kako je i ušao u njih godinu ranije. Ne samo da neko vreme nismo znali šta je sa njim, već se na kratko izgubio i Boba, a video-klub je privremeno bio zatvoren.

Tek par meseci kasnije, dok je otac ispred zgrade sa komšijom igrao šah, a Bata i ja se pored njih sa praznim kanisterom pravili da kibicujemo, naišao je Boba u novom autu kome je trebalo goriva. Usput je ispričao da su te noći, 26. na 27. februar, Senad i on krenuli vozom za Bar i planirali da odatle odu za Italiju kako bi obavili neki poslić za jednog njegovog starog prijatelja. Međutim, kada su prolazili blizu Senadovog rodnog grada, voz je stao negde gde inače ne staje, na

samom ulazu u tunel. Dobro sam zapamtila ime tog mesta sa tako malo samoglasnika – Štrpce. Zatim su se pojavili neki ljudi u čudnim uniformama i izveli Senada i još dvadesetak ljudi čija imena im se nisu sviđala. *Odveli su i jednog crnca, a ja sam se usrao* – priznao je Boba, gledajući tupo u šahovsku tablu.

Kada sam u novom stanu poslagala sve uspomene na njihova nova mesta, poslala sam poruku Bati: *Nagrađivani režiseru, što ne snimiš film o Senadu?*

JA VOLIM SVE

Boris Mandić

mama mi uvijek branila da idem na more sam kaže da sam još mali jer imam šest godina ja volim da idem na more da se kupam i tata me nekad tamo vodio i učio da plivam i skačem u vodu uvijek sam htjeo ići kod moje tetke jovice da jedem kolače i gledam preko videa filmove na televiziji a najviše sam gledao *ramba* puno puta i stalno smo išli kod moje bake evice na selo da skačem po sjenu i trčim po njivama i oko stare crkve pa sam se peo i na traktor stalno se pretvarao da ga vozim moj brat miloš je crveni nindža u *nindža kornjačama* a ja sam plavi leonardo i vođa naše grupe tu su još šime i josip mi imamo naše tajno drvo gdje krije-mo oružije meni je josip najbolji prijatelj i ja volim isto da igram nogomet na ulici i dvorištu naše kuće gdje nam lopta uvijek padne u drugo dvorište tuđe pa moramo ići komšija naš renato se često ljutio i vikao da ne igramo nogomet ovdje nego da izađemo dalje na ulicu volim da idem sa tatom na njegov posao ima neke strojeve visoke uvijek mi je ljepo kad ih gledam jednom sam se sakrio u tatin auto kad je išao na posao tata se bio naljutio kad me je otkrio ali brzo se počeo smijati i poslje svega smo otišli na sladoled a moj stric jovan me je vodio kod njega u lokal da jedem krafne a stric goran

mi je pokazivao kako se peca a strina lila mi je stalno tajno davala bombone i pokazivala stripove brata veljka kad je on bio u školi brat veljko je već bio veliki pitao sam tatu hoće li glasati za tuđmana njegove slike su bile po cijelom gradu i svi su govorili na televiziji o tuđmanu pa sam ga i ja zavoljeo tata mi je rekao da je tuđman loš i da neće glasati za njega pa sam se ja naljutio na tatu i pitao zašto neće kad svi 'oće a tata kaže da smo mi srbi i da srbi ne glasaju za njega pitao sam a ko to glasa za tuđmana kaže tata hrvati neki a ja nisam znao šta je to biti srbin ili Hrvat ali i ja sam htjeo biti Hrvat a ne srbin kao svi moja mama je bila u bolnici i rodila bebu pa da se ja i miloš igramo sa njom a tata je išao u bolnicu da mamu i brata dovede kući naš komšija Renato je stavljao neko teško kamenje na put u naše dvorište a moj stric jovan i stric goran su sklanjali to kamenje kad je tata došao sa mamom i mojim bratom počeo i on sklanjati to kamenje sa puta i onda su se posvađali sa komšijom Renatom koji je otišao u svoju kuću vratio se sa puškom ja sam se bio puno uplašio svi su vikali i moj stric jovan je htjeo da uzme komšiji Renatu pušku i počeo sam plakati još više sam se uplašio i otrčao kod mame tata kaže da je stricu jovanu zapaljen lokal i mama i tata su nešto pričali pa smo svi sjeli u naše auto vozili se kod bake čedne u đevrske a ja volim tamo ići jer mi moja baka čedna dâ puno novca u džep da kupim razne stvari i igram se nogometa i žmurke sa drugom djecom mi smo stigli bilo je tu puno ljudi moja sestra od strica Jasna koju puno volim jer me ona uči crtati i pisati a tu je i moj i jasnin brat veljko koji mi uvijek priča zanimljive priče pokazuje mi svoje stripove kada sam se igrao penjanja po drvetu sa komšijom perom on me je stalno

štipao za obraze pa sam ja išao kući i nisam se htio igrati sa njim štipao sam ja i njega tu kod nas u selu je bilo puno ljudi u neakvim uniformama i imali su puške i moj tata je imao pušku i ja sam voljeo da je gledam a tata mi nije htjeo dati u ruke da se igram rata sa drugom djecom išao sam ulicom na igralište i počele su da padaju bombe svuda i svi su bježali a ja sam ostao sam uplašio sam se htjeo sam kod moje mame i neka žena me povukla u sklonište i ja sam tamo vidjeo moju baku i ona me zagrlila i stegla jako i ja sam je pitao gdje je moja mama kad su bombe prestale padati ja sam našao moju mamu ja i dva brata vozili smo se puno u autu mama je vozila auto a tata je ostao u selu i mama je rekla da će se i tata i svi naši vratiti bio sam spavao u kolima onda smo došli u beograd da spavamo svi kod jednog rođaka mama kaže da joj je rođak rekao da tu nije bilo mjesta da svi stanemo pa se mama uplašila onda sam se i ja uplašio i brat goran a ivan je bio beba bebe se ne plaše nego samo spavaju plaču i ne znaju pričati onda smo otišli kod drugog rođaka i tamo smo spavali pa smo se vozili u ćupriju kod naših rođaka i tamo smo spavali kod naših rođaka pa smo našli našu kuću i tamo nas je puno spavalo i naša strina ana i njena djeca moj brat milan i moja sestra milica igrali smo se svuda po kući nogometa i rata pa su nam mama i strina stalno govorile da se smirimo i da će naše tate kad dođu iz đevrsaka da nas tuku ako se ne smirimo mama me je vodila za ruku u školu blizu naše kuće ja sam bio prvi razred a moj brat drugi i voljeo sam ići u školu zato što smo učili brojati i čitati a ja sam to već znao naučila me moja sestra jasna i imao sam prijatelja veljka i veljko je bio malo stariji od mene i igrao je nogomet super davao je

puno golova pa sam i ja tako htjeo davati puno golova kao on išli smo veljko i ja u park stalno da igramo nogomet i ja sam davao golova ali ne kao on a druga djeca su me često zezala kako čudno govorim i tu je u parku bio jedan gavrilo veći od mene i jači i on me je zvao malo hrvatče i svima govorio da sam ja hrvat a ne srbini a veljko me je branio ja sam pokušavao da govorim kao svi ostali a jednom kad nije bio tu gavrilo me je počeo ružno zezati i ja sam počeo plakati i onda sam bio besan i potukao se sa njim voleo sam kad me stric dule vodio na veliki teren gdje igraju odrasli pravi fudbal pa sam i ja tamo voleo na malom delu terena igrati kada veliki ne igraju stric dule me je često vozio na biciklu po gradu a nekad me je vozio i u školu drugi stric bogdan je bio u drugom delu grada i tamo sam voleo otići i igrati sa bratom simom i sestrom zoricom žmurke i košarku brat sima je dobro igrao košarku jednom smo išli u kragujevac kod ujne dušice i mog brata petra tu sam sa petrom gledao *nindža kornjače* i *hi mena* na televiziji a vani smo trčali oko njegovih zgrada vratili smo se u beograd i tamo smo bili kod rođaka andrije u kući koja je bila velika i moj brat miloš i ja smo se u kući stalno igrali žmurke sa bakom evicom a ja nisam voleo ići u školu bio sam drugi razred imao sedam godina i tu ispred škole sam se potukao sa nešom iz odeljenja pa smo se kasnije pomirili i igrali zajedno svačega igrali smo fudbal u našoj ulici sa decom iz ulice neša i ja i lopta je upala u tuđe dvorište skočio sam da je uzmem i neka žena što je tu živela je vikala na mene i govorila da se vratim odakle sam i došao pa sam otišao kod mame ljut i rekao da neću ovde da živim da 'oću nazad u zadar a ona mi je odgovorila da ne mogu jer je tamo rat bio sam tužan

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

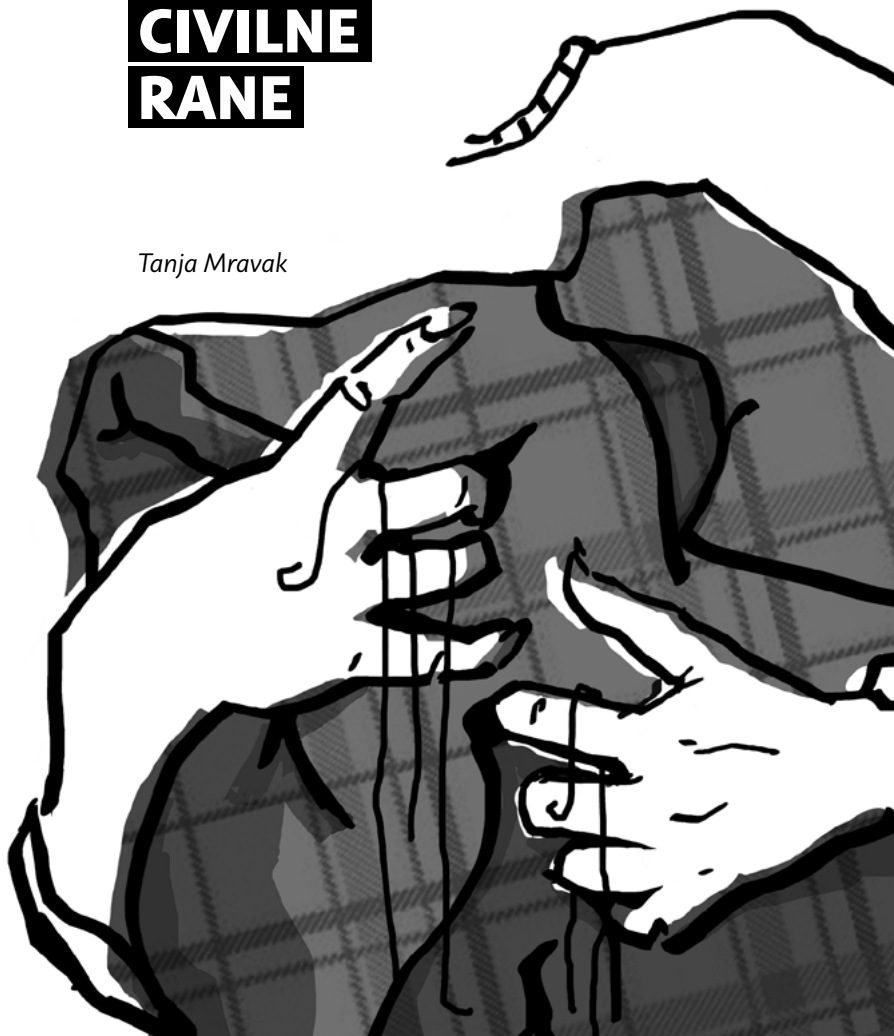
[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

NAJČEŠĆE CIVILNE RANE

Tanja Mravak

Majka je povazdan nešto iz sebe čupala. Sijede dlake s glave, crne dlake s brade, obrve je čupala i crne i sijede, pincetom od stopala do bedara, svaku dlaku, jednu po jednu. Pod nosom, pod pazuhom, na grudima. Čupala je zanoktice, uvlačila škare duboko u prostor između nokta i mesa. Kolovoz je bio, moj sedamnaesti kolovoz u životu, već sam nešto o kolovozima znala, bili su vrući, ne toliko ni vrući koliko je neka sparina, to se u kolovozu govorilo. Gledalo se ujutro prema Bosni, dižu li se kule od oblaka i hoće li po podne prijeći Cetinu pa da i nas luda sreća pogodi i zalije vrtove da vodu ne trošimo. Majka je hvatala hlada, ona, škarice, pinceta i ogledalce da nekako tu omaru prevari. Susretale smo se po dvorištu, svaka po svome hladu, naganjale sjenke kuće i stabala, gazile suhu travu i vapile za daškom vjetra.

„A Bože ima li te, daj arije, daj malo arije”, govorila je majka, al nije pogled prema nebu dizala nego je vrebala kakvu dlaku, zatezala kožu, okretala nogu, krivila glavu.

„Aha, evo te! Jesi se mislila sakrit! A nećeš, ne!”, pa bi krenula pincetom u napad, zahvatila, trznula, prinijela je očima. Svaku je dlaku, prije nego li je otpuhne s pincete na tlo,

posljednji put pogledala da slučajno nije u njoj ostao korijen. Mene je bilo sram. Nikoga oko kuće osim nas dvije nije bilo, a mene je isto bilo sram. Tuđe majke su čitale, tuđe majke su plele, tuđe su majke išle na more. Tuđe je majke taj čovjek iz civilne zaštite drugačije zatekao u to kolovoško popodne da im preda plavu kovertu. Dva su muškarca u našoj kući bila, bio je otac i bio je brat. Tih dana, kad se govorilo da neće biti rata, plave su se koverta muškarcima nosile, donosili ih ti ljudi iz civilne zaštite, predavali im važno i odlučno, skrivali se od žena i djece pa progovorili kad bi se uvjerali da ih ta nejač neće čuti. Potrčala sam pred njega, skrivajući majku od njegovog pogleda, a on pogleda još jednom na kovertu i izgovori moje ime, gledajući uokolo tko bi to mogao biti.

„Ja?!”, otrgnula sam mu je iz ruke da pročitam svoje ime, prezime i adresu.

„Ti?!”, skočila je sad i majka. „Šta ti?! Ko ste vi?”, pa uzela kovertu i vratila je čovjeku iz civilne zaštite.

A, ne, ne to je moje, to sam ja. To sam ja, državna prvakinja u natjecanju iz pružanja prve pomoći uzrasta od petnaest do osamnaest godina, to sam ja koja je u školskoj dvorani uspješno štapom od metle uklonila kabel koji je onesvijestio moju kolegicu koja još nije stasala za natjecanje, nego samo za glumiti nesvijest. To sam ja koja je i lutku do nje oživjela, pokazao se bio znak da je čovjek da bi disao, to sam ja koja je znala zabaciti glavu kako treba. Ona koja je trčala preko konferencijske sale primoštenskog hotela da uzme u kafiću leda, pošto joj je bila dodijeljena amputacija prstiju šake, ona koja je uspješno sanirala ranu od brašna i crvene boje, zaustavila krvarenje i prikupila četiri gumena prsta, ko zna s

kakve lutke otkinuta, pa ih u vrećicu s ledom ubacila i predala žiriju skupa s unesrećenim. Ja sam to, neka mi je osamnaest tek za koji dan. Ja.

„Ma šta si ti, ulazi u kuću da ti ja pokažen šta si ti. Ona će meni da je ona ona, kupatilo oprat kako triba ne zna. Da je ona ona! Ma šta si ti ti, nemoj da ti ja pokažen šta si ti!”

Čovjek iz civilne zaštite obrisao je znoj, ostavio kovertu na zidić i otišao. Zraka je bilo sve manje. Puhali smo u kući, ona i otac za kuhinjskim stolom, ja u svojoj sobi.

„Dobro je”, rekla je kad je pala noć, a zrak se pomalo počeo uvlačiti u kuću, „ponovit ćeš to šta znaš iz prve pomoći”.

Zbijene jedna uz drugu, kao u školskoj klupi, sjedile smo Sanja i ja kao što i jesmo godinama zajedno sjedile u školskoj klupi, kao što smo i na ta silna natjecanja skupa išle, podvezivale lažne udove i uklanjale lažne kablove od struje. Dali su nam traku s crvenim križem da zavežemo iznad lakta, kad zatreba, ako zatreba i torbu prve pomoći. Kad zatreba i ako zatreba, govorili su, a vjerojatno neće, najčešće su civilne rane u ratu ogrebotine, posjekotine, razderotine, amputacije, prijelomi otvoreni i zatvoreni. Nagnječenja. Vi ćete, kažu, kad zatreba i ako zatreba, a vjerojatno neće, biti raspoređeni u civilna skloništa kojih je po gradu dosta. Ali vjerojatno neće.

„Asti sto, ja dobila atomsko sklonište. Šta si ti dobila?”, pitala me Sanja.

„I ja isto, i ja isto čovječe, i ja sam isto atomsko sklonište dobila. Ludilo.”

I nitko drugi iz razreda nije dobio traku i torbu, atomsko sklonište da ne spominjemo.

„Ajme kad počne škola, bit ćemo glavne, bit ćemo face, jebate led. Mogle smo i u školu ove trake nosit, a šta, bit će i tamo potrebe. Ajme kad nas vidi Filipović! A kad nas vidi Tonkica, aaaaa, umrit će na mistu jebate led, osim ako od nas ne zatraži pomoć, ahahahahaha. Zamisli kad nas vidi Tonkica, ajmeee”. Što je koja od nas dvije rekla ne zna se ni dan danas, al nije nas vidio ni Filipović ni Tonkica pošto te godine škola nije počela. Traka i torbica stajale su na fotelji u mojoj sobi, na onom mjestu gdje je prije par mjeseci stajala školska torba, zadnji krik mode mode, gumena, crna, koja je ostavljala tragove gdje god bi je stavila, kao da sam kamion, a ne torbu, nosila u školu. Znači, zaustaviti krvarenje pritiskom na ranu ili podvezivanjem, sterilna gaza, zavoj, imobilizacija trokutom, paziti da se ne zaustavi cirkulacija u potpunosti. Ili recimo iskoristiti neke čvrste daske za imobilizaciju otvorenih i zatvorenih prijeloma, otvorene najprije tretirati kao rane. Kod sumnje na ozljedu kralježnice ne dirati ništa. Onesviještenog okrenuti na bok, izvaditi jezik. Utopliti. Ako bude i kad bude, a vjerojatno neće. A i toplo je još.

„Da ti nije palo na pamet, vraćaj se u kuću, da ti nije palo na pamet, Ivane vrati je, vrati je Ivane”, miješao se krik moje majke sa sirenom opće opasnosti, znakom da treba zavezati bijelu traku s crvenim križem iznad lakta, tako da se vidi, tako da me neprijatelj ne cilja, torbu ukoso preko ramena tako da ne ispadne u trku i pretrčati brat bratu tri stotine metara do atomskog skloništa, tamo gdje ću ja, ja, ja koja sam došla atomsko sklonište, sanirati najčešće civilne rane u ratu: ogrebotine, posjekotine, razderotine, amputacije, prijelome otvorene i zatvorene. Nagnječenja. Sanja i ja, a Tonkica nek

se misli gdje će s onim svojim sisicama. Majka je potrčala za mnom, čupajući kosu šakama. Takve rane nismo obrađivali, ništa nam o takvim civilima nisu rekli. Sirene su utihnule. Zrak je utihnuo. Topoti prema skloništima se čuli. Zatvaranje prozora. Spuštanje roletna. Netko je u skloništu mojoj majci dodao deku. Bila je ružna, vojna, pucketala je sintetika, zaudarala ustajalo. Bilo je vruće, nikome uokolo nije trebala deka. Samo je moja majka drhtala, jednom rukom stiskala rubove deke na prsima, drugom držala mene. Ja sam gledala ima li netko ogrebotine, posjekotine, razderotine, amputacije, prijelome otvorene i zatvorene. Nagnječenja. Ne mogu se ja sad baviti tobom, majko. Gledala sam gdje je Sanja, gledala sam tko mi gleda majku, tko joj je to prišao, dao čašu vode, neku tabletu, koja je to žena koja joj je pogladila kosu. I zašto ona nema crveni križ poviše lakta?

„Da su prošli Maljkovo, govore”.

„Da su oko Peruče, kažu”.

„Da su eno i do Alebića kule došli, vratio se Petar maloprije poslat dicu u Split”.

„Da su stali, kažu, ne puca se više, govore”.

Pa su oni hrabriji izašli zapaliti cigaretu, pa za njima drugi pa su se polako vraćali svojim kućama, treba večeru skuhati, treba u podrumu ležaj namjestiti, treba kakvu odjeću spremi za svaki slučaj. Sve su majke iz skloništa odvele djecu, došla je od nekud vijest da večeras više neće pucati, da pregovori, da primirje. Prije nego je odvela svoje dijete, ona žena s tabletom dala mi je cijelu kutiju.

„Vodi mamu doma, nek se sutra javi doktorici. Večeras nek popije još jednu.”

Sutradan ujutro čula sam je kako hoda po kući, kako pere zube, kako mokri, klapala je suđem, vadila džezvu, zamirisala je kava. Sve je opet bilo na svom mjestu, sve, sve, osim njenih obrva. One su, jedna po jedna dlaka, čitavu noć kapale po umivaoniku.

KUDA IDEMO

Aleksandar Novaković

TREĆI PUT BOG POMAZE.

Tako je moralo biti – rekao je njen brat Milutin, stame-
ni čovek od sedamdeset i pet, žangabenovske pojave,
vodnjikavih plavih očiju. Potapšao me po ramenu i
pokazao u pravcu rake u kojoj je ležao sanduk s telom moje
bake i dodao:

– Tako svi idemo.

Drhtao sam kao beogradski dživdžan, manje zbog lede-
ne košave koja mi je snegom punila stisnute oči a više zbog
mog prvog suočavanja sa smrću nekog meni bliskog. Otišla
je naglo, u svom malom stanu, dok je za ručak kuvala ajpren-
supu. Moždani udar, rekli su. Nije im delovala tako, govorili
su jedni. Izgubila je kćer pre pola godine – to je sigurno dotu-
klo, tvrdili su drugi. Oči su mi se, na nemilosrdnoj palilulskoj
ledini, punile suzama. Sveštenik koji je bogoslužio do malo-
čas je od mog oca uzimao novac rutinskim pokretom, laga-
nim, hitrim. Nemačke marke su završile u njegovom crnom
džepu, za koji mi se u mojoj uobrazilji, u trenu, učinilo da
dna nema. Ne znam zašto, pomislio sam da je tako. A onda
me je prenuo plotun – podmukao, jeziv. Repetiranje pušaka
– škljocanje prepoznatljivo iz ratnih filmova. Potom drugi,
treći. Na parceli, nekih dvadesetak metara od bakine, veliki

tužni skup se opraštao od čoveka za kojeg sam posle čuo da je bio general policije. Policajci koji su stajali u špaliru pored generalovog groba – trojica s leve i trojica s desne strane, nosili su svečane uniforme i delovali nekako previše elegantno, skoro kicoški u odnosu na one pozornike iz mog kraja. Skoro pa pozajmljeni iz neke američke krimi-serije. Udahnulo sam studeni vazduh i osetio zadah karbida u nozdrvama. Zapamtio sam ga dobro a godine koje će doći će me u više navrata podsetiti na njegov bazd.

– Tamo, pored pandura – rekao je mom ocu neki pripiti dalji rođak kojem sam ime zaboravio – saranili su juče onog mafijaša što je za Udbu ubijao četnike po Nemačkoj. Što ti je sudbina. Kad smo kod toga – šta ćemo s Milom?

Otac je odmahnuo glavom i počeo profesorskim glasom:
– Sad nije ni mesto ni vreme.

Milo je bio bakin drugi suprug, komunista i španski borac. U njenom testamentu je stajalo da želi da bude kremirana i sahranjena kraj njegove urne, u porodičnoj grobnici Radonjića. Ali, porodica je želela drugačije: oprostili smo se od nje ovde, jednako udaljene od urne drugog i groba prvog muža, mog dede. Otac je, dakle, popustio a moj glas – tada sam imao petnaest godina, se nije računao.

– Radonjići znaju.

– Radonjići nam sad nisu briga – odgovorio je otac – i nema ih ovde. Živane...

– Znam, znam – odgovorio je Živan, prosuo malo loze iz plastične čaše na beton i prekrstio se. Posmatrao sam ga neko vreme kako se, letvosan, klatari iznad ivice rake. Njegovo pečeno lice, zgurena leđa, krvave oči, siktav glas, pijavice

od usana – svaki gest, svaka mimika, svaka reč su odavali čoveka koji je živeo od dve stvari: tuđe rakije i nesreće. Poželeo sam da napravi polukorak i da se strovali dole. Znam da bi, da je nekom veritkalnom intervencijom baka oživela, ovaj događaj bio njena druga smrt jer bi crkla od smeha. Ona je volela crni humor.

Naš tužni skup se preselio u bakinu zgradu. Majka, otac i ja smo stigli prvi. Parkirali smo kola na vrhu brda pokrivenog čkaljem, čičkom i divljom nanom, ispred jedine zgrade u krugu od pet stotina metara. Tako je živela moja baka – skromno, sitno, povučeno, bez želje da bilo kome bude na smetnji, izolovana u petnaestospnatnom titanu – prethodnici današnjeg velikog naselja. Lift nije radio pa smo krenuli da se lagano penjemo, s cegerima punim alkohola i koljiva, do petog sprata. Na trećem smo, na vratima stana na kraju hodnika, ugledali veliko, auto-sprejem ispisano slovo *U*.

– Šta je ovo? – uplašeno je prošaptala majka.

– To je... to su bili Marinovići.

– Pa, gde su sada?

– Vratili su se u Zadar.

– Znao si ih?

Otac je kratko klimnuo glavom i pokazao prema stepenicama. Nastavili smo da glavinjamo. Ubrzo se u jednoiposobni bakin stan nakrcalo desetak ožalošćenih. Živan je nizao čašicu za čašicom i s vremena na vreme mi upućivao prekorne poglede komentarišući:

– Popij sine, popij za dušu. Red je. Valja se.

– Popiće, popiće – odgovarao je otac sipajući alkohol u redove čašica poređanih na stolu pokrivenom kariranim, crve-

no-belim stolnjakom kakav je krasio mnoga domaćinstva i kafane moje tadašnje domovine.

– Ne možeš ga držati u vitrini, profesore – komentarisao je Živan.

– I ne nameravam. Još jednu?

– Treći put bog pomaže.

– Treći u poslednjih deset minuta – promrmljala je bakina komšinica Cica.

– Tako je moralo biti – rekao je Milutin i potapšao me po ramenu. Blago pripit, seo je pored mene i dodao mi čašicu šljivovice:

– Hajde, nije strašno.

Moj otac je prevrnuo očima ali nije rekao apsolutno ništa. Majka se pravila da ne vidi i, sa Canom, pripremala kafu u velikim džezvama.

– Pravi jaču – rekla joj je Cana sa slabašnim smeškom – mnogima ovde treba otrežnjenje. Moja majka, kao i otac, uvek sklona izbegavanju konflikta, stavila je kažiprst na usta ali je Cana nastavila:

– Ma, šta imam da ćutim. Nije ni čudo što je bežala od takvih...

Milutin reče skoro pa veselim glasom:

– Popij to!

Cugnoo sam i, u trenu, sva ona džibra i gorčina su mi zai-grali u grlu. Stomak mi je bio prazan i zažaren brljom. Loša kombinacija.

– Moja sestra, da ode, a da se ne javi... – krenu Milutin pa se zamisli – čudno je to.

– Znaš šta je čudno? – umeša se Živan privlačeći stolicu.

– Šta?

– Čudno mi je to što Sloba nije ovu opozicionu bageru pokupio i strpao u zatvor čim je pobedio na izborima. Eeeeej, četiri miliona glasova. A onaj klošar bradati ni osamsto 'iljada. Slušaj ti mene – samo Sloba može da spasi Jugoslaviju! Samo on!

– Slažem se!

Iz klozeta je neko zapevao *Oj, vojvodo, Sinđeliću*. Popio sam ostatak rakije.

Složilo mi se u trenutku. Počeo sam da kašljem. Milutin me grunuo po leđima. Želudačna kiselina mi je jurnula kroz jednjak, a zatim se brzo povukla nazad.

– 'Oćeš još jednu? Za dušu moje... E, seko, seko...

Ovaj gromadni čovek se, u trenu, iz nutkača rakije pretvorio u povijenog starca koji rida. Živan ga je zagrlio i poljubio u pročelavo teme.

– Moraš da budeš jak, slušaj, Milenko, ovaj Milutine, ti moraš da budeš jak.

– E, pa stvarno, živela Srbija! – teatralno je povikala Cica i bacila krpu u sudoperu punu posuđa – ko je ovde bacio pikavce?

– Ja... ja sam davno presto da pušim – vajkao se Živan.

– I našao novu zanimaciju – doviknuo je neko iz predsoblja praćen smehom nekoliko rođaka. Velimir, mamin teča, odlučio je da spase stvar tako što je upalio stari El Niš televizor pokriven šustiklom.

– Tišina! Sad ide specijalna emisija.

Odjednom su svi zamukli. Spiker je, toržestvenim glasom, najavio snimak koji je tajno napravila vojna obavestajna služba JNA. Zurili smo svi u prizor na ekranu: u maloj sobi, ne

većoj od one u kojoj smo bili okupljeni, sedeo je, snimljen u crno-belom tehničkom, general Martin Špegelj, čovek umornog lica i velikog otečenog nosa. Svoju nameru da sa dobrovoljcima zauzme kasarne JNA u Hrvatskoj je objašnjavao ravnim, pomalo podrugljivim tonom, kao da pripoveda kafanski vic. Pored generala su sedeli brkajlija i još jedan koji je izgledao kao šaner Pane, tehnika iz mog kraja, ljigava spodoba masne kose. Rakija, kisela voda, karirani stolnjak, prostorija koja se davi u dimu:

– Šleperi su stigli... Oni su pet kilometara do tamo... Mađar je možda propjevao, pička mu materina... A kad se da znak, da se šiša, metak u stomak, na pragu porodičnom... Oficire, bez milosti, pobiti, vojarne zauzeti...

Živan je demonstrativno ustao, progutao još jednu rakiju i počeo da se svađa s televizorom:

– Špegelju, ustašo, majku ti jebem! Pa, ima da te nađem da pobegneš na... na... na... Madagaskar!

Otac i majka pokušale da ga umire ali je on nastavio da vergla:

– Znaš šta ću sad da uradim? Ima da ti sravnim Hrvatsku do Sljemena. Pa, neće ostati kamen na kamenu! Ti ćeš mene u jamu? Pa, prvo ću ja tebe na roštilj, pizda ti materina ona svinjska! Ti ćeš mene... Na pragu porodičnom, serem ti se na prag porodični!

Tu je potegao još jednu, čisto da povрати kuraž.

– A onda ću za kraj da ti spalim i Zagreb i onaj Kumrovec gde ti leži ćopavi Broz...

– Broz je u Beogradu, u Kući cveća – ubacio se Milutin.

– Još bolje! Sad idem da ga macolom!

Bilo je potrebno četvoro ljudi, uključujući Velimira, da ga obuzdaju. Nisu mogli da ga izbace ali su ga čušnjali u drugu sobu, na bakin krevet, gde je ubrzo zaspao. Meni je u glavi počelo da bubnji, detonira, štekće, brekće kao motor tenka. Mešali su se glasovi ožalošćenih:

- Treba ih sve pohapsiti!
- Treba ih sve pobiti!
- Ima i dobrih ljudi među Hrvatima.
- Ima? A gde su?
- Bolje mi njih nego oni nas.
- Ama, ljudi, Špegelj nije Hrvatska.
- Seti se četres prve kad su nas u jame.
- Bečki konjušari se razmiledli kao bubašvabe! Treba nama deratizacija, vidim ja!

Svi su uleteli u raspravu kao u živo blato i niko nije primećio kad sam ustao, pogleda fiksiranog za televizor i promenio kanal. Na ekranu je, pored prozora, stajao zamišljeni tamnokosi čovek okruglog, setnog lica i posmatrao sneg koji je osvajao njegovu viktorijsku ulicu dok je iz ofa mukli, napaćeni glas govorio, praćen kadrovima dalekog ostrva :

Da, novine su bile u pravu: sneg je bio general Irske. Padao je na buntovne talase reke Šenon, na centralnu visoravan, na strme litice Moherna, na uklete močvare na jugu, vejao je na grob u kojem je ležao Majkl Fjuri, na žive i na mrtve.

UBADAČI

Branimir Perić

Ubo me je iznenada, podmuklo, onako kako samo on to može da učini. Stvorio mi se iza leđa, izniknuo iz blata i ubo, nečujno, prefrigano kao kojot, ubo me je onim tupim kuhinjskim nožem iz *Studentskog parka*. Ili sam to možda ja njega ubo? Ne znam. Glavno da mi ga je zabo naglo, pravo među rebra, tako spretno, da sam zastao zapanjen tolikim njegovim iskustvom sa tim, naizgled, neoštrim priborom za jelo.

Začudo, nisam osetio bol, ta bol, ako je i nastala, nije uspešla da se izvije i urlikne od opšte boli, jer bolelo me je čitavo telo, izmrcvareno gacanjem po blatu kome se nije video kraj.

Koračam tako (ako se to uopšte može zvati koračanjem), propadam kroz lepljivu smesu, s mukom izvlačim noge. Kiša se obrušila odozgo, misliš kapi se utrkuju, sportisti da su, pljušte po meni i zemlji, trče, poskakuju, odbijaju se od šinjela i strmoglavljuju u kaljugu pod nogama. Sav sam mokar, ali kao da to ne osećam, kao da mi ne remete misli ti mlazevi vode što mi se kotrljaju niz lice, izazivaju u kostima jezuz i golicaju poput suza, nesnosno, kao muva kad šeta po usnama, nagone me da podignem ruku, da ih otreem nervoznim trzajem dlana. Sve se slilo u jezivu muziku plača kiše.

Često se mi tako bodemo. Gacam ja po blatu i, kao idem napred, a on, rađa se iz njega, iznenadno; taman da ga primetim, a već mi je zario nož. Ili sam to možda ja iskočio iz blata, a on koračao po njemu – nikada ne uspevam da oćenim. Ako i osetim bol, sve mi se čini da to mene nije zabolelo, da ja to, jednostavno, osećam za njega – njega boli, a ja osećam.

Čim bi me ubo, brzo bi se rasplinuo i stapao sa kaljugom i kišom. Uvek pokušam da ga uhvatim i uvek mi nekako izmakne iz ruku. Gotovo ga ščepam, a on procuri kroz prste kao smrskano jaje, lagano, ljigavo, prvo balance pa žumance, ode ili do zemlje, ili odskoči u stranu i pobegne na neko brdo i odozgo mi se cereka. Psujem ga i vičem, govorim najgore i najcrnje psovke koje mi padaju na pamet, prosto ne mogu da se suzdržim. Njega to još više podstiče, cereka se kao lud, skače po brdu, plazi mi se i pokazuje lakat.

Onda se pojavljuju oni, dole iz šume čiji se obrisi jedva naziru kroz debelu ponjavu kiše. Koračaju nečujno jedan iza drugog, beskrajna kolona njega i mene, kao scena iz sna. Ničemu se više ne čudim. Hodamo u koloni, red on, red ja, sve sami on i ja. Korača kolona duga, dugo, otegnuto, a mi je gledamo. Neobično je jedino što nad njima sunce, a nad nama kiša. Penju se uz kosu susednog brda, opasani teškim redenicima i vojničkim kaiševima. Na glavama im kape, ili šubare, ili pitaj boga šta je, sa neakvim oznakama, grbovima, i ko zna čime još ne. Vidim im puške i karabine, a za pojasom bombe i duge koljačke noževe, krvave.

Sve se odigrava kao na filmu, ponavlja se neprestano kao beskrajna traka, kao stara ploča na pokvarenom gramofonu.

Svako od njih, ili nas, ili kako već hoćete, vadi nož i ubada onog ispred sebe. Uvis šikne gusti mlaz krvi i prska ubadačovo lice. To sve traje trenutak, dok kolona i dalje nemo korača kao da se u njoj ništa ne dešava. Odmah potom doleti roj debelih muva, srebrnastoplavih, zlatastozelenih i crnih (kako li samo osete mršu?), popadaju po leđima ubodenih i stanu svojim sisaljkaama od lepljivog jezika da isušuju obođe otvorenih rupa. Liptanje krvi prestane, a na užarenom suncu rane se naglo crvljaju. Dobro vidim odavde, jer i nad nama je u međuvremenu granulo sunce: gamižu crvi, beli i ogromni, uvlače se u rane, izlaze i šetaju okolo kao na paradi. Nakon toga ubadači nanovo potežu kame, ali ovoga puta ne sa namerom da bodu. Njihovim oštrim vrhovima, da ne veruješ, počinju da trebe te puzave ljigavce iz rana, a one, oslobođene odvratne gmizavosti, brzo zarašćuju. I još čestito nisu ni zarasle, ponovo sevnu noževi, blještavi, hitri, nova krv brizne uvis i, eto opet rana, opet crva, opet na paradi. A kolona korača, nezainteresovano, lenjo, bez zaustavljanja. Hodamo on i ja, jedan iza drugog, rekao bi neko da se ne poznajemo.

Svašta, pomislih kad je i zadnji od njih zašao iza brda. Kao da joj je to bio znak, kiša nad nama zaigra svoj novi sablasni ples aveti, dosadna ona, dosadno blato i dosadan ja, zamišljen, a bez misli, toliko udubljen u bezmisao, zamalo da mi promakne prelet jata preko neba.

Lepo jato imam, sve ptica do ptice, jedna lepša od druge, slobodno lepršaju visinama, ništa ih ne sputava, kiša ponajmanje. Ponosim se ja sa svojim jatom. A kako i ne bih. Popnem se na brdo da mu budem bliži i gledam. Vidim trepet

krila, kraljevi oblaka, vidim perje, belasanje trbuha. Kao da i sam osećam vetar što oko njih huji ne mogu a da mi u duši ne zaigra, da li od radosti, ili od visine. Jer dole jedva se vidi neki mokri lug, a gore lepo se vide moji golubovi; dole kiša pljušti, gore šume krila; dole sablasti šipražja, gore sjaj sunčanog neba; dole... oh, opet on iz blata! Ili sam možda ja iz njega? Sa ove visine ne vidim dobro, ali vidim dovoljno: u ruci mu sačmarica, nategnuta, mušica na nišanu. Ta neće valjda!?... Ipak hoće... O, ne, ne, ne!... Skačem s drveta, padam na glavu, zabadam se u blato do pojasa, samo mi noge vire, mlataraju besomučno, seku vazduh kao neke džinovske makaze...

Kad sam se iščupao iz zemljane kaše, bilo je već kasno. Od njega ni traga. Video sam olovne golubove kako se strmoglavljaju i glinene vojnike kako ih nemo pozdravljaju. Ili su to bili glineni golubovi, a olovni vojnici? Ne znam. Tek, pošao sam da sa druge strane šume pokupim moje mrtvo jato. Ili se to nanovo pojavio on i odgacao umesto mene? Opet ne znam. Sve mi se pomutilo od tuge ili jada, od bola koji ne osećam, ili bola koji osećam umesto onog koga boli.

Neko od nas dvojice se uskoro vratio. Kiša je prestala. Izašao je iz šume prozirnih očiju, ukočenih. Gegao se. Mogao sam lepo da ga vidim. O ramenu je imao torbu, onu braon, kožnu, komesarsku torbu. Ispod njenog poklopca je nešto virilo, pružalo se naviše i završavalo u njegovim ustima. Setio sam se šta to može da bude, nije bilo teško pogoditi. Znao sam da je to utroba. Znao sam da su to creva mojih glinenih golubova. Znao sam i to da je on tifusar. Preko glave je nosio sivo, konjsko, i od skorašnje kiše još mokro ćebe. Grickao je crevo, dugo ga glodao. Kao kad se jede pečenica pa naiđeš na

žilu i zainatiš se, pregrišćeš je makar se udavio. Žvakao je sa začuđujućom mirnoćom, sa upornošću ludaka. Kad bi osetio fekalije u ustima, jednostavno bi sklopio oko špagete palac i kaži-prst i uvežbanim pokretom odgurnuo izmet, ili šta je već to bilo, niz crevo nazad u torbu.

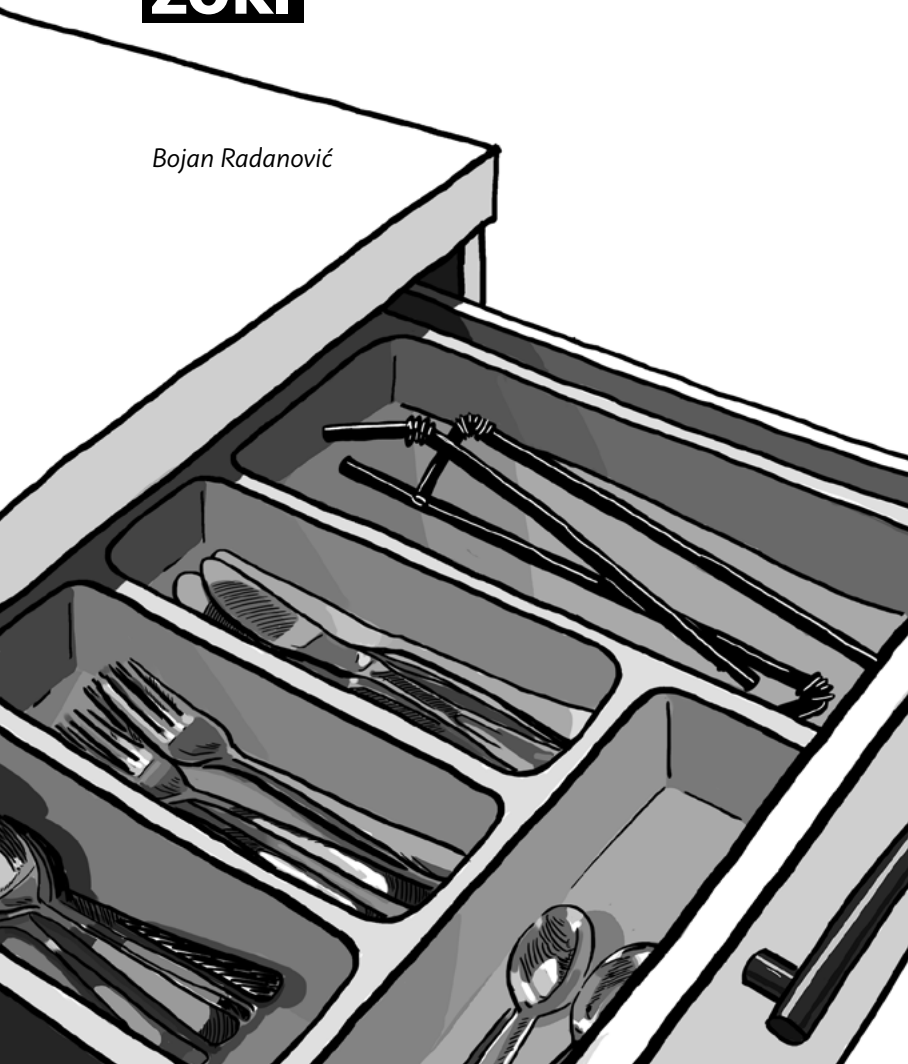
Nisam mogao više da izdržim. Smučilo mi se. Kao da se čovek susreće sa utvarama koje se lomataju svetom i po njemu gamižu nesvesne sebe i svoje okoline. Zažmurio sam i tapkajući poput slepca, nasumice krenuo niz brdo. Nekim šestim čulom osećao sam da je to pravi put. Ako sam uopšte šesto čulo i imao.

Usledilo je novo gacanje po kaljuzi, bezglavo propadanje i izvlačenje mokrih nogu na kojima je bilo više blata nego skupa i kostiju i mesa. Moje šljapkanje, kaljugasto, gusto i vodeno, slilo se sa cmizdravim oblacima u otegnuto praćakanje zvukova, suviše monotono da bi i na trenutak moglo da uznemiri čoveka, suviše dosadno da bi ga dovelo u neko drugačije stanje od pospanosti bez misli.

I ko zna dokle bih tako išao u netrag da se ponovo nije pojavio on. Nanovo me je ubo, iznenada, podmuklo, onako kako samo on to može da učini. Stvorio mi se iza leđa, izniknuo iz blata, i ubo, nečujno, prefrigano kao kojot, ubo me je onim tupim kuhinjskim nožem iz *Studentskog parka*. Ili sam možda ja njega ubo? Ne znam. Ne znam ko je od nas dvoje on, ko sam ja, a još manje znam ko smo to mi?

ZOKI

Bojan Radanović

Zoki je poginuo dva dana prije dočeka Nove '92. Granata je pala na ugao parka u centru grada. Rasula se među stablima. Manji geler prošvercao se do Zokijevog mini morrisa koji je taman prolazio kroz raskrižje. Jedina rupa nalazila se uz kvaku na vozačevim vratima. Veličine lješnjaka. Rana je bila tik do lijevog pazuha. Dobio je ravno u srce. Vozio je neke konzerve i dva velika pladnja svinjskog pečenja. Moja mu je mama složila kolače na tacnu. Dan prije. Mi, naravno, Božić nismo slavili. Ona je govorila kako samo ne želi da joj djeca zaviruju u tuđi tanjur. Bilo je i nekoliko šteka sarajevskog marlbora.

Moglo ga se još naći po samoposlugama. Govorio je: *Idem dečkima na liniju*. Nekolicinu je znao iz osnovne škole. Radi poštede, pred njima se osjećao dužan. Njega nisu dizali zbog tog staklenog oka. Dvojica pripitih Zagrepčana, mlađih dobrovoljaca, psovali su ga i prijetili mu. Ispočetka, dok je dolazio. Zbog imena, mislili su da je Srbin.

Kroz život je i sam zaboravio kako je, u stvari, Zorislav. Svi su ga ionako zvali, Zoki. Njegov susjed, Lazić, zaprijetio im je kako će obojicu ispaliti iz haubice. *Direkt među četnike! Pa se tamo kurčite!* Otad su prestali. Lazić nije bio nešto visok

niti debeo. Jednostavno je djelovao krupno. Kao da je za dva do tri broja uvećan. Obožavao je ubacivati granate u njihovu sto dvadeseticu. *Ajde da napunimo Snašu.* Molio sam Zokija da mi donese jednu čahuru. *Jebo te Isus, šta će ti to?!* Stalno je psovao Isusa.

Odmalena je išao u crkvu. Ne često. Samo kad mu dođe. U zadnje vrijeme ne ide. Rijetki su trenuci kad tamo može biti nasamo. A to mu onda nije to. Kasnije sam ga žicao da mi donese ispucanu zolju. *Nemoj da te ja zveknem u tu krvnu žilu!* Zezao me stalno za taj izraz. Na moj osmi rođendan, s društvom iz ulice, gledao sam *U zmajevom gnijezdu*. Prepričavao sam poslije toga Zokiju kako je Bruce Lee ubio Hana kad ga je pogodio u *krvnu žilu*. Kad su nam nedavno došli u pretres, djedu Vladi, očuhovom ocu, uzeli su stari pištolj. To mu je jedino ostalo od brata koji je poginuo u partizanima. Muzejski primjerak revolvera, van svake funkcije. Znao je Zoki da zolja, makar i ispucana, nikako nije pametna igračka za mene. Donio mi je kapu sa šiltom. Maskirnu, s metalnom šahovnicom. Imala je isti navoj kao ujakova stakleno-metalna crvena petokraka koju sam našao u njegovoj ladici prije koju godinu. Stajala je tamo još od povratka s vojnog roka. Ako gardisti opet budu dolazili, bolje je da nađu kapu s hrvatskim grbom. Mama je neutješno plakala cijelo popodne. Bio joj je puno više od kolege s posla. Brat kojeg je za tu ulogu odabrala. U malom dućanu elektroopreme, u kojem su radili, Zoki je improvizirao malu kuhinju, uz prolaz prema skladištu. Kad nema kupaca, mama je kuhala. Na ručak im je često svraćao direktor poduzeća u sklopu kojeg je bio dućan. *Direktore, 'očete vina?* Ovaj je uzvratio kako mu se ništa ne

pije. Gledajući u etiketu boce, Zoki mu naglasi: *Al' to vam je suho vino*. Mama, direktor i poslovođa Štefo, prvo su se pogledali. Graknuli su u smijeh dok je Zoki gledao ledeno ozbiljan. Očuh i ja sjedili smo za starim stolom na dvorištu, ispred ulaza u podrum. Ako opet zapuca. Šutjeli smo obojica. On je ponekad samo pogledao prema unutra, kad bi mama glasnije zajecala. Znao je da joj sad ne treba prilaziti. Buljio sam u mrežasti metalni poklopac šahtice u koju se inače slijevala kišnica iz oluka. S obje ruke savijao sam plastičnu slamku. Prvi put sam takve slamke vidio prije dvije i pol godine kad me Zoki odveo u birtiju. Pio je tuborg, a ja coca-colu. S ledom. Bila je žega vani. Čudio sam se novim slamkama koje imaju taj *harmonika-vrat* kako bi se mogle savijati. Zoki je konobaru rekao da mi donese još par komada. Požurili smo jer dućan u kojem rade, subotom se zatvarao u pola dva. Mama je sigurno već zaključila blagajnu i čekala.

Spustili smo oba prozora na miniju. Zoki je imao original kasetu Bruce Springsteena. Tad sam bio zaljubljen u Michelle Phillips iz *Mamas & Papas*. Rekao je da nam iz pretinca izvadim sunčane naočale. Uzeo sam si one koje imaju stakla poput ogledala s vanjske strane. Držao sam snop slamki u rukama. Pazio sam da mi se ne raspu. Neke su se malo spljoštile. Sviralo je *Glory days*. Svaki put kad kupimo colu, pijem s takvom slamkom. Poslije je operem i spremim u ladicu s escajgom. Za drugi put. Ostale su mi, možda, još tri. Tacnu s kolačima mama je prekrila aluminijskom folijom. Nije ih ostalo puno i sve ih je dala Zokiju da ponese. Svejedno nam pravi još jednu turu za Novu godinu. *Ma nosim ovo sve sutra dečkima na liniju*. Odložio je tacnu na zadnji sic kod plad-

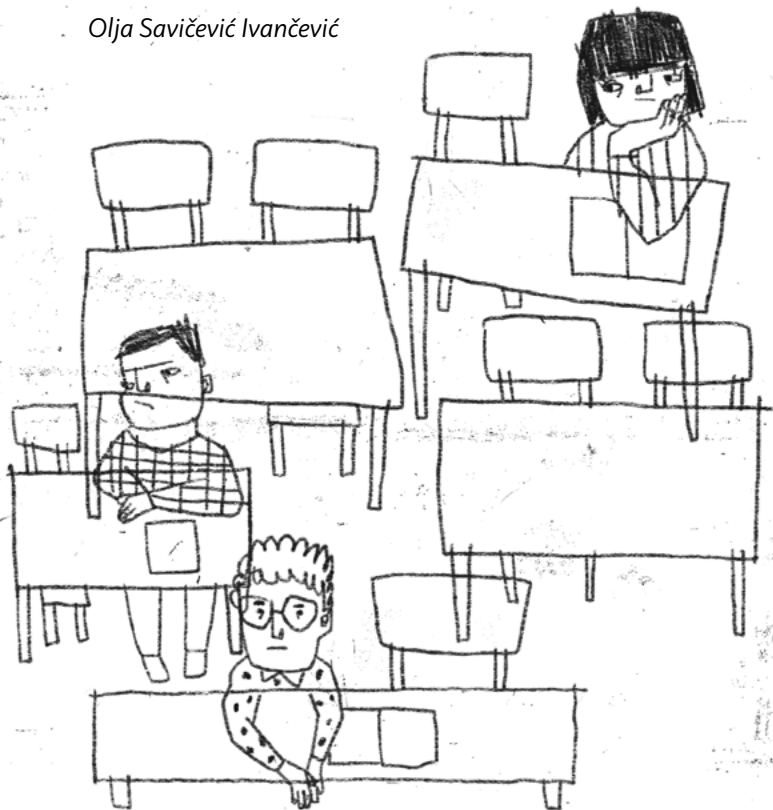
njeva. *Pazi! Vidiš da fjuče i gruva, malo-malo.* Gledala ga je kiselim izrazom lica.

Ma, ako na njoj piše Zoki... Nasmiješio se i slegnuo ramenima te zalupio vrata auta. Mama je stajala i gledala za njim. Malo se gegala u mjestu kao da je tjera na WC. Mini morris je nestao niz našu strmu ulicu.

GORKIH ŠESNAEST

Olja Savičević Ivančević

Gdje su nestali skijaši na vodi, pitala se Marija, Marijola onih dana kad se, sasvim iznenada, pojavio rođak Nikša s velikom adidas torbom. Već neko vrijeme nisu se čuli s Bosancima, rat je pokidao žice. Katkad u tri navečer zazvonio bi telefon i svi bi jurili skalama iz spavaćih soba u kuhinju na katu, gdje se nalazio telefon. Ludo, žice su krčale, a ponekad bi se, u sitne sate, iz slušalice mogle čuti šutnje i prijetnje, općenito, bilo je to vrijeme jezivih telefonskih poziva u Marijinoj kući koje su s vremenom ipak preuzeli anonimni i nešto hrabriji pozivi zainteresiranih momaka. Barem se tako Marija sjeća.

Rođak Nikša je došao na ljetovanje, dok se situacija malo ne smiri, i nikad se više nije vratio u Travnik. U njegov stan je, saznalo se kasnije, uselila jedna muslimanska obitelj. Hamza, Nikšin najbolji drug, uspio je dobiti televizor i liniju i prebaciti ih u Hrvatsku. Ali i to je bilo kasnije, dobro nakon što je Nikša od turista postao dezertjer, a od dezertjera izbjeglica, a Hamza konobar na Hvaru.

Gdje su nestali skijaši na vodi? Pitao je i Nikša, čim je došao. I on je, kao i Marija, primijetio da nema crvenih ni žutih sportskih glisera koji ih vuku morem, a ni surfera, tih

nedostižnih frajera isprva nije bilo, iako je ljeto, eto, već zaga-zilo u srpanj i Marija se riješila popravnog iz matematike. Okolo je poludio rat, njen svijet se suzio na jedan mali obalni otok mira, sve manji, sve brojniji smrtima.

Nije bilo stranaca, a nije bilo ni *lazara* iz srpskih odmarališta. Tvornice u zaljevu su hukale i dimile, zagađeno more je često bilo gusto i neprozirno, i u mjesto su ljeti uglavnom dolazila samo ta djeca, *lazari*, preko Crvenog križa i nešto radnika pošte i željeznice koji su ovdje također imali svoja odmarališta.

Ipak, Marija voli ta ljeta u zaljevu: imali su i svoje skijaše na vodi, svoje surfere, plivačice s valovima u kosi, Talijane i Holandanke, plesnjak hotela Palace s bendom koji je svirao strane hitove, imali su plivačkog barda koji bi svako ljeto sko-čio s mula i preplivao pola Jadrana, turistkinje u toplesu na svakoj plaži, onaj paketić luksuza kakav nosi obala i turizam. Preko noći to je nestalo, ljeto se zaustavilo i kad vrijeme pono-vo krene, predosjećala je, doći će da bi na njih bacalo bombe.

Tog slatkog tjeskobnog srpnja, upoznala je samoću – zatim se pojavio rođak Nikša sa svojim presnimljenim kasetama bendova iz bivšeg života, sklekovima i uezima, pričama o osvajanju žena i šminkerskim majicama na rige koje je zvao štrafte. Iz Travnika je ponio bilježnicu s pjesmama svog prijatelja Hamze. Bile su to pjesme u rimi o djevojkama u koje je Hamza bio zaljubljen – preko stotinu imena od kojih su se neka ponavljala. Marijola je ovu zbirku travničkog kavalira, koja je spajala erotiku, patetiku i humor, čitala s određenim zaprepaštenjem, ali zabavljena. Sve ih je Hamza volio, te dje-vojke, svih sto i nešto. Ludo!

Cure s kojima se tada družila, Lela i Alenka, kupale su se na žalu u Novom, s nekom braćom, momcima koji su im se sviđali iako Marija nikako nije shvaćala zašto se takvim cura ma sviđaju takvi bezveznjaci, ludo. Brankica i njena sestra Zorica kao da su u zemlju propale, uzalud je pokušavala saznati nešto o njima. Marijina sestra Tonka, s klapom bivših osmašicama, prolazila je kroz darkersku fazu nekupanja i svakodnevnog napušavanja. Ponekad bi njena klapa kreda blijedih cura u crnoj odjeći sišla do stola u hladovini na plaži *Vesely*, igrale bi karte, jamb ili ni to. Naprosto, bile su prekul za život. Tonka je stariju sestru gledala s prezirom, uvijek joj je išla na živce zbog svog štreberskog entuzijazma i sklonosti moraliziranju, također bojala se da će prijaviti ocu da puši travu, iako Marija to nikad nije učinila.

U to je vrijeme Marijola bila kratko zaljubljena u neku curu koja je vozila motor i na Bačvicama prodavala sladoled i koju su svi zvali Paša, ali kako je više zbog popravnog iz matematike, a manje zbog priča o snajperistima, dobila zabranu odlaska u Split, nije joj preostalo ništa drugo nego da svaki dan obuče drugi kupaći, preko ramena objesi šugaman, nabije šešir, uzme Šolohova, Nabokova, Cvetajevu ili Turgenjeva, tko je već bio na redu i čita ispod bora.

Izabrala je plažu *Vesely*, na kojoj se prije rijetko kupala. Jednom je prilikom uočila da tamo momci u plićaku prave ljudsku piramidu, što ju je oborilo s nogu i nadala se da će bar jednom ponoviti to čudo ljepote, spretnosti i vretenastih udova. Pa nije se prevarila!

Čim bi se skupilo dovoljno mladića, penjali bi se jedan drugom na ramena kao gimnastičari, a kasnije bi izvodili para-

du skokova u plićaku ili s mulića, ludo. Gledala ih je između rečenica, preko hrpta, gutajući očima to sretno klupko i upijala slane kapi na osunčanoj koži njihovih ramena i trbuha, a zatim bi i sama prošetala do vrha mula i skočila svoj omiljeni skok: polusalto, vratila se na plažu i zavezala turban. Ali plaža nije bila impresionirana.

Tog ljeta upoznala je samoću i zavoljela je toliko da više bez nje nije mogla – međutim to nije bilo jedino što je upoznala. Prošle zime je pokušala osjetiti nešto u dugotrajnim poljupcima koje je iskušavala s nekim dječacima i osjetila je da se ponekad gubi u uzbuđenju i vrtoglavici, da je napušta svijest o mesnatom jeziku, zubima, slini i tek iznikloj bradi koja je grebe po licu i usnama, da joj je na trenutke čak i lijepo. Jedan od njih, Gitarista, rekao je: Puno si mi draga, Marija, ali loše se ljubiš. Moraš se naučiti ljubit.

To je Marijolu ujelo za srce.

Nije se baš voljela ljubiti, ali je iz nekog razloga bila ponosna na svoju tehniku koja se sastojala od imitacije dramatičnih holivudskih poljubaca i nedovoljno raširenih usta. To da poljupcima doda išta osim dodirivanja golih leđa ispod majice, nije dolazilo u obzir. Čudila se zašto je nakon dva mjeseca fanatične zaljubljenosti ostavljaju, a shvatila je tek kasnije. Bilo je sasvim dovoljno djevojaka voljnih dati ili ponuditi nešto više od usana i maženja leđa, konkretniju ljubav. Mariji takvo što nije palo na pamet, nije se ni sjetila, a kamoli da je privlačilo.

Ali to ljeto, ležeći mokra od mora na ručniku na plaži Vesely do mišićavog rođaka Nikše koji se nije odvajao od vokmena, dizala je glavu s Bulgakova i Harmsa i smućena svjetlošću

vraćala se među njihove gipke rečenice, pa onda opet među gipka tijela mladića nešto starijih od nje, koji su se to ljeto kupali na plaži Vesely. Bili su zgodni i stvarni i bilo je toliko nevjerovatno da se tako lijepi, a sigurno i zanimljivi i pametni mladići, kupaju baš na ovoj plaži na kojoj je i ona. Ludo!

Primijetili su da ih promatra – vjerojatno – jer bi joj tu i tamo neki od njih uputio pogled, ali samo nakratko, odmah bi usmjerili pažnju na nešto drugo i nastavili živjeti svoj fenomenalan život ljepotana.

Dvojica su joj posebno privukla pažnju. Jedan je bio dovoljno drzak da kratko prokomentira njene knjige kad je prošetala do aparata sa sladoledom, taj nije bio toliko lijep, ali bio je, nesumnjivo, najzanimljiviji muškarac kojeg je do tad vidjela. Drugi je bio prva osoba za koju je Marija pomislila da je sigurno on ono što zovu „privlačan muškarac”. Sve na nje-mu je bilo lijepo i u redu, lice, tijelo, čak i nožni prsti. Dragan i Marko, čula je njihova imena i zapisala ih svojim najurednijim rukopisom, ponekad otvarala blok i zurila u njih, u slova.

Obojica će postati njeni ljubavnici u različitim vremenima, u godinama koje dolaze. Ali tog prvog ljeta, kad se tajno zaljubila u obojicu, nisu se ni upoznali.

Krajem kolovoza sreća je Lelu i Alenku koje su joj rekly da neki surferi iz Novog dolaze surfati poviše plaže Vesely zbog nje.

Zbog koga? Zbog mene? Ludo! Tko bi zbog mene dolazio surfati?

Bilo je to otkriće, čudesno i strašno.

Da, rekly su, sviđaš im se, sad trenutno imaju pik na tebe, gledaju te dalekozorom s mora, ali pripazi, Marijola, oni su

ženskaroški, ispitivali su nas o tebi, ali šta je to, priča se da imaš nekog momka, nekog razvijenog, sve su cure na plaži Vesely ljubomorne.

Nikšu, mislite? Nikša mi je rođak! Recite im to, da ne moraju bit ljubomorne. Za krepat!

Otrčala je na plažu, sama, u bikiniju, vijući iz srca parolu: N i k š a m i j e s a m o r o đ a k! Ali nije bilo nikoga da je vidi. Dragan je otišao na fakultet, a Marko u rat. Na plaži su ostale pretile gospođe koje su se, s plimom i osekom, valjuškale šljunkom.

Pod slamnatim šeširom, Marija je djelomično ispunila svoj plan da pročita ruske klasike i da se zaljubi. Alenki je bilo gore, roditelji su je zvali u Frankfurt, oni se nisu planirali vraćati u Hrvatsku dok rat ne prođe. Kad bi to moglo bit? Sjedile su u Marijinoj sobi, listale *Erotiku*, pušile i pričale. Jedino dobro u *Erotici* su stripovi i oglasi, zaključile su. U Alenkinoj kući svi su se pozdravljali s hvaljen Isus, ali Alenka je znala da Isus nema ništa protiv dobrog seksa.

Pušile su neki stari lord, zaboravljen u ladici Alenkine mame, i planirale proslavu Marijinog sedamnaestog rođendana:

Pitala me Mihaela Drlje zašto se s tobom družim, rekla je odjednom Alenka, i otpuhnula dim povrh erotskih oglasa.

Zašto se družiš s Marijolom, ona je Crnogorka. Crnogorci su ista govna ka Srbi.

Marija je osjetila kako joj crvenilo pali obraze, čelo i uši. Uši su joj gorjele.

Zamisli glupače Mihaele Drlje. Ko je ta glupača da govori ko san ja? Uvik mi je išla na nerve. Viknula je Marija. Neka malo pogleda svoje prezime!

I ja kažen, rekla je kratko Alenka. Dakle, plan!

Plan je bio sjajan, ali proslava sedamnaestog rođendana nije održana, baš taj dan, na kraju ljeta, počele su padati granate s neba i mora. Ovo je ludo, rekla je Marija. Svi su poznavali oba glavna koji su ih granatirali, jedan je neko vrijeme bio njihov susjed, a drugi se prezivao kao Marijolina mater i bio je iz njenog sela. Kolike su šanse da ti se to u životu desi na sedamnaesti rođendan? Da te bombardiraju očevi tvojih frendova? Ako ovo ikad napišem, mislila je, ljudi mi neće vjerovati.

Na odgođenom početku školske godine, mjesto u klupi pokraj Marijole bilo je prazno: Alenka je zapela u Frankfurtu i pisala da će pobjeći roditeljima i prijaviti se u rat.

Te se godine nekoliko prijatelja nije vratilo u školske klupe, dugo se naklapalo što je s njima, prevladalo je mišljenje kako je sve to prolazno i da će se vratiti Gitarist, Brankica i Zorica... Ali nisu, nikada, baš nikada.

Jedna profesorica iz Tehničke bijesno je ušla u neki razred i pitala: Ima li ovdje Srba?

To su svi prepričavali po hodniku i učionicama, smijali se i govorili o tome kolika je legenda ta profesorica.

Marija se brinula kako će objasniti svoju situaciju i to da ona nema nikakve veze sa svim tim, s granatiranjem, ako se slična stvar ponovi u njenom razredu, ali nije. Njeni su oduvijek živjeli u mistu, otkad misto postoji i riva se zove po babinoj braći i osnovna škola, ali oni su bili partizani... Svi njeni su uvijek bili Jugoslaveni, mogla bi to reći, možda je to bolje? U ulici, činilo se, nikoga nije bilo briga za to, njihova kuća bila je jedna od rijetkih koje su bile obnovljene, a drvene grede zamijenjene, pa je prizemlje postalo sklonište.

U skloništu Marijoline kuće smrdjelo je na strah starih susjeda, na debelu ženu koja je na stolici posred sobe neutejšno plakala dok su krhke kamene kućerke nadlijetali avioni i bilo je to sve gore, iako su granate padale nešto dalje od njih.

Prvi dan trećeg srednje razrednica je pozdravila razred i rekla: Ma pogledajte našu Mariju! Draga moja, na praznike je otišlo dijete, a u razred nam se vratila prava djevojka!

Ludo.

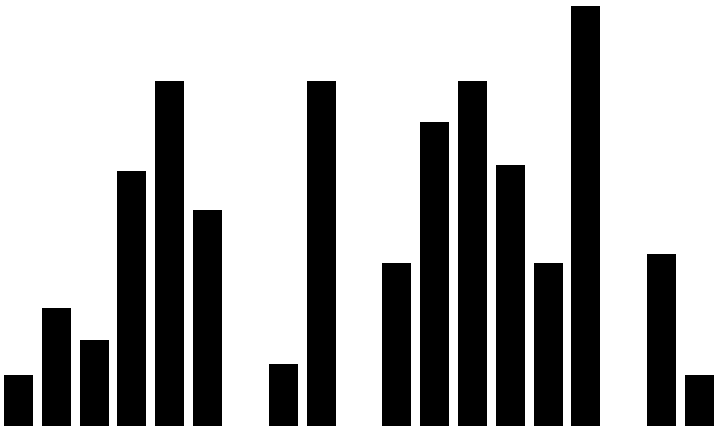
A Marijola je, vraćajući se autobusom iz škole u Splitu, razrađivala novi plan za predstojeću zimu. Ako ostanem živa, mislila je, moram pročitati sve francuske klasike i zaljubiti se, ali sretno. Možda bi morala spavati s nekim s obzirom da je rat. I ako negdje bude kakav ples.

S tim mislima ulazi u kuhinju.

Otac sjedi za stolom, s vrata se vide njegova široka leđa u havajskoj košulji i spuštена glava: lice mu je pokriveno rukama.

Ej, kaže ona. Ej, tata, šta radiš?

STARKE

Špetim Seljmani

Da budem iskren, čini mi se da se nalazim pred najužasnijim činom u svom životu, odustajanjem od književnosti. Izgleda mi da u tome neću uspeti, jer između mene i njene funkcije postoji nešto neobjašnjivo, što se ne može imenovati. Zaista ne znam šta tražim i šta treba da dobijem od nje, budući da se brutalnost svakog odnosa oslanja na paradigmu ponude i potražnje. Čini mi se kao da sve vreme pišem s ubeđenjem da me napušta sva strast. Kao da sam na ivici samoubistva tokom čitavog svog života. Imam mnogo naslova i mnoštvo materijala u sebi, ali između haotičnog života koji liči na sobu bez ikakvog reda, s razbacanom odećom na sve strane, potpisanim ugovorima za posao (od kojih su svi privremeni), naslovima nepročitanih knjiga, nezarezanim olovakama, svakojakim vizitkartama, slomljenim policama, izgubljenim čarapama, lekovima i pilulama, svakovrsnim termometrima, jelkama po čoškovima, bavljenje književnošću zahteva upornost i istrajnost ludaka. Da zaboravimo na ono što nas čeka napolju: arogancija, nasilno ljudsko ponašanje, prepuni parkinzi, benzinske pumpe, arhitektura koja davi, ogromni marketi, zastave koje vijore, cene koje skaču, pekare, vaspitačice u vrtićima, atomske bombe koje čekaju, kontrole kod lekara, žena koja se uma-

ra radeći, mercedes benc, poezija, festivali, pozorište, budalaštine, mržnja i poslednji lirik koji peva o ljubavi, toj toliko krhkoj stvari. Usred smo duševne agresije svuda na zemaljskoj kugli. Pošto pretpostavljam da smo se složili, svet je naš. I za ljubav cveća koje će procvetati ne protivrečite mi. Zbog čitave prirode stvari, već duže vreme književnost mi liči na zaboravljenu loptu. Odrasli ljudi ne pišu, potrebno je samožrtvovanje da bi ostao dete čitav život. A ona sama je negde između, nasred dveju pomenutih stvari. Kao sova, kao neslavna statua. Zato je sve što mi je palo na pamet kada sam dobio poziv da napišem priču o prvom danu rata, bila jedna reč. Jutro. Svako jutro počinje novi rat, svaki dan je takav. Ili rečeno drugačije, život je mnoštvo fragmenata s beskrajnim ratovima.

IIpak, da ne bežim od odgovornosti, da ne padnem u ruke poetskih vojnika i da se ne pravim pametan kao Hemingvej, iako svi znamo da je bio u pravu. Reč je o ratu koji se dogodio ovde pre dvadeset tri godine, u vreme kada sam imao dvanaest godina. Upravo kao što mi je nemoguće da se setim jednog od školskih dana, ne mogu da se setim ni prvog dana rata. Jer to nije bio samo jedan dan, bio je to proces. Epidemija. Tifus. Bolest koja se postepeno širila. Niko nije znao dan kada se pojavio, jer su percepcije o ratu bile raznovrsne. I pošto nesrećni ljudi žive u nesrećnim zemljama, rat je u tvojoj zemlji mogao početi a da još ne stigne do tvoje kuće. Definicija rata je veoma često čudna. Počeo je, a moj otac ga je s petoro svoje dece čekao u jednom selu. Jedan od glavnih događaja koji je pokazao da je rat

stigao, imao je veze s mojim ocem. Bio je izbačen s posla a mi smo počeli da spavamo s čizmama na nogama, obučeni i spremni da bežimo u planine. Uvek s ocem koji je spavao sedeći uz prozor motreći na ulaz u dvorište. Bio je smešan čuvar. Namršten i napadnut polenom. Zakopavanje nekoliko knjiga koje su se smatrale opasnim za vlast takođe je predstavljalo jedan od važnih događaja koji je bio jasan pokazatelj da je rat stigao. Pucnjevi u blizini naše kuće i tetka s mojom mlađom sestrom kako se batrgaju među žicama u pokušaju bekstva, bio je to apokaliptični prizor. Starac sa kečetom koji je prodavao duvan kao da je krijumčar, još jedan jasan znak rata. Moje masturbiranje na sicu bicikla za vreme dok pola sela beži, bilo je jedan od najprijatnijih događaja. Dok avioni i granate rade svoje. Za njima će zatim uslediti beskonačna pitanja koja sam mesecima postavljao svom dedi.

– Deda, šta će biti s nama?

– Sve će proći, daće bog.

Dok jednog dana umoran od mojih pitanja koja su pljuštala kao rafali, nije viknuo kada su nas nasred jedne planine, negde u tri lepe, zaustavili srpski vojnici.

– Ne smaraj me! Đavo bi ga znao!

To je bio prvi put da je deda preda mnom spomenuo smaranje i đavola. Ali, dragi čitaoci, dozvolite mi da ispričam priču o prvom danu rata kroz priču jednog od mojih drugova, koji sada živi u Ženevi. Zove se Starke.

STARKE

Bio sam u dvorištu. Hteo sam nešto da radim. Počela je da pada sitna kiša. Toliko da je dvorište bilo skroz mokro, a

kokoške su počele da traže mesto gde bi se sklonile. Neko je zakucuo na kapiji. Ušao sam u kuću. Otac i njegova braća su se uznemirili. Jedan od njih mi je lupio čušku.

– Dođi, brzo – rekao mi je.

Nisam shvatao o kom vragu pričaju, a u međuvremenu su ponovo odjeknuli udarci o drvenu kapiju. Bio sam zbunjen. Živeo sam u čudnom vremenu na čudnom mestu, pun straha. Na trenutak otac i njegova tri brata su gledali u mene. Umirili su se i približili. Otac mi je rekao:

– Slušaj, treba da izađeš i da im kažeš da nisam tu.

Nisam čekao da mi ponovi dvaput, odmah sam krenuo. Neočekivano mi je pošlo za rukom da budem deo takvih dešavanja. Misterija i strah, hrabrost i avantura, filmski trejler. Izašao sam u dvorište, a kiša nije prestajala da pada. Kokoške su se sklonile na sigurno i jedan od petlova, glavni baja, napravio je dar-mar nad njima. Koračao sam po blatu. Bljesak munje samo što me nije oslepeo. Otvorio sam kapiju i video tri srpska policajca.

– Znaš li srpski?

– Ne.

– Što ne nađeš neku devojkju Srpkinju, pa da od nje naučiš?

Hteo sam da im kažem da mi se dopadala ona devojkja Srpkinja koja je nosila starke¹, ali sam im rekao da mi je devojkja Albanka. Jedan od njih je u rukama držao tanku šibu i samo me je ošinio po glavi svom snagom. Zatim se smejavao. Lagano. Srećan. Jedan od njih mi je rekao:

– Gde ti je otac?

---

1 Prim. prev. – patike All Star (žargonski starke).

- Nije tu.
- Vidi ga, mali terorista.
Hteo sam da zatvorim kapiju.
- Gde je?!
- Ne znam.

Jedna ispružena ruka zgrabila me je za glavu. Privukla me i približila se mom uvetu.

- Gde ti je otac? Govori ili ću ti otkinuti ta jajca i baciću ih psima.

Moj otac je bio učitelj u selu. Bio je lud. Nosio je brkove i obožavao Ibrahima Rugovu. Pre dva-tri dana prebio je nekog huligana, pošto je taj tip došao u školsko dvorište s kasetofonom, na biciklu i uznemiravao devojke iz škole. Moj otac ga je kao čovek zamolio da ode odatle, ali je otac tog tipa imao veze s vlašću, i taj tip, govornjivu mu mater, je to i koristio i zamislite šta je rekao mom ocu.

- Ulazi, bre, u učionicu i ne sviraj kurcu. Čekam jednu žensku.

Nakon čega mu je moj otac prišao i, ni pet ni šest, odvalio mu šamar. Zatim ga je uhvatio i izbacio iz školskog dvorišta gađajući ga kasetofonom. Otac tog momka je imao veze sa šefovima policijske stanice i eto sada je na mene bio red da preuzmem stvar u svoje ruke. Pripala mi je ta čast. Uzalud sam maštao o tome da sam jedan od najjačih ljudi na svetu. Uzalud sam sanjao da mogu da spasim svoga oca. Policajac Srbin mi je stavio cev kalašnjikova u zadnjicu i rekao:

- Briši i zovi tu kukavicu!

Jedan od njih se zvao Dragan. Bio je najopasniji među njima. Čim sam krenuo rekao mi je:

- Stani. Uzmi ovo ljubavno pismo i daj ga ocu.

Zatim su otišli. Ušli su u patrolnog keca² i nestali. Trčao sam preko dvorišta. Petao je i dalje pravio dar-mar među kokoškama, nezasit. Bio je najveći ljubavnik koga sam znao, majku mu petlovsku. Napravio je masakr. Počeo je da kukurice na kiši, mokr do gole kože i srećan. Ušao sam u kuću i ugledao oca i stričeve. Sve oči starijih u trenutku su mi uterale strah u kosti.

– Otišli su – rekao sam im.

Sutradan je buknuo rat.

Sa albanskog prevela Merima Krijezi

---

2 Prim. prev. – model automobila *zastava 101*, proizvod fabrike automobila *Zastava Kragujevac*.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

ONI VIŠE NISU STAJALI

Srđan Srdić

To je Broz. Nisam morao ni da pitam i nisi ti jedini odgovorio. Nisi ni odgovorio. To je tako. To je Broz. I nije mi bilo jasno kako je čovek s fotografija postao Broz. Kad se to desilo? Ako kažeš nekom da je Broz, onda je on kriv? Tako nekako. Da postaneš Broz, zajebana stvar. Činilo mi se. Talijan koji vitla granom prema terenu, granja ima po drveću, stadion je u parku, granje pada po nepokrivenom delu tribina. Igrači NK Zagreba koji odbijaju da uđu u svlačionicu na poluvremenu, leže po terenu i provociraju nas zato što im je Broz rekao da tako rade. Broz s fotografija, u školama, poljoprivrednim apotekama, zadružnim domovima. Broz s tomposom – ne možete mi ništa, ahahaha – Broz. Vazda polupijani Talijan, uvek isto, svake nedelje po podne, svake druge, OFK Kikinda – NK Zagreb 0 – 3, tako nekako. Kupe *Sport* u nedelju ujutro, pročitaju ko je sudija, onda mu jebu majku, kako god ovaj sudio. Sudija je Broz.

Trebalo je da te pitam, kakve ti veze imaš s polupijanim Talijanom i njegovom granom, pogledaj ga, to si ti? Ako je sudija Broz, ti si Talijan? Ali ti i ne piješ, kad popiješ dve čašice dosadan si, baka kaže, ponavljaš reči, akumulator, akumulator, ti nisi u treningu. Deda. NK Zagreb, ranije ih nije bilo.

Bili su Iskra, Lirija, Vinkovci, nikakvog NK Zagreba nikada nije bilo. Šta je ovo? Mi retko gubimo kući. Retko gubimo kući, deda. I ići ćemo kući, ti i ja, ali nećemo ići u *Rovinj*, ne-neee. Nikada nisi i nikada nismo, ti si išao u *Radnički* da gledaš Silviju Kristel kako se svlači, imao si dozvolu, baki je bilo smešno. Rekla nam je, kasnije, da tu nije bilo bogzna kakvog seksa. Kakav Talijan, deda. Kakve ustaše. Silvija Kristel, čoveče, ti si normalan čovek, čoveče, pristojan. Ovo su priviđenja, njima su svašta pričali u školama, toliko koliko su bili u školama. O ustašama – ljudi se nahvataju straha, deca. Broz na zidovima koji sve vidi. Kakav *Rovinj*, nećemo tamo. Tamo Talijan zaspi za stolom, pokriju ga *Politikom ekspres*. Kakve ustaše, NK Zagreb, ima prodavnica usput, imaju sanduk tamo, prodaju štapiće, na omotu je devojčica, zove se Snežana, obećao si mi, nisi morao, ja znam da će tako da bude. *Somboled* će da bude. I *Sportski pregled*. Ako ne zaspiš. Ako zaspiš propustićeš da čuješ o provokacijama u Kikindi i zašto im je to trebalo i neće pominjati ustaše, ali će misliti na njih, zgražavaće se. Podrazumevaće ih. I neće pominjati Broza. To se ne sme. Još ne.

I taj Goli otok – tamo si se nahvatao straha. Broz te poslao tamo. Ne Talijana, tebe. Kad su ga pitali gde radi, Talijan kaže: „Pogon četiri. Crnje od crnjeg, gore od goreg.” Visoke peći, deda. Bio si tamo. Alatnica. Brozova alatnica, Užice, Veles. Nikada mi nisi pričao o Talijanima koji čupaju granje s drveća. „Talijan!”, neki dobacuje, „šta si došo ode da se dernjaš, idi kod žene!” Neki provokator. Onda se svi smeju. Igrači NK Zagreba su takođe provokatori. Ustaše i provokatori, da ima Golog otoka, svi bi završili tamo. Ne smeju nam se, ali hoće,

čim uđu u autobus. Ima da putuju, dugo. I da se ne vrate. Nikada više. 0 – 3. „Kod nje ne sme da se dere, pa je došo ode!” Onda se svi smeju.

A trebalo je da im kažeš, tamo, na Golom otoku: „Mi smo Nazareni.” To je trebalo. Da si to rekao, tad bi drugo bilo. Tebe nije bilo kad sam čitao tu knjigu, pisalo je da ste vi hipici. Jebeš oružje, kažu Nazareni. Nosí ga kući ako ti je do njega. A na stadionu svi imaju radio-aparate i slušaju prenose. Kad gadno zakrči, tad je gol. Gol u Tuzli, gol u Splitu, gol u Nišu. A baterije su rumunske, jer Rumuni kad dođu nemaju ništa osim šrafova, konjske masti i baterija. Rumuni nemaju ništa. Lekove, čokoladu. Nemaju ni Broza. Pored atletske staze stoji Žires, podbočio se u neverici i gleda ustaške provokatore iz NK Zagreb kako neće da uđu u svlačionicu a on je tu domar i tako nešto se nikada nije dogodilo. „Žirres!”, čuje se, a bila je trafika kod vaše zgrade i tu ste mi kupovali sličice. Prvo Španija 82, onda Francuska 84 (mislim da je tu bio Žires), pa Meksiko 86. Naranjito, Pike, posle je sve otišlo u tri pičke materine – krenuo je Hadžibegić, Osim je skiknuo: „Ne ti, Dragoljub Brnović!” U tri lepe pičke materine.

Posle, bolje da smo bili Nazareni i da su nas posahranjivali uvijene u krpe i čaršave po neobeležanim grobovima. Sve je bilo bolje.

A ta trafika, pored nje je bila trafika, ali ne državna, Forumova trafika, ili kako se to tad zvalo, bila je narandžasta trafika i bilo je sve tamo – žvake cigarete, žvake kao dukati, i sun-cokret, i kestenje, i sve iz Makedonije, i nije mi jasno kako je mogao da se zove Dragan sin čiče koji nam je govorio: „Hvalja, komšija” (ali to š ja ne mogu da napišem), i: „Hvalja, ljepi”

(ovako je već bolje), i: „Hvalja, malji ljud” (ovako je najbolje). I kestenje je kod komšije bilo najbolje, deda, i to znamo i ti i ja. Možeš ti sad da budeš gde god hoćeš, ali garantujem da nisi zaboravio. Ne može da se zaboravi. Ti si hipik Nazaren, oni ne zaboravljaju. Čoveče božji, Goli otok, alatnica, doušnici koji te prate (provokatori), ćerka koja ne može da dobije posao. Zbog tebe. I Broza. Jednog od vas dvojice. Ili obojice.

A komšija, to nisi video, to je bilo kasnije, tek pošto ti je noga ostala u bolnici – tako se nekad desi – pa su ti nudili kolica, pa si rekao kako nećeš ti kolica, nego da ih daju invalidima rata, pazi sad, komšija je sedeo u *Specijalu* s Kemom, Ismetom, Draganom i onim što je na buregdžinici napisao: „Vlasnik Šćerfki”, znaš tog, gradska pekara, preko puta, pločice i burek, kakvi crni kroasani, mantije, sećaš se kako je pisalo: „Sa sirem, mesem i jabukem”, e, taj. Sedeli su u *Specijalu* i analizirali tako što su ćutali i pušili. I onda su otišli. Svi su otišli. Kao tvoja noga koja je ostala u bolnici a otišla od tebe jer su tako hteli Goli otok-Broz i dijabetes-Broz. A kad si Nazaren, ti ne vitlaš granom s drveta i ne psuješ ustašku majku ustašama iz NK Zagreba, već se odričeš kolica koja si pošteno svojim Golim otokom-dijabetesom stekao u ime invalida rata, nek se vozaju, mahom je to mlad svet, koji će tebi. Ti si hipik, video si sveta, Goli otok, alatnicu, šta više da vidiš? Granje je opasno, to je za arturklarkovce – granje, krošnje, priče-monoliti, kosti. Zbogom, oružje, to si ti. Bio. Ostao.

A trebalo je ja tebe da stavim u kolica i odvezem te do stadiona da vidiš kako više nema ustaša iz NK Zagreba, i nema provokatora, i nema publike, nema Talijana, i kako su zatvorili *Rovinj*, ko zna kad, i kako više niko ne nosi radio na sta-

dion, i niko ne nosi radio bilo gde jer više nema radija, i nema rumunskih baterija, i nema Broza. O, da. Nema Broza. I nema alatnice. Ima granja, ponegde. I invalida. I više niko ne viče. Mogao sam da ti kupim jednu *Snežanu*, kad baka ne gleda. Jebeš dijabetes. Jebeš sve. Svakako umreš.

(A i neću ti oprostiti to što si našao da umreš kad su konačno objavili spiskove pa smo mogli da kažemo advokatu: „Ovaj čovek da se rehabilituje”, a onda čoveka više nije bilo. Danas mi je malo smešno. Šta će ti rehabilitacija, ako si čovek. Jebeš to.)

A meni to nije počelo tad, te ustaše i to, i ne znam da li sam ti nekad pričao o tome, a mislim da jesam, jer ja brbljam, brbljam, i da je Broz živ i meni bi bilo kao tebi što je bilo, a Broz ni tad nije bio živ, govorim ti o tačno određenom danu, a taj je dan bio Brozov smrtovdan, a ti si me ubeđivao kako nema šanse da je Broz tad umro, 15.05, kakvo sranje, govorio si, imao si argumente, čuo si, čitao si o tome, jer kad dođeš s Golog otoka ti si progonjeno lice i mnogo priviđenja je okolo pa počneš da veruješ u priviđenja i Talijane i *Politiku ekspres*.

Počelo je tako što je bio Brozov smrtovdan a mi već nismo živeli zajedno tad, *dobili smo stan*, i ja sam se kretao linijom od vas do nas, ili obrnuto, i našao sam se baš na uglu kod *Vatrogasca*, taj semafor (a sad je *Vatrogasac Idea*, i ti nemaš pojma o tome, ili imaš i bolje od mene, jer ja pojma nemam o tome o čemu imaš pojma kad si tamo gde si poslednjih petnaest godina ti, i nema više grbavog i gluvog Jove na biciklu da svakog dana otključava šahovski klub, i onda možeš da uđeš i igraš dok se poslednji penzioner ne onesvesti, a budni penzioneri stoje oko stola i podjebavaju ovog što gubi od tebe jer si ti šmrljavi klinja, a *Idea* su ustaše i Broz koji ti

se smeje iz podruma, jer ga više nema na zidovima), kad su krenule sirene.

I ja sam stao. Mene si ti učio da se tad stoji, jer je Brozov smrtovdan, jer je 15.05, i jer nema zajebancije. Ima da se stoji mirno dok je sirena, a njih je bilo i na zgradi Opštine, i u Šumici, i jebem li ga gde sve ne, ali je jaukalo po gradu i mora da ih je i gluvi Jova čuo, ali on nije stajao pošto se u *Vatrogascu* pojavljivao oko 17.00, a ne u 15.05, mora da je dremao tad, baba mu je isporučila pileću supu i nasuvo, posle čega je legao i usnio Laskera, ili Talja, ko će znati koga, možebiti Silviju Kristel, ako je imao sreće (nema više ni nje, ni jedne, ni druge), i ne znam da li je bio radni dan, ili je Prvi maj pao tako da se i taj četvrti pretvori u nastavak opšte socijalističke sijeste (uz luna-park i moto-trke), ali znam da sam stajao jer si mi ti rekao da se to tako tad radi zbog Broza koji sere da je tad krepao ali moramo da izigravamo budale zbog ostalih budala koje ne moraju da izigravaju da jesu budale, izdrži, govorio si, proći će i taj minut, pa kreni, jebem ti minut (lažem, ti si opsovao pola puta u životu, a i tad ne preda mnom). Izdrži zbog Broza.

Ali okolo, kod škole *Moša Pijade Sveti Sava*, na uglu kod Mileta Estrade, na trotoaru ispred *PIK*-ove mesare u koju smo nas dvojica odlazili četvrtkom po podne jer su tad dobijali mozak, oni više nisu stajali. Ja sam ostao, jer si mi ti tako rekao, ali niko više, ni vozači, ni biciklisti, ni radni narod na putu prema adresi stanovanja iz lične karte radnog naroda. Šuplje sirene, izlomljene, i Broz koji je tek tad, uz asistenciju, uspeo da umre. I ja koji stojim i znam da je prošlo, šta god da je bilo. Prošlo.

A onda je počelo.

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

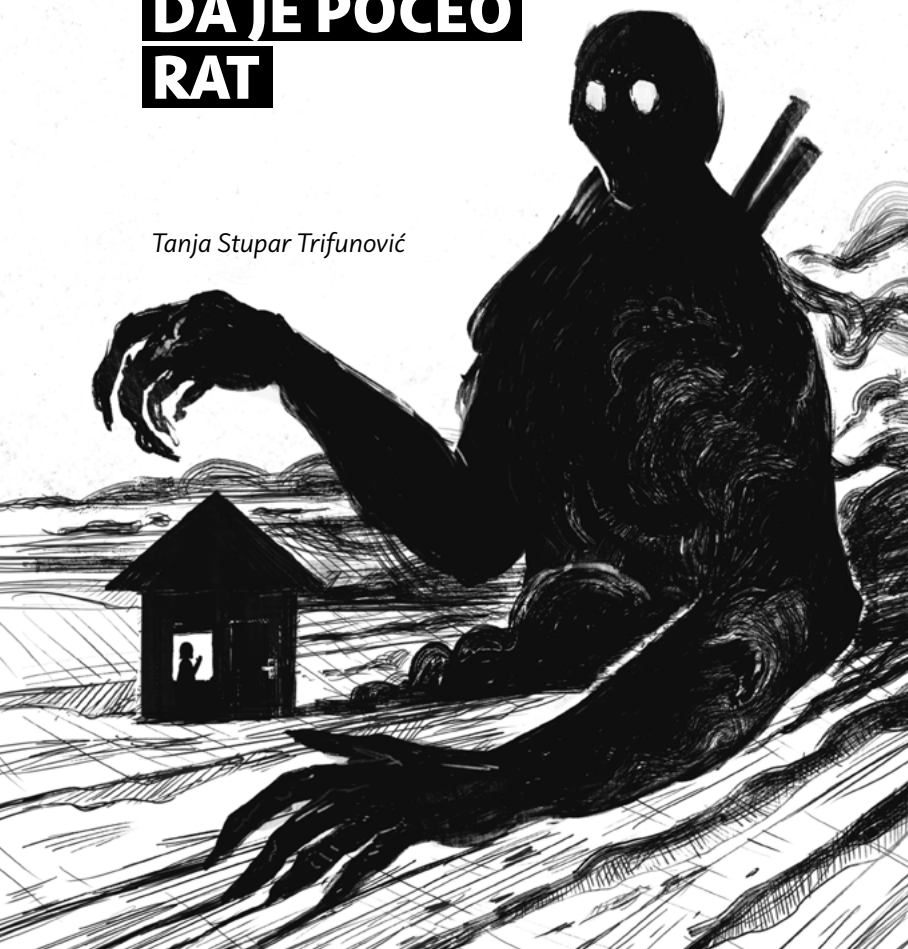
[Redacted]

[Redacted]

[Redacted]

**NIKO NAM
NIJE REKAO
DA JE POČEO
RAT**

Tanja Stupar Trifunović

Mjesec puca nad selom. Noć je sparna. Žabe krekeću u bari iza kuća neurotično i složno. Nesanica hoda seoskim dvorištima. Skoro da će zora, skoro da će proći podmukli čas nemoći svjetla pred mrakom i čobani će istjerati stoku. Papci koji lupkaju po zemlji i blejanje i mukanje i ritam koji sve odnosi niz seoski put će zazvučati ustaljeno i umirujuće. Skoro će jutro i mi ćemo naići za njom pokušavajući izbjeći njen izmet prosut po putu.

Rat još nije počeo.

Već noćima ne spavamo kod kuće. I ovdje je kuća. Na selu. Proklete žabe kao navijene, čemu se toliko vesele. Svojoj pogibelji. Skoro da će ona noć kada će komšija poludjeti i baciti bombu u baru da ih pobije. I biće čudno tiho noćima poslije toga. I ta vrelna kao da hoće i dan i noć da sprži. Dani žive nastanjeni u bijelom oblaku seoske prašine. Noći postaju sve crnje i gušće.

Muškarci više ne spavaju. Neprijatelj se noću šunja oko sela. Rat još nije počeo.

Neko nam je pucao po kući. Onoj u gradu. Više nemamo kuću, kaže otac, ni zemlju, opet nemamo ništa kao na početku. Zamišljam imanje i nemanje kuće, zemlje, jučerašnjeg dana. Kako je lako sve izgubiti osim početaka. Pokušavam upamtiti da sa sobom nosim samo sitne stvari i početke. Kuće su nepraktične. Planiram budućnost bez njih, bez gubitaka. U toj računici već gubim djetinjstvo, ali to još ne znam.

Muškarci noću idu na straže. U mraku se vide zažareni vršci cigara i čuje se kako tiho pričaju.

Rat još nije počeo.

Neko lupa na vratima kuće. Ležim u sobi. Ne želim ništa da čujem, nikog da vidim, ni da se pomaknem. Želim ići svojoj kući koje više nema. Ali sada smo tu, u ovom privremenom životu u koji ne želim puno da se miješam. Neko je vrisnuo. Pričaju tiho pa jecaju. Majci su poslije oči pune suza. Miki su ubili sina. Ko? Niko ne zna. Svi hodaju kroz kuću odsutno i ni ne znajući da je to zarazno, hodajući za njima, polako se odvajam od sebe i sada samo gledam i slušam, ali nisam tu, u onoj sam kući, u onoj mekšoj i ugodnijoj stvarnosti. I ovi ljudi što promiču oko mene i ove stvari i skućena soba i ja sadašnja kao da nismo sasvim stvarni, polako se odljepljujemo od sebe jer bol previše narasta i bode kao drača oko kuće i sjekavci i svo ono bodljikavo šiblje koje tu raste tvrdoglavo i uporno ma koliko god ga otac čupao. A sve pitomo zakržlja i izgori od sunca.

Komšija Milan je sinoć, tamo u šikari iza kuća, ubio vuka. Nisu nam dali da ga vidimo mrtvog. Rekli su da se o tom ne priča.

Rat još nije počeo.

Svi su u kući sjedili smrknuti oko stola. Najbolje jare je upalo u vrtaču. Živo je. Eno ga dreči.

Majka kaže da ga idemo izvaditi. Da se niz kanap u rupu spuštamo.

Otac kaže: „Jesi ti luda, ženo, zbog jareta da neko glavu izgubi”.

Majka i dalje u širokom luku zobilazi onu vrtaču, čini joj se da dreči od tamo.

Rat još nije počeo.

Išli smo svi polako od kuća do groblja kao duga vijugava zmi-ja, koja čas uspori, čas ubrza. Cijelo selo se sjatilo. Plakali smo ne znam da li za Mileninim djetetom koje je umrlo, a da nije još ni godinu dana napunilo ili od straha od svega oko nas. Mali, bijeli kovčeg svečan i tužan stajao je pred nama. Bilo je drugačije nego na drugim seoskim sahranama. Činilo se da sahranjujemo jedan nedovršeni život, sve one godine za koje njegovo srce nije imalo snage.

Čemer mračnih slutnji kao da se usuo u sve nas dok smo se pokunjeni i prazni vraćali kućama.

Rat još nije počeo.

U kući nema osamljenosti. Ni u sobi. Nigdje nisi sam, osim u toaletu. Svi smo rodbina i za sve mora biti mjesta. Nikad ne znaš u kojoj ćeš kući zaspati, a u kojoj se probuditi.

Samo da djeca što manje osjete. I mi ne osjećamo ništa. I ne pravimo probleme. Mi smo dobra djeca. Pakujemo i raspakujemo torbe. Od jedne babe do druge babe. Od jedne škole do druge škole. Zaboravili smo kuću i prethodni život i svoju sobu i prijatelje i sebe smo zaboravili usput, truckajući se po seoskim kaldrmama. Niko nije sam. Držimo se skupa. Samo da svi ovo preživimo. Ovo što ne znamo šta je, što nam niko ništa nije rekao, što traje, o čemu se čuti pred djecom. Ovo što se čuje i danju i noću. Kao da stalno tutnji u daljini. Pa sve bliže. I konačno nad našom glavom dok brat i ja, umjesto da se bacimo na zemlju i legnemo potrbuške pritišćući bijelu seosku prašinu, trčimo u susret jedno drugom i zbijemo se zajedno uz sivi, seoski zid. Zvuk odlazi mimo nas. Nikad ne govorimo o tom. Granata je pala u njivu. U mekano. Čuo se tupi zvuk. Ostao je ulovljen u nama.

Rat još nije počeo.

Bura je bacala krovove sa kuća. Olujni udari. Mrtve ribe su ležale po plaži, gladni ljudi su ih kupili i u kanticama nosili kući. Kroz selo su šibale gadne vijesti. Ježile su kožu kao bura. Više nije bilo vremena da se prepričava, hoda, oplakuje.

Poginuo je komšija Petar.

Zarobili su Milana.

Marko je nestao. Niko ništa ne zna o njemu.

Milica se ubila. Nije mogla više sve to da podnese.

Ubili su učitelja Nidžu. Avetna škola, posljednja učiteljeva kuća stoji prazna u selu, razvaljenih vrata i polupanih prozora kao neka tegobna prijetnja koje smo se plašili, koja je virila na nas iz budućnosti. I sada kad stojim pred njom čini mi se da sam je mogla vidjeti ovakvu još onda dok nije počeo rat, dok su i učitelj i djeca ulazili u nju ne sluteći ni svoju ni njenu budućnost. Budila je u meni neki užasan strah. Sada osjećam samo pomirenost sa krhkošću ljudskih stvari. Drača, smreka, borići i sjekavci osvojili su sve u najezdi. I mravi crvenih glava. I ljute ose pod strehom. Život zuji i vrpolji se. Drugačiji, ali ipak život. Prisjećanja su rasuta kao krhotine stakla, kad hodaš paziš, ljeto je, oštri svjetlucavi šiljak može lako probiti tanak đon obuće, u starim zidinama ima zmija. U ovom selu sve može posjeći, ubosti, ugristi. Moraš paziti gdje staješ. Možeš stati na sve ono što si zaboravila. Govorim sama sebi dok idući ka bunaru po vodu podižem seosku prašinu koja se teško spira sa stvari, odjeće, ljudi, koja se uvlači u nos i u grlo i u pamćenje. Ne volim dolaziti. Ne volim se vraćati. Zato što svaki put moram ući u onu staru sebe iz koje sam izašla u nekom od onih dana kad niko nije imao sebe, kada je to bio strašan luksuz i svi smo bili nešto što se zvalo *samo da preživimo ovo*. Ipak, vraćajući se sa svakim novim dolaskom sastavljam polomljene i izgubljene dijelove. Sada u sjećanju sklapam kuće, lica, strah u tuđim i svojim očima koji nisam htjela vidjeti, oteto vrijeme, jurnjavu, skrivanje, bježanje, vraćanje, zvuk sirena, podrume zgrada, škola, zagušljivi

vazduh, ljudski strah, more ljudskog straha i brige koje me preplavljaju.

Niko ne zna kad je rat tačno počeo. A sjećanje vremenom postaje nesigurno, razučeno i hvata se za sitnice, za iščupana okna prozora, za zapaljeno lice kuće, za ugarak, za vodu što šišti kroz napuknutu ploču i slijeva se u krevet. Sigurno je počinjao svaki dan pomalo. Možda je bilo dana kada smo bili neoprezni pa je tad stizao brže ka nama. Možda se prikrivao, preoblačio, šunjao. Možda je bio još od prije tu, a mi ga nismo vidjeli. Možda nam je slao znakove. Sada kad se prisjećam čini mi se da ih je bilo puno. Pritiskao nas je kao urokljive oči potiljak, ali ko želi gledati u takve oči. Sigurno je plesao oko nas. I pravio nam je male zamke kao i mi seoskim pticama, nekoliko zrna kukuruza i teška ploča odozgo koju nesigurno pridržava tanka grančica. Poklopio nas je, a mi dugo nismo znali da smo ulovljeni.

Niko nam nije rekao da je počeo rat.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

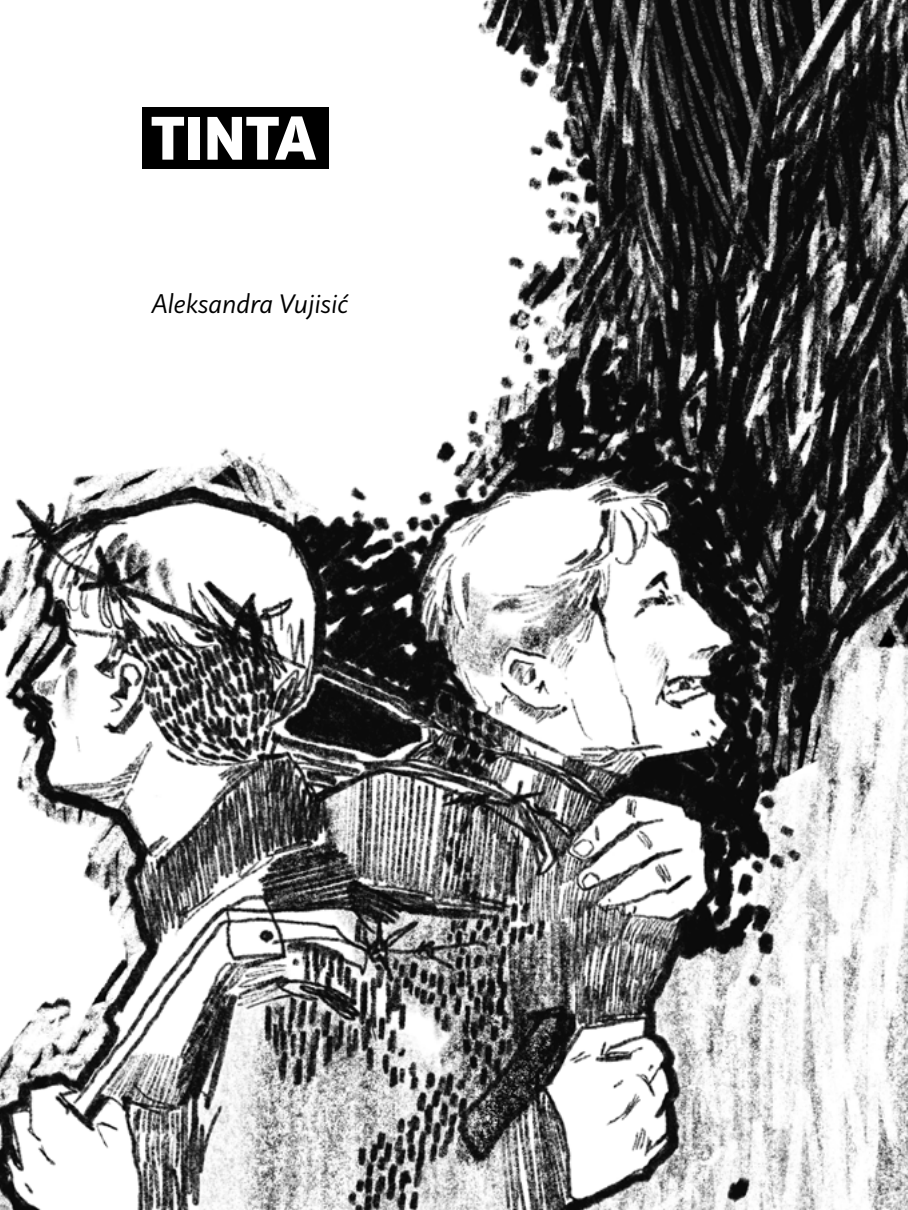
[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

TINTA

Aleksandra Vujisić

Davorine, javi se, dođavola! – preznojavao se Vuk pokušavajući da dobije prijatelja.

Putovali su u Beč na finale start up konferencije. Vuk je imao direktan let iz Beograda, Davorin je iz Zagreba putovao vozom. Nije bilo lako misliti o tome šta bi se desilo da Davorin ipak ne stigne na vrijeme.

Gotovo trideset pet godina ranije dva momka, malo starija od Davorina i Vuka gledali su se, negdje između Beograda i Zagreba, preko nišana.

Izađi, da se igramo kao nekad! – vikao je Mate.

Dođi pa me izvedi, ako smiješ! – odgovarao je Jovan.

Muk. Nijesu znali zašto ratuju. Počelo je kao kad se tinta prosipa: kap po kap, dok nije oteklo u veliku crvenu rijeku zvjerstva, straha, krvi i nesigurnosti.

– Vuk, ne stižem, stari! Molim te pokušaj odraditi sve sam, ok!? Ja sam na granici Slovenije i Austrije, ovdje se desila nekakva nezgoda... – rekao je Davorin kada se konačno javio.

– Daću sve od sebe! Javi kad stigneš!

Par minuta kasnije Vuk je stajao na improvizovanoj bini i pokušavao da se sjeti svih tehnika koje bi mu pomogle da savlada strah od javnog nastupa. Kada su se Davorin i on

upoznali i pokrenuli zajednički projekat dogovor je bio da sve zajedno rade osim ovoga. Vuk je tada objasnio da ima fobiju od javnog nastupa, a Davorin se nasmijao i rekao:

– I moj stari. On tvrdi da je i to posljedica rata, ali ako njega pitaš – taj prokleti rat je kriv za sve. Korupcija, nezaposlenost, hronične bolesti – you name it, rat u Jugoslaviji je kriv.

– Nećeš verovati – pisao mu je Vuk – moj ćale se ne plaši govorenja u javnosti, ali i njemu je rat u Jugi kriv za sve. Možda ne za hronične bolesti, za njih krivi NATO i osiromašeni uranijum. Nego, dogovorili smo se: prezentacije uvek radiš ti?

– Deal – odgovorio je Davorin. – A ako ja umrem usred projekta?

– Oživeću te!

– *Živ mi odavde nećeš izaći!* – vrištao je Mate.

Danas je bio taj dan. Mati je stigla podrška i htjeli su da zarobe Srbe sa suprotne strane naselja. Jovan se preznojavao, pokušavajući da okuraži ljude oko sebe, mahom starce i svršene srednjoškolce. Kratko je zakunjao među ruševinama u kojima su se krili i sanjao je kako igra fudbal s Matom. Dijelili su se u ekipe na času fizičkog, Mate ponovo nije ponio kopačke, pa mu je Jovan pozajmio svoje kako ga nastavnik ne bi ponovo ukorio.

– *Milovanoviću, gdje su tvoje kopačke!?* – vikao je nastavnik.

– *Zaboravio sam ih, odgovarao je Jovan.*

– *Da ti se to više nije desilo!*

Mate je postigao pobjednički gol i baš kad su saigrači, među kojima i Jovan, krenuli da mu čestitaju Mate je izvadio nož i zario ga Jovanu u vrat, a krv je potekla kao u Tarantinovim filmovima. Jovan je skočio iz sna i dugo se tresao.

Najavljena je pauza pa konačno proglašenje pobjednika. Vuk je utrčao u toalet i povratio. Bilo mu je muka, čelo mu je bilo prekriveno znojem, ruke su mu se tresle, bilo mu je hladno, pa vruće – ali, uspio je. Umio se hladnom vodom i odlučio da izađe na hladni decembarski vazduh.

Nakon mučnog sna za Jovana uslijedila je još mučnija java. Hrvati koji su tog popodneva stigli pomogli su Mati i ljudima koji su bili sa njegove strane sela da zarobe Srbe.

– Bok, stari, jesmo li već pobijedili? – smijao se Davorin sa druge strane poziva.

– Ako se organizuje takmičenje u povraćanju, siguran sam da je neko od prva tri mesta moje – odgovorio je Vuk. – Ipak, uspeo sam da odradim prezentaciju. Gde si ti?

– Tu sam za sat vremena, OK?

– Ma, OK, nego voleo bih da budeš na proglašenju.

– Sretno! Možda i stignem.

– Hvala, vidimo se.

Mate je čistio pušku koju su mu dali jer to tako treba. Mate je pjevao domoljubive pjesme koje do prije petnaest dana nije ni znao jer to tako treba. Mate je psovao srpske majke jer to tako treba. Bilo je previše stvari o kojima nije želio da razmišlja, kao recimo pita s jabukom koju je Jovanova majka pravila svake nedjelje. Teta Marica je voljela da napravi sitne znake pažnje za djecu iz naselja, ali na Matu je bila posebno osjetljiva. Njena drugarica Marija, Matova mama je nakon više godina bolovanja preminula, a Mate je imao njene plave oči i buntovnu dalmatinsku narav i Marica ga je obožavala. Ili ga je žalila, nije ni sam znao nakon svih ovih godina. Mate se trudio da odagna ove misli kao da se

plaši da će ih njegovi novi drugovi, domoljubi po zanimanju, pročitati. Mate je s njima psovao srpske majke, a Marica je bila srpska majka.

Vuk je mislio da ovome nikada neće doći kraj. Činilo mu se da završni panel traje cijelu vječnost i nije mogao da isprati sve što se zbivalo u sali. Kada se po ko zna koji put uhvatio za telefon, Davorin se prišunjavao i sjeo pored njega.

– Stigao si! – Vuk je gotovo viknuo što je naišlo na neodobranje ostalih koji su pratili izlaganje.

– Da, stari, ne bih te iznevjerio nikada, sem kada se u zemlji u kojoj su prometne nezgode rijetkost desi prometna nezgoda – smijao se Davorin.

– I na kraju, posebna nam je čast što možemo uručiti nagradu ovogodišnjim pobjednicima – zaključivali su prošlogodišnji dobitnici nagrade na engleskom. – Pobjednici su... oh, ovo će biti malo teže pročitati... Je li ZABEO team tu?

– Yes! – skočio je sa svog mjesta Davorin prije nego je Vuk ukapirao o čemu se radi i otišao da primi nagradu.

Jovan je psovao u sebi sve dok je pljuvao krv i zube koje su mu polomili tog popodneva jer nije htio dobrovoljno da uđe u štalu u koju su ih zaključali. Najviše je psovao Matu, razmišljajući kako bi bilo dobro da ga je udavio onog dana kada su se potukli oko toga da li je Hajduk bolji od Zvezde.

Vrata su se naglo otvorila i ušao je čovjek srednjih godina s puškom.

– *Da vidimo ko je večeras sretni dobitnik... Gdje je onaj pametnjaković? Organizirali smo ti izlazak. Kako se zoveš?*

– *Jovan.*

– *Kakvo krasno ime. Hajde Jovane, vodim te na sprovod.*

– Kakav sprovod?

– Jesam li rekao sprovod? Htio sam reći u provod! Kreni! – gurnuo ga je u hladnu decembarsku noć. Pred štalom je stajao Mate, takođe s puškom.

– Evo ti prvog zadatka! – rekao je čovjek Mati. – Znaš što trebaš napraviti.

Mate je klimnuo, a plave oči su sjevnule pod mjesečinom.

– Kreni, stoko! – naredio je Mate Jovanu.

Tinta se prosula, razmišljao je Jovan, prisjećajući se razgovora koji je nedavno vodio sa sada već bivšim prijateljem, onim koji ga sada ljubazno prati na sprovod.

Išli su šumom čuteći, svaki sa svojim mislima. Kada su odmakli od naselja, Mate je viknuo:

– Stani tu! Počni da kopaš!

– Da ko-opam? – otegnuto je pitao Jovan.

– Da ko-opaš, nego!

Jovan je kopao s puno žara, kao da će tu da zasadi kakvo stablo, jabuke recimo, i kao da će za par godina doći na to mjesto zajedno s Matom da nabere koju za pitu.

Kada je završio kopanje, Mate mu reče: Poređaj kamenje oko jame i ponovo je zatrpaj.

Jovan ga je čudno gledao. – Požuri! – viknuo je Mate i Jovan je počeo da skuplja kamenje. Kada je završio Mate mu je prišao i prošaputao: Sad trči i da te moje oči više nikada ne vide! Trči do svoje jebene Srbije ili gdje god, samo trči!

Prije nego je Jovan shvatio šta mu govori, Mate je ispalio tri hica u vazduh i viknuo na njega ponovo: Trči!

Jovan je trčao, a slike su se bez tona nizale u njegovoj glavi: štala, puška, pita, jabuke, kopačke, tinta...

Kada je stigao na bezbjednu teritoriju pao je i nije se sjećao ničega narednih par dana.

Nakon što su primili nagradu, Vuk i Davorin su pošli u restoran da sačekaju Vukovog oca. Kako njih dvojica još uvijek nijesu bili punoljetni, očevi će preuzeti sve neophodne korake da se transakcija izvrši, a njihovo je da ideju razvijaju. U restoran je ušao Vukov otac i Vuk mu je veselo mahnuo.

– Ovo je moj ćale, Jovan... ovo je Davorin, a ovo je čika Mate.
– Dobro večer svima – rekao je Jovan i sjeo. – Bravo momci, svaka čast – nastavio je. – Mate, mislim da imamo razloga da večeras budemo posebno ponosni, Vi i ja?

Mate je ćutke klimnuo. Mladići su jeli brzo i mnogo pričali. Očevi su jeli sporo i uglavnom ćutali. Kada je večeri došao kraj Vuk je predložio: – Preko puta je pab. Da idemo?

– Mislim da naše stare kosti čeznu za krevetom – rekao je Mate.

– Plašim se da je tako – potvrdio je Jovan. – Ali, vi slobodno idite.

– Da. Samo bez alkohola, momci! – dodao je Mate, a mladići su brzo izašli iz restorana.

– Ideš u hotel? – pitao je Mate.

– Sjedi, popij pivu, u Beču smo – odgovorio je Jovan.

– Sjećaš li se trenutka kada je rat počeo? – pitao je iznenada Mate.

– Ne – odgovorio je Jovan. – Samo znam da me je spasio neprijatelj.

Koji minut kasnije dva čovjeka su se smijala za stolom iako nijesu bili sigurni čemu se smiju. Smijeh je kao tinta: krene da se prosipa kap po kap, i dok se okrenete, napravi rijeku.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

BIOGRAFIJE

AUTORA

Merima Aranitović, rođena i živi u Novom Sadu. Studirala na Odseku za srpski jezik i lingvistiku. Radi kao profesorka u Karlovačkoj gimnaziji. Ima objavljene priče u nekoliko kolektivnih zbirki. Autorka bloga: www.ritamdana.com na kom objavljuje kratke priče, književne osvrte, prikaze... kao i bloga: www.soublooming.com (posvećen holističkim životnim stilovima). Pomoćnica glavne urednice web portala www.artboxportal.com. Piše za više onlajn magazina. Urednica i recenzentkinja više knjiga.

Selvedin Avdić, rođen u Zenici 1969. godine. Radi kao urednik onlajn magazina *Žurnal*.

Do sada je objavio zbirku priča *Podstanari i drugi fantomi*, romane *Sedam strahova*, *Kap veselja*, intimnu monografiju *Moja fabrika* i *Autobusne bilješke*. Uskoro izlazi nova knjiga *Mali smakovi (Kako se zaista desilo)*. Roman *Sedam strahova*, objavljen je u Bosni i Hercegovini (tri izdanja), Hrvatskoj, Srbiji (dva izdanja), Makedoniji, Egiptu, Turskoj (dva izdanja), Velikoj Britaniji (dva izdanja), Danskoj, Španiji i Sloveniji. Ušao je u širi izbor za nagradu *IMPAC Dublin Award* i u uže izbore za nagrade *Science Fiction and Fantasy Tran-*

slation Award u Kaliforniji, *Jutarnjeg lista* u Zagrebu i *Meša Selimović* u Tuzli. Britanski *Guardian* uvrstio je roman među najbolja *paperback* izdanja objavljena u 2014. godini. Roman *Kap veselja* do sada je objavljen u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji. *Autobusne bilješke* objavljene su u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Prema motivima knjiga *Moja fabrika* i *Sedam strahova* napravljene su pozorišne predstave.

Muharem Bazdulj, rođen u Travniku 1977. godine. Pisac, novinar i prevodilac. Objavio je petnaestak knjiga, najviše romana i zbirki priča, od kojih su se u posljednjih nekoliko godina izdvojili *Lutka od marcipana* (2016), *Kvadratni koren iz života* (2018), te *Posljednji muškarac* (2019). Knjige su mu prevedene na engleski, nemački, poljski, ukrajinski, bugarski i makedonski jezik, a pojedine priče i eseji na još desetak jezika. Dobitnik je nekoliko književnih i novinarskih nagrada, među kojima su *Stanislav Staša Marinković* dnevnog lista *Danas*, te *Bogdan Tirnanić* Udruženja novinara Srbije. Sa engleskog jezika preveo desetak knjiga, između ostalog: izabranu poeziju V. B. Jejsa, sabranu liriku Boba Dilana, prepisku Džeka Keruaka i Alena Ginsberga, te biografiju Danila Kiša *Izvod iz knjige rođenih* koju je napisao Mark Tompson. Živi u Beogradu.

Lamija Begagić, rođena u Zenici 1980. godine. Diplomirala je književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gde i danas živi. Autorka je romana *U zoni*, tri zbirke kratkih priča *Godišnjica mature*, *Jednosmjerno*, *Bolji mi*, a jedna je od autorki (uz

Marinu Veličković i Anu Pejović) priručnika za tinejdžerke *Furam feminizam*. Aktivno piše i za časopise i portale u regiji: *Nomad*, *Vox Feminae*, *Igbti.ba*... Za svoj književni rad dobila je više priznanja i nagrada, među kojima i nagradu Fondacije *Farah Tahirbegović*.

Andrej Blatnik, rođen 1963. godine. Vanredni profesor na Katedri za izdavaštvo na Univerzitetu u Ljubljani. Objavio je pet romana, šest zbirki kratkih priča, pet knjiga na temu kulturalnih studija i jedan priručnik za pisanje kratkih priča. Dobitnik je brojnih nagrada. Priče su mu prevedene na više od četrdeset jezika. Učesnik je brojnih festivala na kojima je čitao svoju prozu. Više o njegovom delu na www.andrej-blatnik.com.

Stefan Bošković, rođen u Titogradu 1983. godine. Objavio je roman *Ministar* za koji je dobio *Nagradu Evropske unije za književnost 2020.* i nagradu Centralno Evropske Inicijative *CEI Award for Young Writers 2021*. Prvi roman *Šamaranje* nagrađen je na konkursu za *Najbolji neobjavljeni roman u Crnoj Gori*. Objavio je zbirku priča *Transparentne životinje 2017*. Priče i romani su mu prevedeni na engleski, nemački, italijanski, kineski, ruski, slovenački, bugarski, albanski i makedonski jezik i objavljene u raznim internacionalnim magazinima. Scenarista je dugometražnog filma *Ispod mosta, među stijenama* (2016), kao i nagrađivanih kratkometražnih igranih filmova *Peloid*, *Umir krvi*, *Put*, *Martin*. Autor je nekoliko dramskih tekstova koji su izvođeni i objavljeni u antologijama.

Dejan Dukovski, rođen 1969. godine. Dramski pisac i scenarista. Diplomirao je na FDU u Skoplju, na Odseku dramaturgije, u klasi profesora Gorana Stefanovskog. Predavao je na istom fakultetu, na Odseku za filmski i televizijski scenario, a od 2015. radi kao dramaturg u Makedonskom narodnom teatru u Skoplju. Napisao je mnoge dramske tekstove, od kojih su najpoznatiji *Bure baruta*, izvođen na mnogim scenama širom sveta, zatim *Mamu tu jebem ko je prvi počeo* (*Маме му ебам кој прв почна*), *Duh koji hoda*, *Uterus*. Nagrađivan je na domaćim i međunarodnim pozorišnim festivalima, i najizvođeniji je makedonski dramski pisac. Pisao je i filmske scenarije, a film *Bure baruta*, u režiji Gorana Paskaljevića, osvojio je nagrade na festivalu u Veneciji, kao i nagradu Evropske akademije za film.

Mirjana Đurđević, rođena u Beogradu 1956. godine. Doktorica tehničkih nauka, profesorka, književnica, vinogradarka i mačkarka. Objavila je sedamnaest romana, kao i brojne kratke priče i eseje. Njen roman *Deda Rankove riblje teorije* osvojio je nagradu *Žensko pero* za 2004. godinu. Za roman *Kaja, Beograd i dobri Amerikanac* dobila je prestižnu nagradu *Meša Selimović* za najbolji roman u regionu u 2009. godini. Prevođena je na engleski i slovenački jezik. Živi i piše u Beogradu.

Zoran Ferić, rođen u Zagrebu 1961. godine. Diplomirao kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radi kao profesor hrvatskog jezika i književnosti u gimnaziji u Zagrebu. Od 2018. je predsjednik Hrvatskog društva

pisaca. Objavio je više zbirki pripovedaka i nekoliko romana, među kojima se ističu *Kalendar Maja*, *Na osami blizu mora* i *Putujuće kazalište*. Dobitnik je nagrada *Ksaver Šandor Gjalski*, *Jutarnjeg lista za knjigu*, *Nagrade Dekada*, *Jutarnjeg lista za roman*, *Vladimir Nazor* i *Grigor Vitez*.

Franjo Francič, rođen u Ljubljani 1958. godine. Pesnik, prozaista, pisac za decu i dramski pisac. Deo svoje mladosti je proveo u popravnom zavodu gde se izučio za galvanizera. Kasnije je studirao na Višoj školi za socijalne radnike u Ljubljani i uspešno je završio. Od početka osamdesetih godina živi kao slobodni pisac u Istri. Autor je više od pedeset knjiga – romana, zbirki kratkih priča, pesničkih zbirki, dramskih tekstova i radio-drama, kao i knjiga za decu i omladinu. Piše i satiru, scenarije, radiofonske igre... Prevodi sa srpskog.

Emir Imamović Pirke, rođen u Tuzli, živio u Sarajevu, stanuje u Šibeniku. Manje poznati pisac sa prijelaza stoljeća. Skoro dvadeset i pet godina se bavi novinarstvom i drugim vrstama neposredne proizvodnje teksta. Iskreno prezire skoro sve što vole mladi i raduje ga što je sredovječan. Direktor je *Festivala alternative i ljevice Šibenik (FALIŠ)*. Objavio je pet romana: *Jel neko vidio djevojčice*, *kurve*, *ratne zločince*, *Tajna Doline piramida*, *Treće poluvrijeme*, *Vršenje dužnosti* i *Terrorist*. Bio je nominiran za nagrade *Kiklop* i *Meša Selimović*.

Željko Ivanji, rođen u Beogradu 1970. godine. Po zanimanju je master prava i master menadžmenta. Zaposlen u Pošti Srbije na mestu savetnika. U svojoj karijeri obavljao

je poslove zamenika ministra, savetnika u Vladi RS, i u tri mandata bio poslanik u Narodnoj Skupštini Republike Srbije i Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope. Bavi se pisanjem, najčešće kratkih priča, eseja i pesama. Napisao je dva romana *Mister Gama* i *Afteršou*. Na više konkursa je nagrađivan za kratke priče. Svoje priče i eseje objavljivao je u dnevnim listovima *Dnevnik*, *Blic* i nedeljnicima *Vodič za život*, *Srpska Ekonomija* i mnogim internet portalima.

Lejla Kalamujić, rođena u Sarajevu 1980. godine. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu je diplomirala filozofiju i sociologiju. Autorica je zbirke priča *Anatomija osmijeha* (2008), *Zovite me Esteban* (2015) i *Požuri i izmisli grad* (2021). Za zbirku *Zovite me Esteban* osvojila je nagradu Istarske županije *Edo Budiša* za najbolju regionalnu zbirku kratkih priča u 2015. godini. Zbirka *Požuri i izmisli grad* nagrađena je regionalnom književnom nagradom *Štefica Cvek*. Pored priča, objavila je i knjigu drama *Šake pune oblaka* (2020). Drame iz ove knjige *Ljudožderka ili kako sam ubila svoju porodicu* i *Ugasimo svjetlo* izvedene su u Bosanskom narodnom pozorištu u Zenici. Priče i drame su joj prevedene na nekoliko stranih jezika.

Marija Krtinić Veckov, rođena u Smederevskoj Palanci 1986. godine. Diplomirala je opštu književnost i teoriju književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Novinarka je rubrike *Kultura* dnevnog lista *Danas*. Dobitnica je nagrade *Vip Iskorak* za novinarsku izuzetnost i popularizaciju umetničke igre u Srbiji. Proza i poezija su joj objavljivane u više književnih časopisa, zbornika i na portalima širom regiona. Rukopis

zbirke pesama *Zazidana* našao se u užem izboru za nagrade za mlade pesnike *Novica Tadić* i *Mak Dizdar*. Dobitnica je nagrade *Laza K. Lazarević* za najbolju savremenu pripovetku u 2021. godini, a po motivima nagrađene priče *Uspomena iz Sokobanje* snimljen je i istoimeni kratki film u režiji Dušana Popovića i produkciji Kulturnog centra Šabac. Rukopis zbirke kratkih priča *Materice* izabran je kao pobjednički na konkursu Studentskog kulturnog centra Kragujevac za 20. kolo edicije *Prvenac*. Knjiga će uskoro biti objavljena u izdanju SKC Kragujevac i izdavačkih kuća *Treći Trg* i *Srebrno drvo*.

Ildiko Lovas (Lovas Ildikó), rođena u Subotici 1967. godine. Na Katedri za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu je diplomirala 1991. godine. Radila je kao novinarka, urednica, profesorka u srednjoj školi. Po njenim knjigama urađene su pozorišne predstave. Najvažnija dela objavljena na srpskom jeziku: *Via del Corso*, *Španska nevesta*, *Kamenčić*, *Kad te bog ritne u stomak*, *Duša grada ili znaci identiteta*. Dobitnica je brojnih nagrada.

Anja Maksić Japundžić, rođena u Zagrebu 1978. godine. Nakon studija komparativne književnosti i latinskog jezika na Filozofskom fakultetu, diplomirala je kazališnu režiju i radiofoniju na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu gdje je i do 2018. radila kao umjetnička asistentica. Režira kazališne predstave za odrasle i djecu te je autorica, scenaristica i redateljica nekoliko ambijentalno-kazališno-turističkih projekata u Zagrebu (*Tajne Griča*, *Gornjogradske priče*) i Stonu (*Neispričani Ston* i *Cum grano salis*). Od zadnjeg lockdowna piše

kratke priče (osvojila je drugu nagradu na natječaju *Kristalna pepeljara 2021.* u Virovitici te treću nagradu na natječaju *Priča se (p)o gradu 2021.* Gradske knjižnice Trogir). Trenutačno sa suprugom i dvoje djece živi u Milanu.

Dorđe Majstorović, rođen u Tuzli 1986. godine. Najveći deo dosadašnjeg života proveo je u Nišu, gde je diplomirao na Filozofskom fakultetu, na Departmanu za istoriju, nakon čega se seli u Novi Sad. Rukopis njegovog nultog romana *Zbirka zbrke* ušao je u finale konkursa izdavačke kuće VBZ za najbolji neobjavljeni roman 2011. godine. Nakon toga se posvetio pisanju kratkih priča, od kojih su mnoge objavljene u raznim zbornicima. Rukopis njegove prve zbirke pripovedaka *Ulica izgubljenih reči* pobedio je na konkursu *Golub 2016.* za neobjavljeni rukopis autora mlađih od četrdeset godina koji nisu samostalno objavljivali dela. Osim što objavljuje, Majstorović je aktivan u književnosti i putem radionica kreativnog pisanja. Najpre je to činio kao polaznik, a u poslednjih par godina i kao voditelj i jedan od pokretača radionice *Pisalište* u okviru Omladinskog centra CK13 u Novom Sadu, gde radi kao urednik književnog programa.

Boris Mandić, rođen u Zadru 1985. godine. Završio Fakultet političkih nauka u Beogradu. Piše poeziju i druge književne i literarne forme. Objavljivao u različitim časopisima. Pisao i slikarske recenzije. Živi i radi u Beogradu.

Tanja Mravak, rođena u Sinju 1974. godine. Spisateljica, učiteljica i magistra defektologije. Napisala je dvije zbirke priča:

Moramo razgovarati i *Naša žena*. Dobitnica je više nagrada. Sudionica festivala usmenog pripovijedanja *Pričigin*. Prema njenim pričama *Trešnja* i *Je l' tako Zorane* postavljene su kazališne predstave. Priče *Pivac* i *Dok je trajao Rolland Garros* su ekranizovane. Piše tjednu kolumnu *Etička dilema* u prilogu magazina *Jutarnjeg lista*. Živi u Splitu, radi u Centru za autizam.

Aleksandar Novaković, rođen u Beogradu 1975. godine. Diplomirani historičar i dramaturg, doktor nauka o dramskim umetnostima iz oblasti studije pozorišta. Piše romane, drame, aforizme, pesme i kratke priče. Dobitnik je brojnih nagrada. Članke i radove objavljivao u: *Poljima*, *Književnom listu*, *Ulaznici*, *Koracima*, *Think Tanku*, *Kvartalu*, *NIN-u*, *Akuzativu*, *Afirmatoru*... Svira u bendu *Afterparty*. Kao kantautor koristi pseudonime: Alek Novak, Nowakowsky, Tonny Bonazza i Billy Pilgrim, Setanta. Objavio brojna izdanja za *Slušaj najglasnije*, Zagreb.

Branimir Perić se kao prozni pisac predstavio javnosti još kao gimnazijalac. Već tada je objavljivao i nagrađivan. Pisao je najpre naučnu fantastiku, kasnije se okreće klasičnoj prozi, katkad i poetici. Piše i eseje, putopise, bajke... Naučnu fantastiku je objavljivao u *Galaksiji*, *Kosmoplovu*, *Sirijusu*, *Oto zabavniku*... Krajem devedesetih *Narodna knjiga* mu izdaje roman *Crtež Biber Janoša*, a pre toga *Bagdala* knjigu priča *Alkazar*. Kao pesnik je takođe objavljivao, nagrađivan. Zastupljen je u zbornicima i antologijama. Kratke priče i priponetke mu izlaze u *Politici*, *Večernjim novostima*, *Mladosti*, *Bagdali*, *Sintezi*, *Korenima*, kanadskim *Ljudi govore*...

Bojan Radanović, rođen u Novoj Gradiški 1979. godine. Diplomirao je filmsku i TV režiju na Akademiji dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. Autor je više kratkih igranih filmova, koji su prikazani na mnogim festivalima. Osim što se bavi filmskim stvaralaštvom piše i prozu, većinom kratke priče. Živi i radi u Zagrebu.

Olja Savičević Ivančević, rođena u Splitu 1974. godine. Završila je studij hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru gdje je studirala i na poslijediplomskom studiju iz književnosti. Spisateljica i pjesnikinja, uvrštena u mnoge domaće i međunarodne antologije poezije i proze. Književnim radom profesionalno se bavi zadnjih petnaest godina, a osim proze i poezije, piše novinske kolumne, dramske tekstove za djecu i mlade, te vodi radionice kreativnog pisanja. Knjige su joj prevedene na jedanaest svjetskih jezika, objavljene u trinaest zemalja u Europi te u SAD-u. Pojedinačne pjesme i priče prevedene su i objavljene na tridesetak jezika. Dobitnica je brojnih nagrada. Prema romanu *Adio kauboju* je postavljen istoimeni kazališni komad. Prema njenim pričama snimljeni su nagrađivani kratkometražni igrani filmovi. Živi i radi u Zagrebu i Korčuli. Više na: <https://oljasavicevic.com/>

Špetim Seljmani (Shpëtim Selmani), rođen 1986. godine. Kosovski pisac i glumac. Studirao je na Univerzitetu u Prištini. Glumio je na scenama u zemlji i inostranstvu. Objavio je nekoliko knjiga, među kojima je i *Knjiga ljubavi (Libërthi i dashurisë)* koja je 2020. godine nagrađena *Evropskom nagradom za književnost*.

Srđan Srdić, rođen u Kikindi 1977. godine. Diplomirao na Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Na istom fakultetu je odbranio doktorsku tezu *Odnos fikcije i stvarnosti u prozi Džonatana Svifta*. Zaposlen je u Gimnaziji *Dušan Vasiljev* u Kikindi i na mestu koordinatora istoimenog severnobanatskog Centra za talente. Volonterski je uređivao deo književnog programa za potrebe Narodne biblioteke *Jovan Popović* iz Kikinde. Bio je glavni urednik međunarodnog festivala kratke priče *Kikinda Short*. S Vladimirom Arsenićem vodi *Radionicu kreativnog pisanja* u Beogradu. Radio je u redakcijama više književnih časopisa, a poslednjih nekoliko godina aktivno se bavi uredničkim poslom, specifično regionalnom i anglosaksonskom prozom.

Tanja Stupar Trifunović, rođena u Zadru 1977. godine. Diplomirala je na Filološkom fakultetu u Banjoj Luci. Objavila je šest knjiga poezije, knjigu priča, dva romana i grafički roman *More je bilo mirno* u saradnji sa Tatjanom Vidojević (ilustracije). Prevođena je na engleski, španski, bugarski, mađarski, njemački, poljski, slovenački, makedonski, ruski, češki, danski, italijanski i francuski. Dobitnica je više nagrada za poeziju i prozu, između ostalih – *Nagrade Evropske unije za književnost (EUPL) 2016.* za roman *Satovi u majčinoj sobi*, nagrada *Milica Stojadinović Srpkinja* i *Risto Ratković* za knjigu pjesama *Razmnožavanje domaćih životinja* i *Vitalove nagrade Zlatni suncokret* za roman *Otkako sam kupila labuda*.

Aleksandra Vujisić, rođena u Podgorici 1979. godine. Po obrazovanju je profesorica engleskog jezika i književnosti. Pokrenula je i nezavisni kreativni projekat *Čigralište* koji se bavi promovisanjem značaja čitanja u ranom uzrastu: www.bajke.me. U junu izlazi njena prva samostalna zbirka poezije za odrasle *Krvarim po pismima*. Njene pjesme i priče za djecu i odrasle nalaze se u zbornicima i zbirkama izdatim širom svijeta, sajtovima i portalima koji promovišu književne stvaraoce, a osvojila je preko dvadeset priznanja na međunarodnim književnim konkursima, među kojima je i zvanje – pjesnika sedmice, renomiranog britanskog časopisa *The Poet* (avgust 2021). Piše na maternjem i engleskom jeziku, a njena poezija je prevedena na italijanski, španski, kineski, poljski i druge jezike. Članica je *Udruženja crnogorskih pisaca za djecu i mlade*.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

AUTORI

ILUSTRACIJA

*Ilustracije za priče su izveli studenti
Fakulteta primenjenih
umetnosti u Beogradu*

ANKA ARSENIĆ

*Ilustracija na koricama
Tata, moram da pišam
Trenutak kad je Sanji počeo rat
Gorkih šesnaest*

VANJA BAJOVIĆ

*Jutro kad je pao Doboj
S druge strane mosta
Manjak samoglasnika
Ja volim sve*

OGNJEN BOŠKOVIĆ

Zemljotres

DIANA DIMITRIJEVIĆ

*Najčešće civilne rane
Zoki
Starke*

VERICA PETROVIĆ

*Na brdima nema žive duše
Ljudi pod zemljom
Matija*

DANICA STOJANOVIĆ

*Zvezda hotela lutajućih duša
JLA
Niko nam nije rekao da je počeo rat*

ALEKSANDAR SPASIĆ

*Rat govori požuri
Oni više nisu stajali
Tinta*

MARKO ŠERER

*Između
Kuća cvijeća
Ubadači*

ISIDORA VULIĆ

*Ana i lažne uzbune
Poziv
Vojvodina i Romanija
Kuda idemo*

TRENUTAK KAD JE MENI POČEO RAT
Antologija

Izdavač:

Forum Zivilerfriedensdienst (forumZFD)

Za izdavača:

Nataša Govedarica

Priredili:

Vladimir Arsenić i Ana Pejović

Voditelji projekta:

Slaven Rašković i Ana Pejović

Lektura i korektura:

Biljana Tasković

Dizajn i prelom:

Olivera Batajić Sretenović

Tipografsko pismo:

Plusquam Sans LCG, Olivera Stojadinović

Ilustracije:

Studenti Fakulteta primenjenih umetnosti u Beogradu

Prevodioci:

Merima Krijezi, Jelena Dedeić, Arpad Vicko, Dalibor Plečić

Štampa:

Birograf, Beograd

Tiraž:

500

ISBN 978-86-900682-6-5

www.forumzfd.de

dwp-balkan.org

Ova knjiga podržana je sredstvima nemačkog Saveznog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (BMZ).

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
821.163.3/.6-32(082.2)
821(497)-32(082.2)

TRENUTAK kad je meni počeo rat : [antologija] / priredili Vladimir Arsenić i Ana Pejović ; [prevodioci Merima Krijezi ... [et al.]]. – Београд : Forum Ziviler Friedensdienst, Committed to peace, 2022 (Београд : Birograf). – 238 str. : ilustr. ; 16 cm Тираж 500. – Str. 7–9: Uvod / Ana Pejović i Vladimir Arsenić. – Biografije autora: str. 227-238.

ISBN 978-86-900682-6-5

1. Арсенић, Владимир, 1972– [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] 2. Пејовић, Ана, 1980– [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста]

COBISS.SR-ID 69189897